

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Улкер.

505

II $\frac{2}{30}$

Սկսելը հետեւեալն է

44767
505

ՀԱՄԱՌՈՏ

48.

ԵԻ

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՊԱՏԱՍԻ ԱՆԻՔ

ԿՐՕՆԻՑ ԴԷՄ

ՇԱՏ ԱՆԳԱՄ ԼՍՈՒԱԾ

ԱՌԱՐԿՈՒԹԵԱՆՑ

976

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՎԱՆՍ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1887

ՀՈԳԵՍԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂ

Երբ Աստուծոյ օրհնեալ կամքը՝ զիս իմ հոգւոյս և մարմնոյս հայրենիքներէն հեռու, Հընդկաստանի այրած մրկած երկիրներուն մէջ ձգեց պանդխտութեամբ, հոն տեղ ձեռքս ընկաւ այս գրքոյկս անգղիարէն լեզուաւ՝ տպագրեալ աստ 'ի Բուժբայի այս տարուանս սկիզբը, որուն փրանկերէն բնագիրն գրած էր Տէր ՏԸ Սէկիւռ անուամբ քահանայն (ինչպէս որ կերէնայ 1880ին) և տասուերկու անգամ տպագրեալ 'ի 'ի Փարիզ նոյն վիճակի արքեպիսկոպոսին հրամանաւր: — Այս գիրքս կարդալով՝ տեսայ որ գրեթէ համառօտ ու ընտանեկան կերպով կը բովանդակէ այն ամենայն առարկութիւններն, զոր այլևայլ տեղուանք և զանազան ժամանակ շատերէ լսած էի. նոյն իսկ այս վերջի ուղեւորութեանս մէջ: Ասկէց յորդորուեցայ զայս մեր ազգին ալ ընծայելու, գիտնալով որ օգտակար կրնայ ըլլալ ոչ թէ միայն երիտասարդաց, և մանաւանդ ուսմունքնին նոր աւարտած պա-

505-2009
(3944)
411

ԼՔ509

տանեաց, որոնք շատ անգամ լսելով այսպիսի առարկութիւններ, պատասխանը չգիտնալով՝ կրնան մոլորիլ, այլ նաև ծերադուռից և մանաւանդ ինձ պաշտօնակից եկեղեցականաց՝ որոնց պարտքն է այս առարկութիւններս լուծել և համոզել. և վերջապէս ամէն հաւատացելոց ձեռնպատրաստ գործիք մը՝ պատրաստ ըլլալու « Տալ պատասխանի ամենայնի որ խնդրիցէ զբանն՝ որ է վասն յուսոյն մերոյ »: — Իրաւ է որ շատ տեղ այլ աւելի երկայն ճառեր հարկաւոր էին. բայց ասանկ համառօտ գրուածքի մը մէջ աւելորդ էր. մանաւանդ որ մեր ազգին մէջն ալ պակաս չեն ուրիշ այսպիսի գրեանք թէ գրաբառ թէ աշխարհաբառ լեզուով. ինչպէս են Թասսոսի, Տրաֆորէ, Զատագովուս թիւն ուղղափառ հաւատոյ, Հրահանգք աստուածգիտութեան, Յաղագս բարեխօսութեան սրբոց, Աթոռ սրբոյն Պետրոսի, և մանաւանդ Դիոնեսիոս Ֆրէյսինու արքեպիսկոպոսին գաղղիացոյ բեմասացութիւնքն, զոր յուսանք աստուծով ըստ ժամանակին ընծայել ազգիս, որոնք Գաղղիոյ խռովութենէն ետեւ ամբարըշտութեան ալեաց դէմ ահաւոր թումբ մը եղան:

Այսչափ տեղեկութիւն բաւական սեպելով փոքրիկ գործոյ՝ հեղինակին հետ նոյն բանը կը խնդրենք բարեւէր ընթերցողէն՝ ուշադրութեամբ կարդալու գրածներն, և եթէ բաւական չըլլայ՝ խմատուն ու խոհեմ հովուի մը առջև

դնելու քու տարակոյններդ, և թէ օգուտ մը տեսնես՝ փոքր աշխատանքիս փոխարէնն առած կըլլամ յԱստուծոյ քու բարի վարուց և փրկութեանդ գործակից ըլլալով:

Ի Հեղիկս 'ի Բռնիայի

Նոյեմ: 14. 1854:

Հ. Ա. Վ. ԳՈՒՐԳԵՆԵԱՆ

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ ԳՐՈՂԻՆ

Սիրելի ընթերցող, ահա առաջիկ փոքրիկ գիրք մը որ յատկապէս քեզի համար գրեցի. ուստի քեզի ալ կընծայեմ դանիկայ. մանաւանդ՝ եթէ առջի բերան անհաճոյ երևնայ քեզի, յայտնի նշան է որ քեզի մասնաւոր կերպով հարկաւոր է աս գրուածքս:

Լաւ գիրք մը, կըսեն, լաւ բարեկամ մի է. ես ալ հիմա քեզ կընկերայացընեմ աս բարեկամներէս մէկը. ընդունէ զասիկայ բարեսիրութեամբ ու պարգսրտութեամբ, ինչպէս որ բարեկամնիս կընդունինք, և ինչպէս որ ես ալ քեզ կը ներկայացընեմ:

Թէ և իր խօսածները ծանրկէկ նիւթոց վրայ են, բայց կարծեմ որ ճանճրանալի չըլլար քեզի. ես ալ կըջանամ որ հաճոյական կերպ մը ունենայ. — որովհետեւ միտքս քաբող տալ չէ, հապա ընտանեբար խօսակցիլ. և կը համարձակիմ ըսելու որ երբ վերջին գլուխն հասնիս՝ կը տեսնես որ օգտակար բան է եղեր:

Անշուշտ պիտի տեսնես որ պատասխա-

նել ուղած նախապաշարմունքներն իրեք տեսակ են. — առջինքն յաւթադշտարեկե առաջ կուգան, որ չարագոյն են, և նախ աստոյմէ կըսկսիմ. երկրորդ, 'ի տգիտաբեկե, և երրորդքն 'ի ծաղաբեկե: Կը հաւատամ որ աս ընդգլխադրութիւններէս չատը անծանօթ են քեզի, և ոչ երբէք համոզուելով զանոնք մտքէ անցուցած ես: Բայց այսու ամենայնիւ զանոնք ալ յիշեցի՝ ապագային նախապաշող ըլլալու համար. կամ թէ ըսենք դեղթափ մըն է որ զգուշութեան համար քեզի առաջուց կուտամ:

Կը խնդրեմ Աստուծմէ որ աս կարճ խօսակցութիւննիս օգտակար ըլլայ քեզի ու սիրտդ չահի. ու փորձով իմանաս որ ճշմարիտ երջանկութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց զԱստուած ճանչնալ, սիրել և իրեն ծառայել: Ես ալ ուրիշ բանի այնպէս չեմ փափար, բայց եթէ տեսնել որ դուն ալ ինծի պէս ունենաս անարատ ու ճշմարիտ երջանկութիւնը:

Գիտաւորութիւննիս բարի է, և մեր օրերուն ալ շատ հարկաւոր. արդեօք գիրքս ալ համեմատ է ատոր. կը փափաքէի որ ըլլար, թէ և լաւ կը ճանաչեմ իմ գիտութեանս թերութիւնը:

Անշուշտ պիտի տեսնես որ շատ խնդիր համառօտ կերպով լուծուած է. բայց վախ-

ցայ որ չըլլայ թէ ըղբեղ յողնեցընեմ. և աւելի ուղեցի անկատար ըլլալ՝ քան թէ քեզի մրափել տալ. վասն զի քուն բերող գրքի մը բանը վատ է: — Ասոր համար կը խնդրեմ որ շատը մէկէն չկարդաս. հապա քիչ, բայց մտադրութեամբ, ու բերած պատճառներս լաւ մը կ'ընելով: Ամէն բանէն եւեւ կը խնդրեմ որ պարզմտութեամբ ճշմարտութիւնը փնտռես, ու եթէ առջեւ ելլէ՝ չարհամարհես զանիկայ. վասն զի երբ սիրտն ուղիղ ու անկեղծ է՝ լոյսը չուտով կը ծագի հոն տեղը:

ՀԱՄԱՌՈՏ

ԵՒ

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՔ

ԿՐԾՆԻՅ ԴԷՄ

ՇԱՏ ԱՆԴԱՄ ԸՍՈՒԱՄ ԱՌԱՐԿՈՒԹԵԱՆՑ

Ա.

Ինձի հետ կրօնքի վրայք մի՛ խօսիր:

Ինչո՞ւ: — Կրօնք ըսածդ Աստուծոյ ծանօթութիւնը, սէրն ու պաշտօնն է. ու բարի գործոց զիտութիւնն ու հրահանգը: Արդ ասոնց մէջ ինչ բան կայ՝ որ քեզի ու որ և իցէ խելացի ու բարի մարդկանց անարժան ըլլայ:

Հաւատա ինձի որ կրօնքի ինչ ըլլալը չես գիտեր: Կը հաւատամ որ ինչ որ դուն միտքդ զրած ես՝ քեզի անախորժ ու անհաճոյ բան կերեցընէ զանիկայ. բայց գիտցիր որ կրօնք ըսածդ բոլորովին տարբեր բան է՝ քան ինչ որ աշխարհք զանիկայ կը նկարէ, և ես կուզեմ զայն քանի մը ընտանեկան խօսակցութեամբ քեզի բացա-

տրել: Պիտի ցցընեմ՝ քեզի որ կրօնքը քեզի համար եղած է, դուն ալ կրօնքի. — առնով ճշմարտութիւնը քու միտքդ ու խաղաղութիւնը քու սիրտդ կը մտնէ. — ինքը կը սորվեցընէ քեզի թէ դու ով ես, ուսկից կուգաս, և ուր պիտի երթաս. և թէ առանց կրօնքի անկատար ու կորուսեալ էակ մըն ես, որով և ապերջանիկ:

Դարձեալ բանաւոր մարդու մը մտադրութեան ու խուզարկութեան ինչ աւելի արժանաւոր բան կայ՝ քան զայն վարդապետութիւնն սր Պոսիւէի, Ֆենելոնի, Փասքալի, Դնորհալիի ու Մաղիստրոսի պէս միտքերը սնոյց ու բարձրացուց. եթէ մէկը մանրամասն քննելու ըլլայ՝ ինչ այլ մեծարոյ բան կրնայ գտնել քան զհաւատս սըբոյն Վինգենտիոսի պաւլայեցւոյ, սրբոյն Փրանկիսկոսի սավէրեան, սրբոյն Փրանկիսկոսի սալէրեան, սրբոյն Վրիգորի նաբեկացւոյ, սրբոյն Ներսիսեանց, սրբոյն Լուգովիկոսի և Սմբատ թագաւորաց, Պէյարի, Թիւրքէնի, Քոնտէի, Վարդանայ, Վահանայ և Մուշեղի պէս զօրավարաց: «Սմէնէն մեծ ծառայութիւնն որ Փրանկիոյ ըրի, կըսէր Նափոլէոն կայսրը, ան է՝ որ կաթողիկէ կրօնքը նորէն հաստատեցի. վասն զի առանց կրօնքի ինչ պիտի ըլլային մարդիկ. — բայց եթէ գեղեցիկ կընկան մը համար, կամ ազուոր պաղոյ մը համար մէկզմէկ պիտի փողոտէին»:

Թէ որ դուն ալ ինծի պէս ամէն օր առիթ

ունենայիր տեսնելու թէ ինչպէս աս սուրբ կրօնքս աղքատաց արցունքը կը սրբէ, ախտաւոր սրտերը կը դարձընէ, մեղաւորները սուրբ կընէ, ճշմարտութիւնը ամէն զի կը տարածէ, և հոգիներնու մէջ Աստուծոյ կամաց հնազանդութիւն, յոյս, խաղաղութիւն, ուրախութիւն և մաքրութիւն կարծարծէ, ան ատեն լեզուդ կը փոխէիր և անտարակոյս կըսէիր. «Ո՛հ, խօսէ, խօսէ միշտ ինծի հետ կրօնքի վրայօք. լուսաւորէ միտքս անոր լուսովը, մաքրէ սիրտս իրեն սուրբ աղբեցութեամբը, և մխիթարէ իմ տրտմութիւնս»:

Ուրեմն ես ալ հիմա քեզի աս կրօնքիս վրայօք պիտի խօսիմ՝ և ցցընեմ իր քաղցր ազդեցութիւնը, ուսկից խորհուրդ կուտամ որ ամենեին չհեռանաս: Մեր խօսակցութիւնը սրտաշարժ պատմութեամբ մը սկըսիմ՝ որուն ես ինքն ականատես եղայ ու կրնամ ըսել որ գործադիր, որ շատ ճառերէ աւելի կը հաստատէ ըսելիքս:

Երկու տարի կայ որ խեղճ յիմնապետ մը մահուան գատապարտուած ըլլալով իրեն սարսափելի վճռոյն գործադրութեանը կը սպասէր Փարիզու զինուորական բանտին մէջ. իր յանցանքը մեծ էր, որովհետեւ իր տեղակալը սպաններ էր, որպէս զի անկէց կրած պատժոյն վրէժն առնէ: Ես ան ատեն բանտին մատուանապետն ըլլալով տեսայ աս յիմնապետն՝ որ Հէրպիւէլ կը կոչուէր, և մատուցի իրեն կրօնքի քաջա-

լերութիւններն, զորս սիրով ընդունեցաւ, թէպէտ և իր յանցանաց համար տրտմութեան մէջ թաղուած էր: Իր վրձնոյն ելլելէն երկու իրեք օր ետքը սուրբ խորհրդոց մերձեցաւ. և ան ասեռնէն 'ի վեր բոլորովին նոր մարդ մը դարձաւ ու կ'ըսէր ինծի. «Հիմա երջանիկ եմ, հիմա պատրաստ եմ, թող Աստուծոյ կամբը իմ վրաս կատարուի. սիրտս բոլորովին խաղաղ է. ուրիշ բանի համար ապրիլ չեմ փափաքիր, բայց եթէ ապաշխարելու համար»: Դաբաթը անգամ մը կը խոստովանէր ու կը հաղորդուէր:

Նոյեմբերի առջի օրը, 1848ին, երկու ամիս բանտարգելութենէ ետեւ, իմացուցին իրեն որ երկրորդ օրը վճիռը պիտի գործադրուէր. աս լուրը քրիստոնէավայել հանդարտութեամբ լսեց. և թէպէտ բովանդակ մարմինը դող մը պատեց, բայց հոգին զսպեց աս սաստիկ այլայլութիւնը, և սրտին խաղաղութիւնը գտաւ. «Աստուծոյ կամբը թող ըլլայ, ըսաւ բանտապանին. յիշաւի այսչափ երկայն տառն սպասելէն վերջը ուրիշ բանի չէի սպասեր»:

Ես մինակ իրեն հետ մնացի, ու վերջի անգամ խոստովանութիւնը լսելով վերջին թոշակը տուի իրեն. բոլոր գիշերն աղօթքով անցուց, ու երբեմն երբեմն իր երկու պահապաններուն հետ կը խօսէր:

Մահագոյժ կառքը որ զինքը վէստան պիտի տանէր, առաւօտը ժամը ճին հա-

տաւ. Հէրպիէլ սիրով ողջագուրեց բանտապետը ու դահիճը, երբ ոչ մէկերնիս արցունքնիս չէինք կրնար բռնել: Մտայ իրեն հետ կառքը. ճամբան խաղաղ և ուրախ էր. «Հայր սիրելի, ըսաւ ինծի, չես կրնար ըմբռնել թէ ինչ գեղեցիկ օր էր ինծի երեկուան օրս՝ և ինչպէս երջանիկ էի. Աստուծոյ նախախնամութիւնը ինծի համար պահէր էր ամենայն սրբոց տօնը. բոլոր ժամանակս աղօթքով անցուցի, իրիկունը շատ գոհ էի, ինչպէս նաեւ հիմա, ոչ ոք կրնայ բացատրել աս գիշերուան ունեցած խաղաղութիւնս, և ունեցած ուրախութիւնս ոչ որ կրնայ ըմբռնել»: Այսպէս կըսէր մահուան ընթացած ատենը: — «Մահը, կըսէր, ալ ինծի համար վախճալու բան մը չէ, գիտեմ երթալու տեղս, վերը Հօրս օթեանը պիտի երթամ, իմ տունս իմ հայրենիքս, քիչ ատենէն հօն պիտի ըլլամ... մեծ մեղաւոր եմ, մանաւանդ թէ մեղաւորներուն մեծը. 'ի հող կը խնարահեցնեմ ինքզինքս. յիշաւի զԱստուծոյ վշտացուցիլու մեղանջեցիլ, բայց Աստուծոյ զորմած է, ես ալ բոլորովին իրեն ապաւինած եմ»: Երբ աղօթք մը կարդացի իրեն՝ որ հաղորդութիւնը կը յիշեցնէր, «Աստուծոյ հօն է, ըսաւ ինքնիրեն, ու ուրախութեամբ լեցուեցաւ, ու կը գոչէր, «Հաստատապէս կը հաւատամ ամենայն համար տութեանց եկեղեցւոյ. ո՛հ ինչ խաղաղութիւն է օր կը զգամ. ով օր սիրելի. քիչ ա-

տենէն Աստուծոյ հետ պիտի ըլլամ» . — յետոյ դարձաւ ինծի ու խնայումով ժպտելով մը ըսաւ . « Հայր իմ քեզի կը սպասեմ, ու պիտի դառնամ զքեզ ալ հոն տանելու, և թէ չընեմ՝ զիտնաս որ կարողութիւն չունենալուս համար է» — ետքը ինքն իրեն գալով կըսէր, « Ես ոչ ինչ եմ, Աստուած է ամենայն ինչ . ամենայն բարիք որ ունիմ իրմէ է ու միայն իրմէ եկած է ինծի... Բանի մը չեմ փափաքիր . վասն զի մեծ մեղաւոր եմ » :

Յետոյ առաջնորդ քրիստոնէի գիրքը ցցընելով ինծի ըսաւ . զինուորները պէտք է որ միշտ աս գիրքը ձեռքնին ունենան, ու ամենեւին չթողուն . եթէ բոլոր կենացս մէջ կարգացած ըլլայի գասիկայ, ինչ որ ըրի՝ չէի ըներ, և հիմա հոս տեղս չէի ըլլար » :

Գործադրութեանը ատենը մօտ ըլլալով՝ մօտեցուցի խեղճ դատապարտելոյն խաչելութիւնը՝ որ մեծ եռանդեամբ ու անպատմելի սիրով մը գրկեց, և ցած ձայնով ստէպ կըսեր . « Փրկիչ իմ, փրկիչ իմ, ահա դուն հոս տեղս մեռած կերենաս, ու ինծի համար մեռած . ես ալ ահա հիմա քեզի համար պիտի մեռնիմ » — կըսէր ու ջերմեռանդութեամբ կը պագնէր խաչելութիւնը :

Ամէն բան պատրաստ ըլլալով՝ կառքէն դուրս ելաւ . և խնդրեց որ մահազոյժ հրաժանն ինքը տայ իրեն համար . և աս շնորհքս

իրեն ըրին . « Ոճիրը գործելու սիրտ ունեցայ, ըսաւ, պէտք է որ զանիկայ քաւելու ալ քաջութիւն ունենամ » . ծունկ չորեցաւ ու վերջի անգամ օրհնութիւնը առաւ, ու կանկ առաւ զինուորաց գնդին դիմացը որ զինքը պիտի հրացանէին, և բարձր ու ահեղ ձայնով մը ըսաւ . « Ընկերք իմ, գիտնաք որ քրիստոնեայ կը մեռնիմ . տեսէք, հոս է ահա Յիսուսի Քրիստոսի տեսառն մերոյ պատկերը . աղէկ նայեցէք քրիստոնեայ կը մեռնիմ » . ու ցցընելով իրենց խաչը . « Զգուշացէք, ըսաւ, ինչ որ ես ըրի . պատուեցէք ձեր հրամանատարներն » :

Վերջի անգամ պագտուեցայ իրեն հետ . ամուր ձայնով մը հրամանը տուաւ . հրացանները պարպուեցան... և Հէրպիւէլ երեցաւ Աստուծոյ առջև՝ որ զգլացեալ մեղաւորաց յամենայնի թողութիւն կուտայ :

Արդ ինչ կըսես այսպիսի կրօնքի մը՝ որ մեծ մեղաւոր մը այսպիսի մահուան կարժանացընէ . խորհրդածելու շատ բան չկայ մի աս բանիս մէջ :

Բ

Աստուած չկայ :

Ապահով ես ըսածիդ վրայ : Ուրեմն ո՞վ ստեղծեց երկինքը, երկիրս, արեւը, աստղերը, մարդիկ և բովանդակ աշխարհքս : Արդեօք ասոնք իրենք զիրենք ստեղծեցին :

— Եթէ մէկը այսպէս ըսէր՝ ինչ կըսէիր իրեն. չէիր համարեր որ գրեզ ծաղր կընէ. առանց անիրաւելու դիմքը յիմարի տեղ չէիր գներ: — Եթէ տուն մը ինքզինքը չըկընար շինել, որչափ աւելի աշխարհքիս վրայ եղած դարմանալի արարածները, քու մարմնէդ սկսեալ որ քան զամէնքն աւելի կատարեալ է:

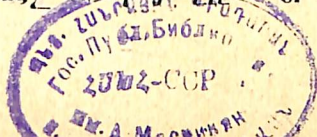
«Աստուած չկայ». ո՛վ ըսաւ քեզի առիկայ. անշուշտ քանի մը ապուշ մարդիկ՝ որ զԱստուած չտեսնելնուն համար կարծեն թէ չկայ: Ուրեմն ըսել է որ մեր տեսածէն, լսածէն ու չօշափածէն դուրս էակ չկայ. ուրեմն քու խորհուրդներդ, քու հոգիդ որ կը մտածէ անդոյ քաներ են: Ընդհակառակն այնչափ ճշմարիտ է ասոնց գոյութիւնը, և գուն ալ այնպէս ՚ի ներքուստ հաստատեալ ու համոզեալ ես այդ քանիդ՝ որ աշխարհքիս մէջ պատճառ մը չկայ որ գրեզ հակառակ կողմին համոզէ: Օրինակի համար, միթէ կրցնր ես երբէք քու խորհուրդներդ տեսնել, լսել, ու շօշափել: Ուրեմն տես թէ ինչ արտաւայտ բան է ըսելը թէ Աստուած չկայ. ինչո՞ւ. վասն զի զանի չինք տեսներ: — Աստուած պարզ հօգի է, այսինքն այնպիսի էակ մը որ մեր զգայութեանց տակը չիյնար, և միայն հոգւոյ կարողութիւններովը կրնանք ըմբռնել: Մեր հոգին ալ ևս նոյնպէս պարզ էակ մի է՝ որն որ Աստուած իւր նմանութեամբը չինեց:

Կըսուի թէ անցած դարուն մէջ երբ ամբարշտութիւնը նորեկուկ սեպուած էր՝ իմաստուն մարդուն մէկը քանի մը ինքնասաց իմաստասէրներու հետ սեղանի գլուխուեցաւ, որոնք Աստուծոյ վրայ կը խօսէին ու իրեն գոյութիւնը կուրանային. իմաստունը լուռ կեցեր էր. երբ իրեն ալ կարծիքն աս քանիս վրայօք հարցուցին, նոյն ատենն ալ ժամացուցին զարնելն բռնեց. ասիկայ ժամացոյցն միայն ցցընելով՝ յետագայ իմաստաւից ու ողջամիտ երկու տողերս զրուցեց.

«Ես խնդանն որչափ խորհիմ՝ այնչափ չմարթիմ կարծել երբէք,
Թէ ժամացոյցս ընթանայցէ՝ և ժամագործ չեցէ ուրեք»:

Գրուած չէ թէ ընկերներն ինչ պատասխան տուեր են. բայց աս երկսոյրաբանութենէն ազատելու համար սովորակաւնէն աւելի ճարտարամիտ ըլլալու էին:

Ուրիշ խաթունի մը տուած պատասխանն ալ շատ ճարտար է՝ որ Վոլթէռի գլխաւոր անհաւատ աշակերտներէն մէկուն տուեր է. աս մարդս ամէն իր ճարտարութիւնը թափելէն ետեւ որ զխաթունը իրեն անաստուածեան սկզբանցը դարձրնէ, վերջապէս յուսահատելով կըսէ. «Չէի կարծեր որ ասանկ զգայուն ընկերութեան մը մէջ՝ ես միայն զիսմ Աստուծոյ

չհաւատացող» . խաթունը մէկէն վրայ կը բերէ . «Ձէ , պարսն , դուք միայն չէք . այդ պատիւը իմ ձիւրս , իմ շնիկս ու իմ կատուս ալ ունին . միայն թէ ատ խեղճ կենդանիները խոհեմութիւն ունին որ ատոր վրայ չեն պարծիր» :

Արդ համառօտ ըսելով այդ Աստուած չկայ ըսելու յանդուգն ձեռնարկութիւնը գիտես ինչ ըսել է : — Ըսածիդ ճիշդ իմաստն այս է . Ես չարագործին մեծն ըլլալով կը վախճամ որ չըլլայ թէ Աստուծոյ գոյութիւնը ճշմարիտ ըլլայ :

Գ.

Մեռնելէն ետեւ ամէն բան կը լմնայ :

Տարակոյս չկայ որ շներու , կատուներու , էջերու , քանարիններու և ուրիշ անասնոց համար ըսածդ իրաւ է . բայց ինքզինքդ ալ անոնց կարգը դնելը չափազանց խոնարհութիւն է : — Մարդ ես դու , սիրելի , մարդ , և ոչ անասուն , կարծեմ թէ ասոնց մէջ քիչ մը տարբերութիւն կայ : Մարդ ըսածը ՀՈԳԻ ունի՝ որով կրնայ խորհիլ մըտածել , և ազատ է չար կամ բարի գործելու . և աս հոգի ըսածնիս անմահ է . իսկ անասունը մեր հոգին չունի , և պէտք է որ 'ի չիք դառնայ : — Մարդուս գլխաւոր էութիւնը հոգւոյն վրայ է , այսինքն այն էակը որ 'ի ներքս 'ի մեզ է , որով կարող կըլ-

լանք խորհել , և ճշմարտութիւնը գտնել , և բարին սիրել . ահա այս է որ զմեզ յանասնոց կորոչէ : Ասկէջ կիմանաս թէ ինչու մեծ նախատինք կը սեպուի մարդուս անասուն , անբան չուն կանչելը . — վասն զի ասով իր գլխաւոր փառքը որ է մարդ ըլլալը ուրացած կըլլաս : — Ուրեմն երբոր կըսես թէ մէյմը մեռնելէս ետեւ ամէն բան լմնցած է , ըսել կուզես թէ անբան եմ , անասուն եմ . — և ինչ անասուն : Շնէն աւելի ցած . վասն զի անիկայ քեզմէ աւելի շուտ կը վաղէ , քեզմէ աւելի հանգիստ քուն կըլլայ , քեզմէ աւելի նուրբ հոտառութիւն ունի , և այլն : Կատուէն աւելի նուաստ , որ մութ ատեն կը տեսնէ , և զգեստի և հագուստի հոգ չունի . վերջապէս քան զամէն անասուն ցած , և քան զամէն կենդանի խեղճ կը դնես ինքզինքդ : — Արդ թէ որ դուն կուզես այդպէս ըսել՝ ըսէ , և թէ որ կրնաս՝ հաւատա . բայց ներէ ինձի որ քեզմէ քիչ աւելի փառասիրութիւն ունիմ , և համարձակ ինքզինքս մարդ կը խոստովանիմ . կարծեմ չատ բան մը չէ ուղածս :

Ինչ պիտի ըլլար աշխարհքս թէ որ քու ըսածդ քիչ մը հիմն ունենար . անշուշտ երկիրս մէկզմէկ փողոտելու տեղ մը պիտի դառնար , չարն ու բարին , առաքինութիւնն ու արեւուն աննշան ձայներ , մանաւանդ թէ ատելի ստութիւններ պիտի ըլլային . գողութիւնը , շուրթիւնը , մարգասպանութիւնը , հայրասպանութիւնը անտարբեր

գործեր պիտի ըլլային, ու արդարութեան, բարեխառնութեան, բարեգլխութեան ու որդիական սիրոյ հաւասար բարի ու արդար բաներ պիտի սեպուէին:

Վասն զի եթէ մէկ կողմանէ հանդերձեալ կեանքէն վախ չունիմ, միւս կողմանէ ալ կրնամ աս աշխարհքիս մէջ գոգութեան համար սահմանուած ամէն պատիժներէն փախչիլ ազատիլ. ինչո՞ւ պիտի չկարենամ իմ շահուս պահանջած տտենը գողութիւն ընել. ինչո՞ւ պիտի չկարենամ մարդասպանութիւն ընել՝ երբ շահս այնպէս պահանջէ. ինչո՞ւ պիտի չկարենամ ինքզինքս ամէն տեսակ ցոխութեան տալ. ինչո՞ւ իմ յօժարութիւններս պիտի նեղեմ. և թէ որ միայն ծածուկ մնալը բաւական է մեղքը ջնջելու համար՝ ինչո՞ւ պիտի ձեռքի տակէն կատարել կրցած գէշ սովորութիւններս ու ախտերս պիտի ձգեմ. որովհետեւ ծածուկ գործելովս վախնալու բան մը չունիմ. խզիս ազդեցութիւնն ալ խաբէական բան մի է՝ որն որ կրնամ գիւրաւ լռեցնել. մէկ բան մը միայն ինձի պէտք է, այսինքն դատաւորէն ծածուկ պահել ըրածս, որպէս զի չըլլայ թէ անոր ձեռքն իյնամ, որ ամէն խելացի մարդու պարտքն է. ասանկով իմ գրացիէս յափշտակած բանը կը վայելեմ, առանց ամենուն դիմացը ունեցած համարմունքս կորսնցընելու, որովհետեւ մեռնելէս ետեւ ոչինչ պիտի գառնամ, և որոնց որ բանը յափշտա-

կեցի անոնցմէ միայն իմ վառաւոր յուղարկաւորութեամբս պիտի զանազանիմ:

Եթէ լսէք որ մէկը այսպէս կը խօսի՝ արժանի կը սեպէք անոր պատասխան տալու. «Խնդճը խենթ է, կըսէք ինքնիրեննիդ, պէտք է տեղ մը փակել այդ վտանգաւոր գաղաւը, վասն զի այդ մտքի վրայ ըլլալով՝ ամէն անգլխութիւն կրնայ գործել»:

Բայց սակայն թէպէտ և գերեզման փորողին բահը՝ մեր բողբոլին ոչնչութեան նշանն ալ ըլլար՝ ես կարծեմ թէ զքեզ խենթ կարծողները շատ աւելի իրաւունք ունէին իրենց կարծեացը, և իրենց բռնած ճամբան այլ աւելի ապահով էր. և քաջ կըսեմ՝ քեզի թէ որ կարենաս անոնց կարծիքը մերժել որ քեզի արտառոց կերեւնայ. — Եթէ չարն ու բարին անշան ձայներ են, ըսէ տեսեմ ինչո՞ւ համար սուրբ Վինգենտիոս պաւլայեցին աւելի համարման արժանի պիտի ըլլայ քան զՔարթուզ մարդասպան աւազակը: — Եթէ աւետարանի և ուրիշ մտաց գրուցածին համեմատ ՚ի սլոզոյ ծառն պիտի ճանչնանք. ապա ուրեմն սարսափելի հետեանքներէն ալ պատճառն իմացիր. և տես եթէ կրնաս յանդգնիլ ըսելու «Մեռնելէս ետեւ ամէն բան լրմնացած է». որուն նշանակութիւնը ետքէն պիտի իմանանք: — Բայց ինչպէս պտղէն ծառն կրմանաս, այսպէս ալ աս խօսքիս ինչ ըլլալը զանկիս գործողներէն իմացիր, ուսկից մի և նոյն հետեանքը կը-

լէ: — Որո՞նք են որ հպարտութեամբ կը սեն
թէ «Մեռնելէս ետեւ ամէն բան կը լմնայ»,
կամ թէ «Հոգի ըսած բանդ չկայ», կամ
թէ «Հանդերձեալ կեանք չկայ» և այլն.
այսպիսի վարդապետութիւն երբեք լսած
ունիս զաւկի տէր բարի հօրմէ մը, կամ լաւ
մարդէ մը կտամ առաքինի կնկանէ մը, կամ
որ և իցէ ազնուական, պատուաւոր ու ա-
ռաքինի մարդէ մը: — Ոչ երբեք:

Միայն մարդուս ակտն է որ այսպիսի
բան իրեն ըսել կու տայ. և ան ատեն միայն
կը հաւտայ և ուրիշներու կը քարոզէ՝ երբ
իր գայթակղական վարքը՝ Աստուծոյ ար-
դարութենէ վախ կու տայ իրեն, և իր դրա-
ցիները կը սկսին իր գէշ վարքը երեսը զար-
նել. և կը յուսայ որ այս կերպով խղճին
խայթերը գաղբեցնէ, ուրիշներուն բերա-
նը գոցէ՝ որպէս զի զինքը քիչ մը աւելի
ներողութեամբ դատեն. կամ թէ կը յու-
սայ որ աս թանձր նիւթապաշտութիւնը ի-
բրեւ խելքէ ու լուսաւորութենէ առաջ ե-
կած ցցընելով՝ ուրիշներն ալ իր կողմը քա-
չէ, և անոնց վստահելով անառակութեան,
անկարգութեան և անկրօնութեան կողմը
զօրացնէ: Բայց ինչ ալ ըլլայ չեմ կարծեր
որ այդ ողորմելիներն յիշաւի սրտանց հա-
մոզեալ ըլլան թէ հանդերձեալ կեանք չը-
կայ. աս բանս չկրնար ըլլար: — Տես մէյմը
իրենց վերջին վայրկեանը թէ ինչպէս ձայ-
ներնին ու լիզունին կը փոխեն: Ի՞նչ, մի
թէ աս բանս իրենց հիւանդութենէն առաջ

կրօնքի վրայ ըրած քննութիւնէն ու խոր-
հրդածութիւնէն առաջ կու գայ. — չէ ա-
մենեւին. հապա միայն մահը մօտ ըլլալուն
և արդարութեան ատենին առջև ելլելու
վախէն: Անոր ահաւոր լուսէն զգուսելի կըր-
քերը փարատեցան, և երկայն ատեն ճըն-
շուած խղճին ձայնն է որ դուք հիմա կը լը-
սէք¹. հիմա այլ քահանաներն չեն արհա-
մարհեր, խոստովանաք, հաղորդութիւն
և աղօթքը այլ չեն ծաղրեր. և զժոխք ու
սրբայութիւնը պառաւանց առասպելներ
չեն երեւար իրենց:

Այսպիսիներուն դէմ կեցող միայն ես
չեմ, հապա բոլոր մարդկային աղգի ձայնը.
վասն զի ժամանակ մը կամ տեղ մը չէ ե-
ղած՝ որ աղգ մը հանդերձեալ կենաց չհաւ-
տայ. և աս բանիս ուրիշ ապացոյց ինծի
պէտքը չէ՝ բայց եթէ մեռելոց եղած պա-
տիւր: — Եւ յիշաւի ամէն տեղ ամէն ժա-

1 Փիտեմ որ աս ըսածս բացառութիւններ
ալ ունի. ամէն հանդերձեալ կեանք ուրացող-
ները՝ մեռնելու ատեն դարձած չեն. տգիտու-
թիւնը և քանի մը ակտերէ առաջ եկած սրտի
ապականութիւնը, կամ նորէն առողջանալու
սուտ յոյսը, և ՚ի վեր քան զամենայն հպարտ
կամակորութիւնը շատ անգամ այնպէս կընեն՝
որ անհաւատ մարդը ապրածին պէս ալ կը մեռ-
նի: Բայց նոյն իսկ բացառութիւնը կանոնը կը
հաստատէ, սրով համարձակ կրնանք ըսել թէ
անաստուածութիւնը և նիւթապաշտութիւնը
անամօթ սուտ զրուցիւնք են:

մանակ մեռելոց մեծ պառիւ տուեր են մարդիկ . և ամէն տեղ ամէն տուն աղօթք բերեւ և ընել տուեր են հօր, մօր, զաւկի և բարեկամաց համար՝ որ մահը մեզմէ յախշտակեր է։ — Ուրեմն աս ընդհանուր սովորութիւնը ուսկից առաջ եկեր է, բայց եթէ անմահութեան ներքին համոզմանէ, որ կը սորվեցընէ մեզի՝ թէ մահը սառձգ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ կենաց փոփոխութիւն, Պէճնարտէն տը Սէն Բիէր մեռնելու ատեն իր կնոջն ու որդւոցը՝ որ կուլային, կըսէր. « Իմ անձիս ան մասն որ զձեզ կը սիրէ՝ յաւիտեան պիտի ապրի, աւսիկայ առժամանակեայ բաժանում մի է, ատոր համար մի տրտմիք։ Կիմանամ որ երկիրս կը թողում, բայց ոչ եթէ ապրելէ կը դադրիմ »։

Այսպէս է ահա խղճի ձայնը, այսպէս է ճշմարտութեան քաղցր ու մխիթարական ձայնը. նոյն է նաև քրիստոնէութեան վրասն լեզուն, որ կը ցըրէ մեզի թէ հիմա կուան կեանքս անցաւ որ փորձ մի է միայն, որն որ Աստուած իւր հաճութեամբը յաւիտեանական երջանկութեամբ պիտի պսակէ, ինքը կը յորդորէ գրեզ արժանի ըլլալ ան երջանկութեան հասնելու՝ մեր պարտուց կատարմանը հաւատարիմ մնալով։ Երբ քրիստոնէին վերջին ժամը կը հասնի՝ իր հոգին Աստուծոյ ձեռքը կը յանձնէ, և անարատ, սուրբ ու խաղաղ կեանքէ մը ետեւ կը յաջորդէ յաւիտեանական ուրախութեանը։

Թիւնը։ — Հեռու ըլլայ ուրեմն մեր լուսաւորեալ աշխարհքէն այսպիսի աշխարհաւոր ու վտանգաւոր նիւթապաշտութիւն, որ և մեզմէ կ'ուզէ յախշտակել այսպիսի փառաւոր ակնկալութիւն մը։ — Հեռու մեզմէ այսպիսի մտորութիւն՝ որ մարդու սիրտը կը վատացընէ, և ամենայն բարիք և ինչ որ երկրիս վրայ քաղցր ու մեծարոյ բան կայ կը քանդէ։ — Հեռու մեզմէ աս վարդապետութիւնը՝ որ և խեղճ ու ցաւալից աղքատը և հարստահարեալ անմեղութիւնը՝ յաւիտեանական յուսահատութեան մէջ կ'ընկղմէ։ — Արդէն մարդու խիղճն ալ արհամարհանօք կը մերժէ այսպիսի վարդապետութիւնը։

Դ

Ամէն բան գիպուածով կը կառավարուի, ապա թէ ոչ երկրիս վրայ այսչափ խեղճութիւն չէր ըլլար. նմանապէս այնչափ անօգուտ, անկատար ու չար բաներ չէին գատեր. որով յայտնի կ'ընենայ որ Աստուած մեր վրայ հոգ չընէր։

Յիբաւի այդ բաժնից կը հաւատամ. թողութիւն կ'ընես բայց ես կը տարակուսիմ. որովհետեւ կան մտածմունքներ որ մեր միտքը այն ատեն կ'իյնան երբ սրտերնիս հիւանդ է։ — Ինքնիրենդ չատ մի վստահիր. կիրք բաժնի գինիի պէս մարդու գլուխուն կը զարնէ. և աս վտանգաւոր թոյնը

անոր պէս խենթութեամբ խօսքը կու տայ մարդուս: — Աստուած մեր վրայ հոգ չունի ըսելուն՝ անմիջապէս գործնական հետեանքը գիտեն որն է: Միթէ քու չար յօժարութեանցդ սանձարձակ աղատութիւն տալ չէ մի: — Ինչու ուրեմն այսպէս պարզ չես ըսեր, թէ ես սա, նա մեզքը կուզեմ գործել, բայց կուզեմ իմ հանգստեամբս առանց վախի գործել:

Զուրցէ ինծի ի՞նչ է այդ զիպուած ըսածդ՝ որ Աստուծոյ նախախնամութեան տեղ կուզես դնել. ակբալատրկի ու ակծաւոր բաւ մը՝ որուն սահմանը չենք կարող տալ. — ինքը ոչինչ է, և սակայն կըսես թէ ամէն բան ինքն ստեղծեր է, ու ինքն է ամէն բանի տէր: — Կուզես ուրեմն որ ես ըսեմ քեզի թէ ինչ է դէպքը կամ բաղդը կամ ձախառագիրը. որն որ կուզես աս անուններէն ընդունէ: — Դեպք ըսածդ ոչինչ է. աննշան բառ մի է որ ամբարիշտ մարդիկ հնարեցին փոխանակ աստուծային նախախնամութեան, և անուն մը լի դաժն տրամութեամբ: Գրստանց այնպէս կերեւի թէ ամենայն ինչ այդ բառով զիւրաւ կը բացատրուի. բայց ըստ էութեան յիմարական ու աննշան բառ մի է: — Արդ զիպուած ըսածդ ըլլալով ոչինչ՝ չկրնար ուրիշ էականքը կառավարել:

Միայն Աստուած, գերազայն տէրն և ամենայնի արարիչը ամէն բան ընդհանրապէս և իւրաքանչիւրը առանձինն կը կա-

ռավարէ, պահպանելով ու վարելով զանոնք իր նախնականքով, այսինքն իւր անբաւ իմաստութեամբ, բարութեամբ ու արդարութեամբը: Եւորը մէկէն և իւրաքանչիւրը առանձինն կը հասցնէ իրենց վախճանին՝ որ է ինքն, ան ճամբաներով որոնք անոնց տեղի յարմար կը ճանչնայ: — Եւ ինչպէս ամէն բան առանց աշխատութեան ստեղծեց, այսպէս ալ կը պահպանէ զանոնք առանց յոգնելու. և ինչպէս զանոնք ստեղծելը իրեն մեծութեանը նուաստութիւն մը չէր, այսպէս ալ իր արածներուն վրայ հոգ տանելը՝ անարժան բան չէ իրեն: — Վասն զի իրեն անսահման էութեամբ միայն բաւական է ամէն բան ճանչնալու, ամէն բան տեսնելու, և ամէն բան կառավարելու առանց իր միտքը փոխելու կամ չփոխելու: — Եւ մի և նոյն ատեն որ յետին արարածին վրայ հոգ կը տանի՝ նոյն ատեն իւր գիտութիւնն, իմաստութիւնը և բարութիւնը կը ցցնէ իւր ամենէն գերազայն արարածոց վրայ. և յիւրախ շատ անմտութիւն է անհաւատին կարծածը որ վախնայ թէ այսչափ խնամքը ամենազօր Աստուծոյ շատ ծանր կրնայ գտլ: — Ոչ, ոչ, հոգ մի ըներ այդ բանիդ. Աստուած իւր ամէն արարածոց վրայ կը հըսկէ, և մասնաւորապէս քու վրադ, որ իր բանաւոր արարածն ես, զորս ստեղծեց զինքը ճանչնալու, զինքը սիրելու համար, և զինքը յաւիտեան ժառանգելու փափաքով:

Բայց գունն աս իր խնամքը կուրանաս՝
ըսելով թէ աշխարհքիս մէջ շատ անկար-
գութիւնք կան. կը հարցնես թէ ինչո՞ւ այս-
չափ անարգիւն, անկատար ու չար բաներ
կան. կը հարցնես թէ ինչո՞ւ աս մարգս
աղքատ ծներ է և անիկայ հարուստ. ինչո՞ւ
համար մեր վիճակաց մէջ այսչափ անհա-
ւասարութիւն կայ. ինչո՞ւ մէկը այսչափ
վիշտ ու տրամուլթիւն ունի, և միւսը այն-
չափ յաջողութիւն. և քու բնածիր նայե-
լով՝ ամէն բան տակնուվրայ է, և կուզէիր
որ աւելի կանոնաւոր ըլլար աշխարհքս:

Բայց, ով խելացի, քեզի ո՞վ բնաւ թէ
ինչ որ քեզի անկարգ կերեանայ, յիշաւի
այնպէս են. գունն աշխարհքիս մէջ անբա-
նին որ օգուտը չես գիտեր անօգուտ կը
համարիս. գու մէկ բանին ազէկութիւնը
չգիտնալով՝ չար կը սեպես այն բանը: —
Ո՞վ ես գուն, ազէտ ու ողորմելի արա-
րած. քու միտքդ, զգայութիւնդ և բովան-
գակ էութիւնդ սահմանաւոր բաներ են.
արդ ինչպէս կրնաս գուն Աստուծոյ գոր-
ծերը գատել որ ամենազօր է և ամենիմաս-
տան, ամենաբարի և ամենաարդար:

Յիշատի դարմանալի յանդգնութիւն մի
է ասիկայ. եթէ այրուբն չգիտցող մարդ
մը՝ Քոստէյի կամ Աստինի, Շէքսպիրի կամ
Միլտոնի հատոր մը ձեռքը առնէ, և տես-
նելով այնչափ անծանօթ գրեր հաղարու-
մէկ կերպով շարուած, երբեմն ուրիշներու
հետ մէկտեղ, երբեմն ութը գիր մէկէն,

երբեմն վեց, երբեմն երեք, կամ եօթն
կամ երկու՝ գրուած բառերուն համեմատ.
յետոյ տեսնէ որ շատ տողեր ետեէ ետե
շարուած են, մէկը երեսին սկիզբը, միւսը
ամէնէն վերջը. տեսնէ որ թղթերէն ոմանք
գրքին առաջը գրուեր են, ոմանք մէջը, ո-
մանք վերջը. տեղ տեղ ճերմակ մնացած,
տեղ տեղ տպագրութեամբ լցուած, հոս մէկ
գլխագիր մը, հոն մէկ նոտր գիր մը, և այլն:
Նրբ աս ամէն բան տեսնելով ու բան մը
չհասկընալով բռէ ինչո՞ւ աս գրերս, սա ե-
րեսները, սա տողերը հոս գրուեր են ու
հոն չեն գրուած. ինչո՞ւ ասոնք մէջ տեղը
կամ վերջը գրուելու տեղ սկիզբը գրուեր
են. ինչո՞ւ ասիկայ ժողովանակ քսաներորդ
երեսը ըլլալով՝ հինգերորդ երեսը չէ, ու
երբ պատասխանէին իրեն. « Բարեկամ,
մեծահանճար բանաստեղծ մը դասոնք ա-
մէնը անանկ կերպով մը շարեր է՝ որ իր
միտքը իմացնէ. և թէ որ աս երեսներէն
մէկը ուրիշ տեղ մը գնես, կամ թէ չէ թէ
միայն տողերը հապա նոյն իսկ բառերը
նաե տառերն ևս տեղափոխես՝ աս գե-
րազանց գործը խառնակութեան չեղա-
կոյտ մը կը դառնայ, և մատենագիրն դը-
րած կարգը բոլորովին կաւրուի»: — Բայց
այդ անմիտ մարդը ինքզինքը քննաբանի
տեղ գնելով յանդգնի բոլոր հատորին կար-
գը վար գարնել, և գոռոցութեամբ մը ըսէ.
« Բայց ինձի կերեանայ թէ ալ լաւ կըլլար՝
եթէ աս ամէն նման գրերս մէկտեղ գնէին,

մեծը մեծին՝ պղտիկն ալ պղտիկին հետ. և չատ տուելի մարութ ու գեղեցիկ կը տեսնուէր թէ որ աս բառերս մէկ երկայնութիւն ունենային, և նոյնչափ գրերով չի նուաճ ըլլային. ինչո՞ւ ասոնք այսչափ կարճ են ու անոնք այնչափ երկայն. ինչո՞ւ աս տեղս ասանկ ձերմակ էջ մը կայ ու հոն չկայ. աս ամէնքը գէշ կերպով շարուած է, ոչ կարգ կայ ոչ կանոն. և շինողը կերենայ թէ բան չգիտեր եղեր. կամ թէ դիպուածով մէկմէկու քով շարուեր են: — «Արդ ասանկ դատաստան ընողին չէիր մի ըսեր». «Ով տխմար, ահա դուն ես որ բան չես գիտեր ու չես հասկընար. եթէ քու ըսածիդ պէս շարուած ըլլար միտք մը իմաստ մը չէր ըլլար գրքին մէջ. և ինչպէս որ է՝ շատ լաւ է. քեզմէ հազար անգամ տուելի խելացի մարդ մը դանիկայ կարգի գրեր է. և եթէ դուն ասկէց բան չես հասկընար՝ ատիկայ քու տգիտութենէդ է՝ որ գրեզ կը մոլորցընէ»: — Այսպէս կընենք ահա մենք ալ՝ երբ Աստուծոյ գործերը կը գտանք:

Երբ աշուրնիս աշխարհքիս չորս գին կը դարձընենք՝ ամէն տեղ կը տեսնենք իւր մեծ մատակար. ժամանակի հարիւրամեան դարերն անոր էջերն են՝ որ 'ի սկզբանէ մէկզմէկ կը յաջորդեն. տողերը տարիներու յաջորդութիւններն են, և ամէն զոնազան արարածներ՝ 'ի հրեշտակաց և 'ի մարդկանէ սկսեալ մինչև 'ի փոքրիկ շիւղ

յարգի, և փոշոյ ամենամանր մասը՝ իբր թէ անոր գրերն են, զորոնք ամէն մէկը իր տեղը զրած է Մեծ Հարազարդին ձեռքը. որ և միայն կըմբռնէ իր յախտենական խորհուրդն և կը ճանաչէ իւր գործոյն ամբողջութիւնը:

Ուստի եթէ հարցընես թէ ինչո՞ւ աս աւարածը քան զայն տուելի կատարեալ է, ինչո՞ւ աս բանս հոս է և միւսն հոն, ինչո՞ւ է ձմեռուան ցուրտն և ամառուան շոգն, ինչո՞ւ երբեմն անձրեւ կու գայ և երբեմն ոչ, ինչո՞ւ է աս բազդի և տողջութեան զէպերն, ինչո՞ւ է աս հիւանդութիւնս, ինչո՞ւ աս մանուկ տղան մեռնի ու այդ ծերն ապրի, և ինչո՞ւ մահը այդ Հար մարդը չտանի՝ որ գէշութենէ զատ ուրիշ բան չընէր, աս ամէն հարցուցածներուդ աս պատասխանը կուտամ թէ՝ Ոյս ամենայն բան կարգի դրած է անսահման միտք մը. անսահման իմաստաշէն մը, անբաւ արդարաւոր մը ու բարոյաշէն մը. և թէպէտ մեզի այնպէս կերենայ՝ բայց ստոյգ է որ ամէն բան կատարեալ կարգի մէջ է:

Կարճեալ աս ալ զուրցեմ՝ քեզի՝ որ բանի մը վրայ ուղիղ արդար դատաստան ընելու համար այն բանը ամբողջ ճանչնուլու է. պէտք է ինչպէս ամէն մասունքը զատ զատ՝ այսպէս բոլորը մէկէն ալ ըմբռնել. միջոցները՝ համեմուտ վախճանին հետ բազդատել. արդ մարդկանցմէ ով կրնայ Արարչին յախտենական խորհրդոց գաղտնեացը խելք հասցընել:

Աս բանս ամէն բանէն աւելի ան ատեն հարկաւոր է երբ խօսք կըլլայ մարդուս բանականութեան և աղատութեան վրայ, որով կարող է թէ բարի և թէ չար գործելու, արդիւնք կամ պատիժ վաստակելու, որով նախախնամութեան իմաստութիւնն ու արդարութիւնն ալ աւելի կիմանանք:

Երբ յաւիտենականութիւնը աշուրնուս առջին ունենանք՝ ան ատեն դարմանալի կերպով կ'ըմբռնենք երկրիս վրայ մեզի անիրաւութիւն երեցածներուն արգարութիւնը. և աս հարցմունքներուս պատասխանը թէ « Ինչո՞ւ Աստուած սա մեծ մեղաւորը չի պատժեր. ինչո՞ւ համար է որ սա չար մարդը ամէն յաջողութիւն ունի, և լաւ մարդը խեղճութեամբ կը տառապի. ֆէր է ապա Աստուծոյ ունեցած խնամքը. ո՞ր է իր արգարութիւնը, իմաստութիւնն ու բարութիւնը:

Եւ ահա միայն յաւիտենականութիւնն է որ աս խորհուրդս մեզի կրնայ բացատրել. վասն զի արդար և իմաստուն բան է որ մեծ մեղաւորին ըրած պզտի բարութիւնը վարձատրուի. ասոր համար կը արուի ամբարշտին երկրիս անցաւոր բարութիւնը, անոր՝ որ անդին յաւիտեանս պիտի աւատժուի. իսկ աս բարի մարդն՝ որ աշխարհքիս առջև խեղճ կը համարուի, հոս տեղի թեթեւեմութեանց համբերելով՝ իր փոքր յանցուածոց պատիժը կը լուծանէ. իսկ իր առաքինութեանց փոխարէն կընդունի յա-

ւիտենական երջանկութիւնը: Դարձեալ յաւիտենականութիւնը կը մեկնէ մեզի թէ ինչպէս զժրագոյութիւնը շատ անգամ աս աշխարհքիս մէջ օրհնութիւն մի է. — վասն զի յաջողութեան ատեն զԱստուած մոռցող հոգին՝ անոր հետ կը հաշտեցընէ. որչափ հոգիք կան երկինքը՝ որ Աստուծոյ մէջ կը գոհանան և միշտ և յաւիտեան զինքը կուղեն փառաւորել աս բանիս համար որ երկրիս վրայ իրենց նեղութիւն գրկեց. ընդհակառակն երկրաւոր հարստութիւնն ու յաջողութիւնը շատ անգամ պատիժ են. վասն զի որչափ մարդիկ աս կորստական ընչից ետեւէ իյնալով անփոյթ եղան և վերջապէս կորուսին յաւիտենական բարիքը. որչափ մարդիկ յաւիտեանս յաւիտենից պիտի անխնայն այն հաճոյքներն, այն փառքն ու հարստութիւններն՝ որ զիրենք գատապարտեցին: — Այսպէս ուրեմն աս աշխարհքիս մէջ մարդկութեան վրայ դատաւարան ընկալաւ նամար յաւիտենականութիւնը պէտք է առնուի ունենանք. առանց որոյ անկարելի է՝ Աստուծոյ մեր եկաւումով ունեցած խորհուրդ մեկուն ալ հաստ ըլլայ »: — Այսպէս ուրեմն ասկէց ետեւ մեր անանելու կերպը փոխենք, և մեր պերագոյն Գատաւորին գործերը չշատենք. վասն զի ոչ դուք և ոչ ես կրնանք իրեն ալէս հեռաւորս ըլլալ և ամենատեսաւ ինչ որ ինքն արար՝ լաւ է, և նոյն իսկ չարիքն որ թոյլ կուտայ՝ մեր մեծագոյն բարւոյն համար է:

Չէր յիշեր պարտիզականին առաւելը. ա-
սիկայ օր մը իւ պարտէզին մէջ մեծ զգմե-
նոյ մը քով կեցած ինքնիրեն կըսէր. « Ար-
դեօր ամէն բանի ստեղծողն ինչ մտածեր է
որ սա զգումը սա խեղճ տեղը ձգեր է, ես
ըլլայի սա կաղամամի ծառին վրայ կը կա-
խէի՝ որ ամէն բան համեմատ կըլլար. վասն
զի ծառն ալ պտղին յարմար կըլլար. կաղ-
նիին պտուղն ալ որ ձկնոյթ մատիս չափ չկայ՝
հոս տեղը աւելի կը յարմարէր: Ախարմունք
մի ըրեր է Աստուած: Վասն զի որչափ որ
սա պտուղներն և իրենց դիրքը կը տես-
նեմ՝ այնչափ աւելի ինձի կուգայ որ մէկ-
մէկու տեղը սխալմամբ բռներ են»: —
Օգը տաք ըլլալով մեր թորոս աղբարն ալ
յոգնած՝ մօտի կաղնիներուն մէկուն տակը
փռուեցաւ. հազիւ թէ սկսեր էր մրսփել
ծառէն կաղին մը ընկաւ ու խեղճին քիթը
ճղմեց: Արթընցաւ, վեր ցատքից պոռալով
կանչուըռտելով, և տեսնելով աս չարեաց
պատճառը կըսէր. « Ահ, ո՛հ, քիթս կարիւնի
կոր. հապա ինչ պիտի ըլլար եթէ ծառէն
ընկածը աւելի ծանր բան մը ըլլար, կամ թէ
աս կաղնին գգում բուսցընէր. բայց Աստու-
ծոյ կամին աս չէ եղեր, և ինքն իրաւունք
ունի եղեր. հիմա լաւ իմացայ իրեն իմաս-
տութիւնը». աս ըսելով տուն դարձաւ.
Թորոս զԱստուած ամէն բանի մէջ օրհնե-
լով: — Վնա դուն ալ ուրեմն աս մարդուս
պէս փոխանակ աստուածային նախախնա-
մութիւնն ուրանալու՝ զգուշացիր անոր դէմ
տրանջելէն:

Ե

Կրօնք ըսածդ կանանց արժանի բան է:

Հապա մարդկանց համար ինչո՞ւ պիտի
չըլլայ: — Վասն զի կրօնքը կամ ճշմարիտ
է և կամ սուտ. եթէ ճշմարիտ է, հաւատա-
րապէս ճշմարիտ է թէ արանց և թէ կա-
նանց համար. իսկ թէ սուտ է, ինչպէս ա-
րանց՝ այսպէս կանանց ալ աղէկ չի կրնար
ըլլալ. վասն զի ստութիւնը մէկու մը ևս
բարի չի կրնար ըլլալ: — Տարակոյս չկայ թէ
կրօնքը կանանց համար բարի է. բայց նոյն
կերպով և նոյն պատճառաւ արանց համար
անհրաժեշտ բարի է. որովհետեւ արք ևս
կանանց պէս ունին կիրքեր՝ որոնց դէմ
պէտք է դնեն, նաեւ շատ անգամ աւելի զօ-
րաւոր կըբեր. և արք ևս կանանց պէս ա-
ռանց Աստուծոյ վախին և սիրոյն չեն կրնար
անոնց յաղթել թէ որ կրօնից տուած զօ-
րաւոր նպաստ ձեռնտուութիւնները չու-
նենան: — Արանց կեանքն ևս կանանց պէս
զփուարին ու ծանր պարտքերով լեցուն է,
որ են պարտք առ Աստուած, առ ընկերու-
թիւն, առ ընտանիք և առ անձինս: — Արք
ևս կանանց պէս ունին Աստուած մը որուն
պէտք է երկիր պագտնեն ու ծառայեն, ան-
մահ հոգի մը՝ զոր պէտք է փրկեն, ախտի-
ր ուսկից պէտք է փախչին, առաքինութիւն-
ներ զորոնք պէտք է ստանան, արքայու-

Թիւն մը՝ որ պէտք է չափին, դատաստան մը՝ ուսկից պէտք է վախճան, մահ մը՝ որ միշտ կըսպառնայ, և որուն պէտք է պատրաստ ըլլանք: Եւ վերջապէս ինչպէս մէկին՝ այսպէս մէկորին համար ևս Քրիստոս խաչին վրայ մեռաւ, և իր պատուիրանքներն՝ որ ամէն մարդ հաւատարմապէս կը պարտաւորեն, ամենուն համար աւանդեց:

Ուրեմն կրօնքն որչափ որ կանանց նոյնչափ ևս արանց ալ հարկաւոր է. և եթէ կայ տարբերութիւն մը՝ աս է որ ալ աւելի հարկաւոր է արանց քան կանանց, մանաւանդ երիտասարդաց, որովհետեւ ասոնք աւելի վտանգի մօտ են, որով և մոլորելու աւելի ենթակայ. չար օրինակն ալ չորս բոլորնին առած է մանաւանդ անբարոյականութեան, անբարեխառնութեան ու կրօնական պարտուց անհոգութեան կողմանէ: Այստի չար գործելու մօտաւոր ու ծանր վտանգներու մէջ գտնուելուն համար աւելի կարօտութիւն ունին նախապահող գեղերու:

Գ

Բաւական է պատուաւոր մարդ ըլլալը, որ քան զամէն կրօնք աւելի լաւ է. ուրիշ բան պէտք չէ:

Ըսածդ իրաւ է կանոնոցէ ազատելու համար, բայց ոչ արքայութիւն վաստակելու համար. իրաւ է մարդկանց առջնը՝ բայց ոչ Աստուծոյ, որ է գերազոյն դատաւոր: — Դիտն կըսես « Բաւական է պատուաւոր մարդ ըլլալը »: Թող ըսածդ ըլլայ. բայց մէկ մէկու միտքն իմանանք. դուն ինչ կըհասկընաս պատուաւոր մարդ ըսելով. վասն զի ասոնք ընդարձակ ու ընդհանուր իմաստ ունեցող բառեր են, և ամէն տեսակ բանի ու ամէն մտքի կը յարմարին:

Օրինակի համար հարցուր սա բարոյականէ աւրած ու կեանքը չարեաց մէջ մաշած երիտասարդին՝ թէ արդեօք ինքը պատուաւոր մարդ կըսուի՞ թէ չէ: — « Այո՛, ինչ հարցմունք է, կը պատասխանէ, երիտասարդութեանս խենթութիւնները արգելք չեն ըլլար ինծի պատուաւոր մարդ ըլլալու, ինչպէս որ եմ ալ. և թէ որ մէկը ուղէ ինձմէ աս անունս վերցընել իրեն կը սորվեցընեմ »:

Հիմա գնա՛նոյն բանը հարցուր սա խարդախ վաճառականին, որ հասարակ տեսակ վաճառքը քեզի կը կլեցընէ ու աղէկ տեսակի զինք քեզնէ կառնէ: Հարցուր սա գոր-

ծառերին որ կատարեալ աւուրչէքն առնելով կրցածին կէսը միայն կաշխատի: Հարցուր խանութպանին որ ժամանակիս ազքատութիւնը պատճառ բերելով իր աշկերաններուն կիրակի օրուան հարկաւոր հանդիսան ալ չթողուր. հարցուր կրեմամենուն թէ արդեօք իրենց աս կերպերն արգելք կըլլան պատուաւոր մարդ բռնելու: Եւ ամէնքն ալ անոնց տարակուսելու պատասխան կուտան թէ իրենք պատուաւոր մարդիկ են, և թէ ամենեւին աս բանիս արգելք չեն առատուրի մէջ բանեցուցած հնարքին ու խարդախ կերպերին: Հարցուր գործեալ սա չոսող մարդուն թէ արդեօք իր չափազանց ծախքը, կամ թէ սա ծեր մարդուն թէ արդեօք իր ուղիղ ազատութիւնը, կամ սա զինեւորանները պտըտողին թէ արդեօք իր գինովութիւնը գիրենք իրենց պատուաւորութենէն չեն հեռացըներ. և տհա կրտսնեսն որ ամէնքը իրենց սիրտը ակար կարդարացընեն, որ իրենք գիրենք շատ պատուաւոր մարդ կը սեպեն: — Այսպէս աս վերը ըսածներս ամէնքը պատուաւոր մարդ կըսեպօին. ուրով անտաւանները, սուտ գրուցները, գինովներն, ազահները, վաշխառններն, և անհամեստները, կրնան բռնիլ պատուաւոր մարդիկ, և ինչո՞ւն յայտնի գողութիւն ու մարդասպանութիւն չընեն՝ չենք կրնար իրենց աս անունը գլանալ: — Ուրեմն հիմա քեզի թնչովէս կերենայ աս քարոյականի

նոր օրէնսդիրքը. ըսել է թէ ով որ քրէական ատենանէն կազատի՝ Աստուծոյ ատենին առջեւ պիտի չիլլէ, և թէ ասկէց ետեւ մէկը զատելու ատեննիս՝ չէ թէ իրեն սիրտը, հապտ ուսերը պէտք է նայինք, և որուն ճակատն որ իր յանցանքին համար ընդունած խարանք չտեսնենք՝ զանիկայ երկնից արժանի պիտի սեպենք: — Աս թնչ տեսակ կրօնք է. և դուն կը յանդգնիս ըսելու թէ աս է քու կրօնքդ, և ամէնէն լաւ կրօնք: որ աւագակոթիկնէ ու մարդասպանութիւնէ զատ ամէն բանի հրաման կուտայ: Բայց գիտցիր որ ատիկայ կրօնք չէ՝ հապա զգալով թեանցդ ապականութիւն, և վարդապետութիւն զարհուրելի:

Բայց դուն կրեսն թէ պատուաւոր մարդ ըսելով՝ ես աւելի բան մը կիմանամ, քան ինչ որ սովորաբար կիմացուի. այսինքն անանկ մարդ մը որ իր ամէն պարտքը կրկատարէ, ինչ որ իրաւացի է կը գործէ, և անիրաւութենէ կը խորշի: — Ես ալ փորձով հաստատեալ կը ցըրնեմ ու կը հաստատեմ՝ որ թէ յիրաւի ես ինչ որ ինքզինքդ կրկարծես, առանց կրօնից հօր օգնականութեան, ապա ուրեմն աշխարհքիս ութերորդ հրաշալիքն ես. բայց ես քեզի հետ հարիւրին մէկ բաստ կը բռնեմ որ այնպէս չես. վասն զի դու բնաւ չես կրնար զիս համոզել որ կիրք ու գէշ յօծարութիւններ չունենաս. որոնք ամէն մարդ ունի, և ումանք խիստ շատ. ուստի ցոխութեան, որ-

կրամնութեան ու զգայական հաճոյից հա-
կամտութիւն թէ որ ունիս ո՛վ դբեղ պիտի
բժշկէ. եթէ կարգէ դուրս բարկացող ես,
թէ որ ծուլութենէ կըմաշիս, հպարտու-
թեամբ ուռած ես՝ ո՛վ աս կըքերդ պիտի
զսպէ, ո՛վ քու ձեռքդ պիտի բռնէ, և լե-
զուիդ սանձ պիտի դնէ: — Անշուշտ Աստու-
ծոյ վախը: — Բայց եկ տես որ պատուաւոր
մարդու կրօնքին մէջ այդ բանդ չկայ: —
Արդեօք բանականութեան ձայնը: — Բայց
բանը ան է որ՝ կըրքիրէ գերուած ժամա-
նակինս բանականութեան մտիկ չենք ընել:
— Ապա ուրեմն ինչ. ես ուրիշ բան չեմ
գտներ, բայց եթէ օրինաց վախը և պատ-
ժոյխատութիւնը: Ո՛հ ինչազնուական կրօնք,
բարով վայելիս զայն, բայց ես իմն աւելի
վեհ կը սեպեմ:

Միայն քրիստոնէական կրօնքն է որ մեր
կրից չափ կրգնէ, եւ զասոնք զսպելու կիր-
պը կըսորվեցընէ. ինչուան որ չըցընես թէ
մարդս անմեղանշական է կամ հրեշտակ է,
(որ այնպէս չէ), պէտք է որ պարտաւորինք
ըսելու թէ « Առանց քրիստոնեական կրօնից
զօրաւոր օգնականութեան չեմք կրնար մեր մե-
ծամեծ պարտքերն տնօրէնել կատարել, որոնք
կատարմանը միայն կըլլայ ձգնարտապէս
պատուաւոր մարդ »: Եւ 'ի վեր քան զամե-
նայն առանց քրիստոնէութեան չենք կրնար
զանոնք ուղիղ գիտաւորութեամբ կատարել,
յոր հաստատեալ է միայն իրենց բարոյա-
կան գեղեցկութիւնը:

Եւ մարդս ալ այն աստիճան տկար է՝ որ
նոյն խակ առաքինի քրիստոնեայք երբեմն
երբեմն իրենց պարտքէն կը պակասին, թէ-
պէտ և հաւատոյ գերբնական ուժովը զօ-
բացած ըլլան: Խակ դուն որ աս տկարու-
թենէ ազատ կը սեպես դբեղ, և աս օգնու-
թենէս դուրկ ես, և բնական յօժարութեան
ցըդ հակամէտ, ու աշխարհքիս հազարու-
մէկ վտանգաց մէջ կը գտնուիս՝ ինչպէս կը
համարիս թէ ամէն պարտքերդ հաւատար-
մութեամբ կը կատարես: — Արդեա կը կար-
ծեմ որ քրիստոնեայ չեղող մարդ մը՝ որ
ինքզինքը պատուաւոր մարդ կըկոչէ՝ (վեր-
բրած նշանակութեամբ), կամ ապշութեամբ
ինքզինքը կըխաբէ, կամ նաեւ կամօք իր
լողճին դէմ կը ստէ:

Բայց ես աւելին զուրցեմ քեզի, որ բա-
ւական չէ քեզի բովանդակապէս կատարել
ինչ պարտք որ ունիս թէ իրրե քաղաքացի,
թէ իրրե հայր, կամ մայր, կամ որդի կամ
բարեկամ, և միով բանիւ այն ամենայն
պարտքերդ որոնք որ աշխարհքիս առջև
զմարդ պատուաւոր կըցընեն: — Զէ, բա-
ւական չէ: — Եւ ինչո՛ւ: — Վասն զի ա-
ստոյմէ գատ երկինքն Աստուած մը կայ՝ որ
դբեղ ստեղծեց ու կըպահէ, ու զքեզ իրեն
կրկանչէ, և քեզի առաջնորդելու համար
օրէնք մը սահմաներ է. ապա դէպ 'ի առ-
Աստուած ալ պարտքեր ունիս՝ երկրպագու-
թեան, գոհութեան և աղօթից, որոնք որ
քու նմաններուդ հետ ունեցած պանարե-

րէզ աւելի Հարկաւոր, էական ու անխղիւր են: Վասն զի յիբրաիա վերջիններուն հետ ունեցած պարտքերդ կրնան դադրել՝ երբ այնպիսի պարագայի մը մէջ գտնուիս որ քունմանն ացդ հետ վերաբերութիւն չունենաս, ուր ընդհակառակն Աստուծոյ ունեցած պարտքդ ամէն ժամանակ զբեղ կ'ըստարտաւորէ. ամէն ատեն ու ամէն պարագայի մէջ պարտական ես զինքը սիրելու. մեծարելու և իրեն աղօթելու: — Ապերախտ մարդ մը կրնայ ինքն իրեն ըսել թէ « Ես լաւ մարդ եմ, ինքզինքս մեղադրելու բան մը չունիմ » . յայտնի է թէ չկրնար: — Արդ ահա դուն որ աշխարհքիս մէջ պատուաւոր մարդ կըսուիս, զԱստուծոյ մոռնալով՝ ապերախտ չես մի ըլլար: Ինքն է քու հայրդ, իրմէ է քու գոյութիւնդ, կեանքդ, բանականութիւնդ, բարոյական արժանապատուութիւնդ, առողջութիւնդ յաջողութիւնդ և ամէն ունեցածդ. ինքն ստեղծ Եւրեւրհիսն է աշխարհքս քու օգտիդ և զուարճութեանդ համար. ինքն պատրաստեր է քեզի երկինքը փառաւոր երանութիւն մը. ինքն է քու տէրդ, քու թագաւորդ. ինքը կօրհնէ զքեզ, թողութիւն կուտայ քեզի, ու քեզի համար կըհսկէ: — Իսկ դու ինչ փոխարէն կուտաս իրեն. ինչ սէր, ինչ պատի, ինչ մեծարանք: Այլ ցուրտ կերպով կըկրնես ան աւարկութիւններն որ իր թշնամիները կըհնարեն՝ իր լուծը վրաներնէն թօթուելու համար. թերեւ բոլոր իր պաշտամունքն ալ ծաղր կընես, կըմեր-

ժես ու կանարգես. ոչ կ'աղօթես իրեն, ոչ կըմեծարես, ոչ կը գոհանաս. այլ նաև իր խօսքը ծաղր կընես, ու իր օրինաց պահպանութեանը վրայ կը ծիծաղես:

Ապերախտ մարդ. ինքզինքդ մեղադրելու կամ զղջալու նիւթ չունիս մի հիմա. կրկատարես մի ամէն պարտքերդ: Կաղաչեմ, դադրէ ինքզինքդ խաբելէն. ինչո՞ւ ինքզինքդ ճշմարտութեան դէմ կըկուրացընես. ինչո՞ւ քու հար գործոցդ վրայ աչք կը գոցես: — Ընդհակառակն ճանչնա՛ր աս պարտքս, ճանչնա՛ր կրօնքի լուծը որ զմեզ կը վախցընէ, և դոր միայն կրնայ գաւառել զմեզ ան նորահնար կրօնքէն որուն պարկեշտ անուամբ պատուաւոր մարդը կրօնք ըսած են: Որ այս չէ թէ միայն բաւական չէ, հապա նաև ճշմարիտ ըսելով՝ զեղեցիկ բայց անջան ձայն մի է, և անոր համար միայն հնարուած է որ մեր և աշխարհքիս աչքէն ծածկէ ամենայն անկարգութիւն և յանցանք՝ որոնց ճարը միայն քրիստոնէական կրօնից մէջ կըգտնուի:

Ե

Իմ կրօնքս մերձաւորիս բարեւ ընէն է:

Ընկերը սիրելէն և անոր բարեւ ընելէն լաւ բան չկայ. ինչպէս որ քրիստոսական կրօնքն ալ ստէպ կը պատուիրէ. այնչափ որ զԱստուծոյ սիրելու մեծ ու հիմնական

պարտուց հետ հաւասար կըղնէ զայն բսելով. « Սիրեցես զտէր Աստուած քոյ յամենայն սրտէ քումմէ, այս է առաջին պատուիրան. և երկրորդն նման սմին, սիրեսցես զընկեր քոյ իբրեւ զանձն քոյ »: — Ասոնք նոյն իսկ Քրիստոսի խօսքերն են (Մատ. 22. 37-39). քայց ասոնց կտեսնես ուրիշ բան մըն ալ կաւելցընէ՝ որուն զու ուշադրութիւն ըրած չես. « Յայս երկուս պատուիրանս աւանայն օրէնք կախեալ կան »:

Դուն որ կըսես թէ քու կրօնքդ միայն ընկերօջ բարիք ընեն է, աս երկու պատուիրաններէս մէկը կանարգես, և այն որ գլխաւորն է, և ուսկից որ միւսը կըծագի, և անով կըտածուի ու կըպահուի, և որ զանիկայ զիւցաղնական առաքինութեանց կարգը կը դասէ, և կրօնական պարտուց արժանապատուութեան կարգը կըղնէ, ըսել կուզեմ զԱստուած սիրելու պատուիրանը և իրեն ծառայելու պարտաւորութիւնը: Ո՛չ ապաքէն չիտակ քաշելու համար՝ մեր երկու ոտիցն ալ կարօտութիւն ունինք. այսպէս երկրիս վրայ մեր վախճանին հասնելու, և երկինքը ժառանգելու համար աս երկու պատուիրաններն ես պէտք է պահենք, Ա. Սիրեսցես զտէր Աստուած քոյ. Բ. Սիրեսցես զընկեր քոյ իբրեւ զանձն քոյ: — Եւ յիշատի ուր որ ասոնցմէ առջինը չգտնուիր, երկրորդը չատքիչանգամ կըգտնուի. տասնութինը դարու փորձը աս բանիս վկայութիւն է. քրիստոնեայն որ իր ընկերօջը սէ-

ըը՝ միայն Աստուծոյ սիրոյն վրայ հաստատած է, անիկայ միայն ճշմարտապէս, արդեամբ, պարզապէս ու հաստատապէս կըսիրէ զանիկայ:

Որո՞նք եղանխեղճ մարդկութեան մեծամեծ բարերարները. — Սուրբերն, այսինքն Աստուծոյ սիրովը վառուած մարդիկը: Ասոնցմէ չատերէն միայն մէկն յիշենք՝ սուրբ Վինգենտիոս պաւլայեցին այն եղբայրական սիրոյն զիւցաղնը, այն աղքատաց հայրը՝ որ իր հաստատած բարերար եղբայրութիւններովը ինչուան աս օրս բոլոր աշխարհի բարիք կըգործէ: — Ո՛վ էր սուրբ Վինգենտիոս պաւլայեցին. — քահանայ մը, եկեղեցական մը: — Ո՛ր սորվեցաւ ինքզինքը այս կերպով զոհելու իրեն նմաններուն բարեացը համար. — Աստուծոյ սիրոյն և Յիսուսի Քրիստոսի կրօնին պաշտամանց մէջ:

Այն բարերար եղբայրութիւններէն որո՞նք են աւելի ծագկածներն. որո՞նք են որ հարիւրաւոր տարիներէ ՚ի վեր հաստատուած են ու կրբարդաւածին. — ունոնք որ յեկեղեցւոյ հաստատեալ են՝ կրօնական սկզբանց վրայ, ու պահեալ Յիսուսի Քրիստոսի խաչովը: — Ո՛վ հաստատեց Ապուէն տղայոց բնուած տեղերը, իթէ ոչ եկեղեցին: — Ո՛վ ամէն ժամանակ և հիմա ևս հոգ կըտանի մարդկային խեղճութեանց և անոնց հոգւոյն ու մարմնոյն պիտոյիցը վրայ թէ՛ մանկութեան ժամանակնին, և թէ՛

ծերութեան ատեն. բայց եթէ եկեղեցին, և այն ալ հուրացեալ տէրութեանց զրած արգելքներուն հակառակ: — Ո՞վ էր որ մարդկային ամէն տեսակ թշուառութեանց շուտով օգնութիւն հասնելու համար՝ այնչափ արանց և կանանց կրօնական միտքանութիւններ հաստատեց, ոմանք երեսի վրայ ձգուած տղարը ժողվելու համար, ոմանք աղքատ մանկանց կրթութիւն տալու համար, ուրիշները հիւանդները դարմանելու, և այլք զերինները ազատելու, և ճամբորդաց հիւրընկալութիւն բնելու համար, և այլն, և այլն: — Եկեղեցին և միայն եկեղեցին չէր մի առ բաներս ընողը: — Ինքը սորվեցուց, մարկութեան սիրոյն համար ամէն մեծամեծ զոհեր յանձն առնել. ինքն հաստատեց փոքր գրութեան ըսած կուսանքն, հետո աշխարհաց քարոզիչներն, և սուրբ Բեռնարդոս լերան կրօնատրները: Այսպէս ահա ամէն բանի մէջ կրօնսէնք որ մարդասիրութեան հիմն եղած է միշտ Աստուծոյ սէրը:

Ամէն ժամանակէ առելի մեր ատեններս կրթաստի մարդասիրութեան, եղբայրսիրութեան և աղքատսիրութեան վրայ, և անոնց օգնելու համար մեծամեծ առաջարկութիւններ կրլան. — բայց զեղեցիկ խօսքերը բանի չեն գար: — Վրքեր կը գրուին, քարոզներ կը տրուին, բայց որչափ սակաւ է անոնցմէ առաջ եկած օգուտը. և պատճառը, վասն զի կրօնքի վրայ հաստատուած

չէ անոնց կենդանութիւնը. ուստի առանց պատճառի արդիւնք չկրնար ըլլալ. բնկերսիրութեան գրգիչ պատճառը և բեղմնաւոր սկիզբը Աստուծոյ սէրն է:

Զգուշացիր ուրեմն աս բնկերսիրութեան գեղեցիկ գրութիւններէն՝ որ կրօնքը մէկդի ձգած են. վասն զի Յիսուսէ Քրիստոսէ հետո չկրնար ըլլալ բնկերսիրութիւն մը յօժար, պարզ, հաստատուն և մեղացախան:

Ը

Այլլաւ կըլլայ որ կրօնքը՝ փոխանակ հանգերձեալ կենաց վրայ այնչափ խօսելուն, այս կենացս վրայ քիչ մը հոգ տանէր, ու որչափ կարելի է խեղճութիւնները վերցընէր, ու երջանութիւններս ապահովընէր:

Այս անխելք գանգատանաց տակը պատճառ է ամենամեծ խնդիր մը, որ միշտ էական ու գործունեայ եղած, և մեղի հետ շատ վերաբերութիւն ունի, ըսել կուզեմ՝ Մարդասիրական կոչման խնդիրը:

Վուն երջանկութեան ետեւ ես, ու երջանկութեան կրփափաքիս, և իրաւունք ալ ունիս. Աստուած ալ իր հայրական բարութեամբը զբեղ ուրիշ բանի համար չէ ստեղծեր, բայց եթէ զբեղ երջանկի ընելու համար: — Ընկիր ուրեմն երջանկութեան ետեւ, բայց նայէ որ անոր հասնելու միջոցներուն մէջ խաբուիս, քու առջիկ շատ

բաց ճամբաներ կան, բայց անոնցմէ մէկը միայն ճշմարիտ է. և վայ անոր որ սխալ ճամբայ մը բռներ է: — Սա նիւթիս վրայօք մոլորիլը շատ աւելի դիւրին է հիմա, քան թէ առաջները: որովհետեւ ժամանակ մը չէ եղած՝ որ աշխարհքս այնչափ ծուռ վարդապետութիւններով լցուած ըլլայ աս նիւթիս վրայօք: Շատ անօրէն ու մոլորեալ մարդիկ՝ շատ տեսակ դիւրութիւններ իրենց ձեռնտու ունենալով՝ ամէն կողմն աս թունաւոր սկզբունքներս կը տարածեն, որոնք մարդկային ախտերը չոյելով՝ ժողովրդոց միտքն ու բարոյականը դիւրաւ կապականեն: Ամենայն կերպով կը ջանան համոզելու՝ որ աշխարհքիս մէջ ուրիշ բան չունինք ընելու, բայց եթէ զուարճանալ. և թէ հանդերձեալ կենաց յոյսը՝ պարզապէս ցնորը մի է, երջանկութիւն ըսածդ աշխարհային յաջողութեան, հարստութեան և ճոխութենէ առաջ եկած զուարճութեանց վրայ հաստատուած է: Իսկ ասոնցմէ աւելի յանդուգն իմաստասկները կաւելցընեն թէ աս հարբստութիւնն ու զուարճութիւնները ձեռք բերելու համար՝ ամէն միջոց օրինաւոր է. և թէպէտ ընկերութիւնը լուծուելու վախ ալ ըլլայ, ընտանեկան խաղաղութիւնը վրդովի, և նա և նոյն իսկ կրօնքի կործանման վտանգ ալ ըլլայ, բայց աշխարհք պարտաւոր է իր երկրաւոր երջանկութեանը ետեւ ըլլալու: Հիմակուան մարդկային ընկերութեանց վիճակն ու պայմանը շատ գէշ

է, կըսեն. պէտք է ամէն բան աւրենք ու նորոգենք. պէտք է որ բոլոր աշխարհքիս երեսը փոխուի, ապա թէ մարդկութիւնը երջանիկ կըլլայ: — Կարծեմ լաւ կը ճանաչէք աս վարդապետութիւնը, որուն անունն է Բեկերփարտքիւն կամ Որսակափարտքիւն:

Չեմ ուզեր նախատել զձեզ ցցընելով թէ որչափ նուաստացուցիչ բան է երջանկութիւնը զգայական հաճոյից վրայ հաստատելը, և որ ինքնիրեն ալ յայտնի է. վասն զի ասով ամէն բարիք կը քննուին, առաքինութիւնները կը փճանան, և բարոյական օրինաց հաւատարմութիւնը կը պակսի, և վերջապէս այն ամէն յատկութիւնները կեղծանին՝ որոնցմով որ մարդիկ յանբան արարածներէ կը զանազանին. ասով մարդս իր շնէն իր մորթովը միայն կը տարբերի՝ երբ երկուքին ալ երջանկութիւնը մի և նոյն բանն ըլլայ, այսինքն զգայական բաղձանաց անսանձ ազատութիւնը:

Բայց խնդիր մի այլ կայ՝ որուն վրայ ամէն մարդ համոզուած չէ, և որուն վրայ կուգեմ որ աւելի ուշագրութիւն ընէք, այսինքն Բեկերփարտքեան զործեական անհնարաբիւր, և հոնրական երջանկաբիւր այլանկարաբիւր: — Հիմա ես կուգեմ ցցընել ձեզի իրեն բացարձակ ընդդիմաբիւր արարածոց բնութեան հետ՝ ոյտնք փափոխել անկարելի է. կուգեմ համոզել զձեզ որ ասիկայ վտանգաւոր ու ծաղրական ցնորք (Utopia)

մի է, և ինչ գեղեցիկ անուաններով կոչուի նշանակութիւն մը չունի:

Եթէ արեգական պէս պայծառ ճշմարտութիւն մը որ կայ աշխարհքիս մէջ, ապա է որ պէտք է վիշտ քաջներ ու մեռնինք. ապիկայ մարդկութեան վրայ դուռն չկան պայծառ մի է, որուն պէտք է ես ալ դուք ալ հնազանդինք, որուն հնազանդեցան մեզ մէ առաջ մեր հարքն, և մեզմէ ետքն ալ պիտի հնազանդին մեր թոռներն, և ուսկից որ մարդկային ջանք մը չի կրնար զմեզ բնաւ ազատել:

Հարցնեմ ձեզի, արդեօք չեն եղած և պիտի չըլլան միշտ և հանապազ հիւանդութիւն, վիշտ ու տրտմութիւն, չկան և պիտի չըլլան որբեմարինք ու որբեր, մայրեր իւրենց որդեց պարապ օրորոցին մօտ անմխիթար կերպով ցոյցող: — Ի՛նչ, կարծէք թէ երբեք պիտի գազըին բարուց անհամաձայնութիւններն, հակառակ կամբերու ընդդիմութիւններն ու միտքերնիս դրածնուս չյաջողելուն համար եղած վրդովմունքները: — Արդեօք հնարք մը կայ այս բաներս փոխելու. արդեօք ընկերութեան նոր կարգաւորութիւն մը ինչ կերպ ալ ըլլայ, կրնայ մի արգիլել հիւանդութիւնները, վիշտերը, բարակ ցաւերը, ջերմերը, օտառութիւններն ու մաղձացաւը. կրնայ մի մեր սիրականները պահել, եղանակներուն խստութիւնը բարեխառնել, ձմեռուան ցուրտը մեղմացնել, ամառուան արեւուն այրող տաքու-

թիւնը զովացնել: Կրնայ մի մարդուս ակտերը, հպարտութիւնը, անձնասիրութիւնը, կատաղութիւնը և վրէժխնդրութիւնը վերցնել: — Ի վեր քան զամենայն կրնայ մի մահուան յայրել:

Այսպէս է թէ ոչ. — միթէ այս ևս անտարակոյս և ստոյգ չէ մի, որ ինչպէս հիմա է այսպէս ալ միշտ պիտի լիլայ. — ոչ որ աս բանս կրնայ ուրանալ: — Կրդ այսչափ անհրաժարելի չարեաց մէջ ինչ կրնանք ըսել, զուրցեցէք — Խնդրեմք թէ ի՛նչ կըլլայ այդ ձեր ռամկավարտքեան խոտուցած անփոփոխ զուարթորակը, երբ հիւանդութիւն մը, տրտմութիւն մը, մահ մը բաւական է զայն եղծանելու. և սակայն այս երկիւղալի թշնամիները միշտ դռներնուս առջև կը սպասեն: Ազա ուրեմն ձեր Ռամկավարութիւն, կամ Ընկերավարութիւն ըսածնիդ, կամ թէ ուրիշ ինչ անուն որ կուզես տուր, ուրիշ բան չէ՞ բայց եթէ երազ մը և սուտ ցնորք, հակառակ իսկութեան իրաց. որ ինքզինքը կը խաբէ կամ զուրիշները կ'ուզէ խաբել երբ անոնց երջնկութիւն կը խոտանայ որ երկրիս վրայ կարելի չէ. և աս երջանկութիւնը կը հաստատէ այնպիսի զուարճութեան մը վրայ՝ զոր ունենալն անհնար է:

Ազա ուրեմն պէտք է որ աս երջանկութիւնը ևս ուրիշ տեղ փնտռեմ, որովհետեւ զիտեմ որ տեղ մը պիտի գտուի. որովհետեւ Աստուծոյ իմաստութիւնը, բարութիւնն ու

զօրութիւնն ալ ինծի դայն կը ցցընեն: — Իսկ թէ ուր կը գտուի՝ քրիստոնէութիւնը ինծի կը ցցընէ՝ որ երկրիս վրայ կը բուսնի ու երկիրքը կաճի: — Քրիստոնէութիւնը միայն մեր մահկանացու վիճակին հետ կատարելապէս կը համաձայնի. ինքը կը մեկնէ մեզի վշտաց եւ մահուան երկիւղալից առեղծօւածը: — Կը ցցընէ մեզի թէ ասիկայ մեղաց պատիժ է, եւ աս կենաց անհրաժեշտ չարակրութիւնքը անցաւոր վիշտեր են՝ որով մեր երկնաւոր հայրը կու գէ մեր հաւատարմութիւնը փորձել, յանցանքներէն զմեզ սրբել, եւ զմեզ մեր խաչելիալ Փրկչին նման ցընել, եւ զմեզ միժագոյն երջանկութեան արժանի ընել: Նոյն կրօնքը կու տայ մեզի զօրութիւն համբերութեամբ զանոնք կրելու, նաեւ երբեմն եւս ուրախութեամբ, եւ սիրել կու տայ մեզի այն հայրական ձեռքը՝ որ կը հարկանէ՝ առ ՚ի փրկել: — Նոյն կրօնքը բոլոր մարդուս վրայ հոգ կը տանի, կը քննէ կը զիտէ այն ամէն բան զոր Ռամ կալարութիւնը կ'արհամարհէ. մեր առջի վիճակէն իյնալը, մեր ապաշխարանք քաշելու գաղափարաւորութիւնը, Յիսուսի Քրիստոսի միջնորդութեամբ փրկութիւնը, եւ մեր Փրկչին նմանելու պարտքը, եթէ կու գենք իր փրկագործութեանը մասնակից ըլլալ, եւ յաւիտենականութիւնը որ մեզի համար պատրաստուած է վայելել: Վերջապէս մեր կրօնքը Ընկերակարութեան պէս սուտ եւ դատարկ ունայնութեան ու ցնորա-

կան ենթագրութեանց վրայ հաստատուած չէ: — Ինքն իր առջեւն ունի մարդուս ամենայն օգուտը, հոգին ու մարմինը, այս եւ այն կեանքը: Ռամկալարութիւնը մեր արտաքին կճեպը միայն կը զիտէ՝ ներքին միջուկը բանի տեղ չգննէ՝ որ է հոգին. իսկ քրիստոնէութիւնը արտաքին կճեպն ալ՝ որ է մարմինը չմոռնար, բայց ներքին միջուկն՝ այս է հոգին աւելի կը դարմանէ, եւ առջինէն աւելի կը վերագասէ. ամէն բան հոգւոյ, յաւիտենականութեան ու Աստուծոյ կը վերադարձէ: — Մեզմու միանգամայն զօրաւոր ազտեցութեամբ մը կամաց կամաց կը սրբէ հոգւոյն Զգարտութիւնն, ազալութիւնը, կիրքերը, անձնասիրութիւնը եւ միով բանիւ ամենայն խիտերը, եւ այս կերպով կը թափանցէ աս ամենայն չարեաց բուն արմատին, որոնց վրայ վերը խօսեցանք:

Եւ յիշուի մեր քաջածները գրեթէ միշտ մեր կրքերէն առաջ կու գան. եւ աս կիրքերս քրիստոնէութեամբ միայն կը տակարանան ու կը զսպուին: Ինքը կը լեցընէ մեր սիրտը այն ուրախութեամբ ու վսեմ խաղաղութեամբ որ խղճմտանաց մարբութենէն առաջ կու գայ: — Հաւատքը կը ցցընէ մեզի երջանկութեան ճամբան, եւ ինչպիսի՜ երջանկութեան. իսկ յոյսն ու սէրը կ'առաջնորդեն մեզի աս ճամբէն առաջ երթալու. եւ մեր պարտուց լուծը կը քաղցրացընեն ու կը թեթեւցընեն: —

Բայց քրիստոնէական կրօնը հոգւոյ հա-
մար այսչափ բան ընելէն ետեւ, մարմինն
ալ բոլորովին անխոյժ չթողուր, ինչպէս որ
վերն ըսի. կը պատուէ դանիկայ իբրեւ բնա-
կարան անմահ հոգւոյն որ է կենդանի տա-
ճար Աստուծոյ. անգաղար կը քննէ թէ ինչ
պէս անոր օգնէ ու խնամէ ու նաեւ անգամ
զանիկայ ամէն վշտերէ զթութեան եղբայ-
րութիւններու ու հիւանդանոցներու ձեռքը:
— Ուր որ իր ձայնը կը լսուի՝ խեղճութիւնը
կը բիշնայ, հարուստ մարդը շատ անգամ
բարեկամ եղբայր ու նաեւ ծառայ կըլլայ
աղքատին, իրեն աւելցած չափը գնելով
թշուառացիւց ձեռքը. այնպէս որ աղքա-
տութիւնն եթէ բոլորովին ալ չջնջուի¹,
բայց գոնէ տանելի կըլլայ:

¹ Աղքատութիւնը քննել չըլլար, որովհետեւ
իրեն պատճառները վերջընէլ անհնարին է:
Աս պատճառներէն առջինն է անհասարակ-
ութիւն բնական կարողութեանց, առողջութիւն,
մտաց՝ հանճարոյ գործունէութիւն, և ուրիշ
կատարելութիւնը՝ որ մարդուս արուած էն:
Անկարելի բան է ամէն մարդու հաւատարմապէս
զօրւոր, խելացի և յօժար ըլլալը: — Երկրորդ
պատճառ խեղճութեան առջինին պէս զօրաւոր՝
մեր մեղքը ապականեալ բնութեամբ անաւերնիս-
ծուլութիւնը, ցոյժութիւնը, գինովութիւնը,
չապլուութիւնը և այլն: — Խեղճութիւնը մեղաց
պատիժներէն մէկն է, ուստի քննել չըլլար. բայց
կարելի է նուազեցնել, թեթեւցնել, մեղմացը-
նել, սրբացնել. որն որ կընէ քրիստոսական

Քրիստոնէութիւնը մեր մարմնոյն վրայ
ալ հոգ կը տանի՝ ոչ իբրեւ դիւստոր մասն
մարդոյ որ սխալ կըլլար, այլ իբրեւ կարեւոր
ընկեր՝ կը պահէ զանիկայ բարեխառնու-
թեամբ ու համեստութեամբ, կը սրբէ զա-
նիկայ արտաքին պաշտամամբ ու խորհրդոյ
ընդունելութեամբ, և ՚ի վեր քան զամե-
նայն միաւորութեամբ ընդ ամենասուրբ
մարմնոյն Քրիստոսի ՚ի խորհուրդ հաղոր-
դութեան: Ինքը կընդունի անոր վերջին
չունջը, կը հանգուցանէ զանի իւր վերջին
տունը, և հոն իսկ զինքը բոլորովին չմոռ-
նար. վասն զի զիտէ որ աս քրիստոնէայ
մարմինը՝ որ մը մարբուելով մկրտութեամբ
մահու, պիտի փառօք յառնէ ՚ի հոգոյ, և
պիտի նոր կեանք մը ստանայ միացեալ ընդ
իւր հոգւոյն հետ, և վայելէ արքայութեան
անպատում փառքը: — Այսպէս է քրիս-
տոնէութիւնը. ինքը զիտէ թէ ինչէ երջան-
կութիւն, կը խոստանայ և կը շնորհէ: —
Որչափ հնար է երկրիս վրայ ալ նոյնը կը
շնորհէ. բայց եթէ կատարեալ երջանկու-
թիւն չտայ աս կեանքս՝ անոր համար է որ
կատարեալ երջանկութիւնը հոս տեղս ճա-
շակել չըլլար: — Իրեն խոստմունքն ան-
ստելի ապացոյցներու վրայ կը հաստատէ.
քրիստոնէայ մը կատարելապէս համոզուած

կրօնքը, բոլոր Գաղտնիքն հոս է որ հարուստ
ողորմած ու բարի քրիստոնէայ ըլլայ, աղքատ
ալ համբերող ու հաւատարիմ:

է որ ան երջանկութիւնն որ հիմա ոչ ունի՝ որ մը անշուշտ պիտի ունենայ:

Այսպէս աճեւն ձմաբխտ քրիստոնեայ երջանիկ է: Յերաւի ինքն ալ ունի վիշտ և տրտմութիւն, որովհետեւ անկարելի է ազատ ըլլալ անոնցմէ, բայց իր սիրտը միշտ գոհ, հանդարտ և ուրախ է:

Եթէ կրնայ Ռամկավարութիւնը աս կերպով մխիթարել ան խեղճ մարդը՝ որն որ իր ցնորքներովը խաբէր է: Անանկ բանկը խոստանայ՝ որ մարդկային կարողութիւնը չկըրնար տալ, որով զանհնարինս կըխոստանայ. իրեն առաջնորդներուն յանդուգն խոստմունքներէն զատ ուրիշ հաստատութիւն չունի. այն առաջնորդներն ալ գոնէ վտաճանալու մարդիկ ըլլային: — Աշխարհքս երջանիկ կըլլայ, կըսեն, եթէ ամէն բան փոխուելու ըլլայ: Իսկ եթէ աս ըլլալու փոփոխութիւնը հակառակ բնութեան իրաց ըլլայ, ինչպէս որ կը կարծենք, աշխարհքս մեծ վտանգի մէջ կըլլայ՝ ոչ բնաւ երջանկութիւնը ձանձնալու: — Ընկերվարութիւնը գեղի վարսավիրային կը նմանի որ իր խանութին վրայ գրեր էր. « Բնալը ոչ հոս տեղս ձրի կածիլենք »: Աս վաղը ոչ երբէք կուգար և այսօր ոչ երբէք կանցնէր: — Ընկերավարը կը փափաքի իր թռչակն առանց աշխատանաց ընդունելու. իսկ քրիստոնեայն իբրեւ իր գործոցը վարձք կը սպասէ առնուլ. վերջինը իբրեւ լու գործաւոր կը պահանջէ, իսկ առջինը իբրեւ ծոյլ:

Այսպէս կրէ ամէն ծոյլ ու թոյլ մարդ՝ որ կամովին ընկերվարութեան սկիզբը կընդունի, ու կրօնքի ձայնին մօտիկ չընենք: — Երանի թէ մեր աշխարհքը զգուշանար աս աղանդակ ու յանդուգն խոստմունքներէս որով իր թշնամիները կը ջանան լեցընելու լրագիրները, վիպասանութիւնները և պարսաւադրերն. երանի թէ մերժէր ու անարգութեամբ արհամարհէր զանոնք որոնք չեն ամաչեր իրենց եղբարց առջև դնելու անբան անասնոց անարգ երջանկութիւնը՝ որ են զգայական ուրախութիւնները:

Վեր վերցընենք ուրեմն մեր գլուխն, արծարծենք մեր թմրած հաւատքն, ու ըլլանք նորէն լաւ քրիստոնեայք, վասն զի յայսմ է մեր չարեաց մի միայն ճարը. սորվինք մեր նախահարցը կաթողիկէ կրօնքը. թափանցել տանք զանի մեր սիրտը, մեր սովորութեանց, մեր սահմանագրութեանց ու մեր օրինացը մէջ: Այն ատեն կրնանք ունենալ այն ամենալոյն երջանկաբոլեւն որ սու աշխարհքիս մէջ կարելի է, և ի հակերթեալեան կատարեալ երանաբոլեւ: Ով որ ասիկէ աւելին կուզէ ունենալ յիմար է, և ոչ մէկը և ոչ մէկալը կրնայ ձեռք բերել:

Շատ հանճարաւոր՝ ու խելացի մարդիկ
կան՝ որ կրօնք չուենի:

Ասկէց ինչ կը հետեւի. բայց եթէ այս որ
բաւական չէ արտաքին գիտութեանց հմուտ
և իմաստուն մարդ ըլլալը՝ քրիստոնեայ ըլ-
լալու և Աստուծոյ շնորհք բնգո-
նելու համար, հասարակական և աշխարհ-
կաւոր է բարի, խոնարհ և սուրբ սիրտ ու-
նենա, և պատրաստ ու յոծար ըլլալ զ-
հելու՝ ամենայն ինչ ճշմարտութեան ծանո-
թութեանը համար. և ահա աս բաներս
կը պահանջեն այն սակաւաթիւ ուսեալ մարդ-
կանց որ անհաւատ են: — Ասոնք իրենց
ուսողական, աստղաբաշխական և այլ ու-
սումնական խնդրոց մէջ բոլորովին ընկըզ-
մած՝ կրօնքի նիւթերու անխտիր ու տգէտ
են, և ոչ Աստուծոյ և ոչ իրենց հոգւոյն վրայ
երբէք կը մտածեն. ուրեմն ինչ զարմանք որ
կրօնքի վերաբերեալ նիւթերէն բան չեն
հասկնար: — Տգէտ են կրօնքի մէջ ուրեմն
իրենց կարծիքն այս բանիս մէջ այնչափ
միայն կը զօրէ՝ որչափ ուսողականի մը կար-
ծիքը երաժշտութեան ու նկարչութեան
վրայ: Այսպէս է իմաստուն մարդու մը օրի-
նակը՝ որ կրօնից վրայօք ալ աւելի քիչ բան
գիտէ, քան տասը տարուան տղայ մը՝ որ իր
Քրիստոնէական վարդապետութիւնը կը
սորվի:

Շատ անգամ ալ այսպիսի մարդիկ հպարտ
կըլլան, և Ամենակալին դարձոյ՝ դատաւոր
ըլլալ կուզեն, և անոր հետ իբրեւ հաւատա-
րակցի հետ կուզեն վարուիլ, և իրեն խօս-
քերն իրենց տկար մտաց կշեռքովը կուզեն
կշռել. իրենց արտաբերուն մէջ ամէնէն չարը
հպարտութիւնն է: Անոր համար արդարա-
պէս կը մերժուին իերեւ յանդուգն մարդիկ,
և կը գրկուին ան լուսէն որ պարզ ու խո-
նարհ սիրտ ունեցողներու միայն կը տրուի.
և Աստուած չընակիր անոնց հետ՝ որոնք իր
անասելի ճշմարտութե էն զլուխ կընաչեն:

Բայց ասկէց աւելի կը պատահի՝ որ աս
իմաստուն կարծուածները գէշ արտեր ու-
նենալով՝ կիմանան թէ ասոնք քրիստոնէա-
կան կրօնից հետ չեն կրնան միաբանիլ, և
աս բանս սովորաբար վերջ յիշած հպար-
տութեան արտիւն հետ մէկտեղ կը գտուի:

Բայ ասկէց եթէ վկայից թիւն ու յարգը
բնեկոյ ըլլանք՝ դժուարութիւնը կը վերնայ.
վասնզի կրնանք ըսել թէ հոգարուծէ՝ քիչ
տարուան մէջ եղած ամէն երկրի իմաստուն
մարդիկնեքն և ոչ քսանին մէկը անհաւատ
եղած է: — Դա և աս ալ կը հաստատենք
որ աս սակաւաթիւ անհաւատից մեծագոյն
մասը իր անհաւատութեան վրայ աներկ-
միտ չէր. և իրենց մեռնելէն առաջ ապաւի-
նեցան ան կրօնից թեւերուն՝ որն որ առաջ
հայհոյեր էին. այսպէս եղան բայ ուրիշ-
ներէն նաեւ Վոլթէօի ազանցին գլխա-
ւորներն անցեալ դարուն մէջ ինչպէս Մոն-

Թէսքիէօ, Պիւֆֆօն, Լահարբ, և այլն: — Նոյն ինքն Վոյթէն՝ երբ Փարիզ հիւանդացաւ, իր մեռնելէն ամիս մը առաջ կանչել տուաւ սրբոյն Սուլակիկիոսի ժողովրդապետը, բայց յետոյ վտանգն անցնելով՝ Ստուծոյ վախն ալ անցաւ. յետոյնորէն որ ծանրացաւ՝ աս ամբարիշտ մարդուն բարեկամները չորս դին առին: Իր բժիշկը՝ որ տկանատես վկայ էր՝ կը հաստատէ թէ ինքը նորէն ուղեց կրօնից օգնութիւնները. բայց ժամանակն անցեր էր. թող չտուին քաջանային որ հոգեւորքին քով մօտենայ, որ սարսափելի յուսահատութեամբ հոգին փչեց: — Տ՛Աւամպէս ալ նոյնպէս կուղէր խոստովանել բայց զինքն ալ իր վարպետին պէս արգիլեցին, ան իմաստասէր ըսուածներն՝ որ իր անկողինն չորս բոլորն աւերէին: « Եթէ հոն չըլլայինք, կրսէր անոնց մէ մէկը, ինքն ալ ուրիշներուն պէս զրօշալը պիտի դարձընէր »: — Իսկ Ռուսոյ խնթեցած մեռաւ, ինչպէս որ ինքն ալ կը զրէ: — Արդ ի՞նչ բարոյական յարգ ունին աս մարդիկն. և իրենց անկրօնութիւնն ի՞նչ բանի կուգայ. մանաւանդ երբ բաղդատես դանոնք մեծամեծ իմաստնոց, խորունկ իմաստասիրաց, և աշխարհքիս մէջ երեւցած ամէնէն աւելի յարգելի մարդկանց հաւատքին ու բարեպաշտութեանը հետ: — Հաւատքն ինչպէս ուրիշներու՝ այսպէս ասոնց վրայ ալ ծանր պարտքեր ու դժուարին լուծեր դրեր էր. ուստի ուրիշ բան չէր կրնար

զիրենք հաղանդեցընելու՝ եթէ ոչ քրիստոնէական կրօնից ճշմարիտ ըլլալուն յայտնի ցուցակութիւնը:

Զեմ ուղեր խօսիլ ան հրաշալի վարդապետաց վրայ՝ որոնք եկեղեցին Հարբ կանոնէ, և որոնք առջի հինգ դարուն մի միայն իմաստասէրներն ու իմաստուն մարդիկն էին, ինչպէս սուրբ Աթանաս, Բարսեղ, Գրիգոր աստուածաբան, Գրիգոր լուսաւորիչ, Ամբրոսիոս, Հերոնիմոս, Աւգոստինոս, Գրիգոր մեծն, Սահակ, Մեսրոպ, Ներսէս, Բեռնարդոս, Թովմաս ագուրնացի՝ որ թերեւս քան զամէն մարդ աւելի հրաշալի եղաւ իր գերազանց մտքը. հապա միայն տեսնենք թէ որչափ փառաւոր անուններ կը համրէ եկեղեցին իր որդւոց մէջ:

Իմաստասիրաց ու գիտնոց մէջ Անանիա չիրակացի, Գրիգոր՝ մագիստրոս, Ռոճէր Պաքոն, Կոպերնիկոս, Լէյպնից, Տէքարթ, Փասքալ, Մալպրանշ, Տ՛Ալբրոյ, Լամուանեոն, Տը Մէսթըր, Տը Պոնալ: — Մեծ ճարտարտխօսաց մէջ Ներսէս Լամբրոնացի, Պոսիւէ, Ֆենեւոն, Պուրտալու, Մասիյեոն: — Բանասիրաց ու բանաստեղծից մէջ Բոռնէյ, Ռասին, Տանթէ, Թասսոյ, Պուալոյ, և մեր օրերս Շաթոպրիան Իոսէֆ Լամարթին: — Զինուորական քաջայարդ զարդիկներէն շատն ալ կրօնքի փառք չէն մի. Վարդան. Վահան. Մուշեղ և ուրիշ շատերը քրիստոնեայ չէին, Կարդուս մեծն, Սմբատ, Կո-

տէֆրոա տը Պուլիոն, Թանքրէտ, Պայար, Տիւկէսքէն, Յովհաննա տ' Արք, Քրիյոն, Քաթինա, Վոպան, Վիլլար, և այլք, իրենց հաղարումէկ յազթութեանց դարնին բով պսակած գլուխնին յխոնարհեցուցին մի. Վառնապուհ, Հենրիկոս Գ, Լուգովիկոս ԺԳ. քրիստոնեայ չէին. Թիւրէն իր մեռնելու օրը հաղորդուեցաւ. նոյնպէս քրիստոնեայ էր մեծն Քոնտէ. և ՚ի վեր քան զայլս սուրբն Լուգովիկոս ճշմարիտ գիւցաղնը, գերագանց ու կատարեալ մարդը, ու միանգամայն Փրանկիոյ ու եկեղեցւոյ փառքը:

Մեծին Նարոլէոնի քրիստոնէութեան վրայ ունեցած զգացմունքն յայտնի է ամենեցուն: Քիտեմ որ իր զօրութեամբ ու ամբարտաւանութեամբը հարրացած ժամանակ՝ կրօնքի սկզբունքներէն ու գործերէն հեռացաւ, բայց միշտ հաւատաց ու մեծարեց զանիկայ. « Քրիստոնեայ եմ, հռովմեական կաթողիկէ եմ, կրօնք. նոյնպէս նաեւ իմ որդիս. և ինծի մեծ ցաւ պիտի ըլլար եթէ իմ թոռներս այնպէս չըլլային »:

— Երբ սուրբ Հեղինէի առանձնութեան մէջ՝ իր մանկութեան կրօնքին վրայ կը մտածէր, Նարոլէոնի պէս խորունկ մտքը մը կը հաստատէր՝ թէ կաթողիկէ հաւատքն է միայն սուրբ և ճշմարիտ հաւատք: — Իր գլխաւոր մխիթարութիւնը կրօնքի վրայ հաստատած էր. ինք իր քաջանայն ունէր որուն պատարագը կը լսէր. և պահք օրեր

միաք խոտիւ արգիւեր էր իր սեղանէն. իր արսորանաց մէջ կը դարմացներ իր ընկերներն՝ երբոր քրիստոնէական վարդապետութեանց հիմնական նիւթոց վրայ զօրուոր կերպով կը խօսէր: — Մեռնելու ժամանակ իր բժիշկները ծածկելով կանչեց իր մատաւանապետը՝ որ էր Տէր Վիննալի և ըսաւ իրեն. « Այս կը հաւատամ յԱստուած, և կաթողիկէ կրօնքի մէջ ծնած ըլլալով՝ կը փափաքիմ՝ իրեն ապստամբ պարտքերը կատարել, և իր մատակարարած նպատակներն ընդունիլ »: — Աս ըսելով խոտովանեցաւ ու հաղորդուեցաւ և վերջինօժու մեղքունեց: « Շատ գոհ եմ իմ պարտքերս կատարելուս վրայ, ըսաւ Մոնթոլոն դօրավարին, կը յուսամ որ նոյն երջանկութիւնը դուն ալ ունենաս մահուանդ տունը... Պահօս, վրայ եղած ատենս, կրօնքիս պարտքերուն անհոգ էի. վասն զի իշխանութիւնը մարդուս աչքը կը շլացընէ, բայց հաւատքս միշտ պահեցի. Եկեղեցւոյ զանգակի ձայնը՝ ինծի միշտ ցնծութիւն մը կը բերէր, և քահանայ մը որ կը տեսնէի սիրտս կեկէր, բայց տկարութեամբս կուղէի աս զգացմունքներս ուրիշի աչքէն ծածկել. իսկ հիմա փառք կուտամ Աստուծոյ »:

— Այսպէս խօսելով՝ հրամեց որ մօտի սենեակը խորան մը պատրաստեն ու սրբութիւն դնելով՝ ի բազմոցի բառասուն ժամ ջերմեռանդութիւն ընեն: — Այսպէս ահա մեռաւ Նարոլէոնի պէս քրիստոնեայ մը:

Այսպիսի երեւելի մարդկանց օրինակին հետեւելով պէտք է վախճանք որ կը մոլորինք, որոնց թիւը, կրօնից վրայ ունեցած ծանօթութիւնքն և առաւել քան զամենայն բարոյական արիւթիւննին՝ հազար անգամ վեր է, քան թէ այն սակաւուց անհաւատութիւնը որ զբրիստոնէութիւն կուրանան: Վասն զի վերջիններուս անհաւատութեանը պատճառ են հպարտութիւնը և իրենց միտքը բոլորովին երկրաւոր դիտութեանց մէջ ընկզմելը, և կատաղի ու զզուելի կրքերու մէջ թաղուելը. ուր ընդհակառակն զանջինները քրիստոնէական կրօնից լուծին խոնարհեցնողն եղած է միայն նոյն կրօնքին ճշմարտութիւնը:

Ժ

Մարդ իր կեանքը վայել-բով ու շուարճութեամբ անցընելու է. վասն զի Աստուած զմեզ երջանիկ ընելու համար ստեղծեց:

Անոր տարակոյս չկայ որ Աստուած իր բարութեամբը զմեզ երջանիկ ընելու համար ստեղծեց. բայց բանն ան է որ երջանկութիւն ըսելով չսխալինք: Երջանիկ ըլլալ ուզելիք իրաւացի է, բայց նայէ որ երջանկութեան հասնելու միջոցներն ընտրելու ատենի չսխալիս. վասն զի շատ ճամբաներ կան դիմացդ բացուած, և անոնց մէկն է միայն ճշմարիտ. վայ անոր որ սուտ ճամբայ մը բռնէր է:

Այսպիսի մոլորութեան մը մէջ իյնալը, մանաւանդ մեր օրերը խիստ դիւրին է. վասն զի ատեն մը եղած է որ այսչափ սուտ վարդապետութիւններ ելած ըլլան այս բանիս վրայ ինչպէս հիմակուան ատենս. ախտաւոր ու մոլորեալ մարդիկ տըպագրութեան ձեռքով հազարովի ճամբաներ կը բանեցընեն որ մարդկանց կրքերը սնուցանեն, և ասանկ ախտեր ժողովորդոց սրտին մէջ թափանցեն:

Ատոնք կուզեն մեզ հաւատացնել որ մենք միայն տշխարհք վայելելու համար եկեր ենք, թէ հանդերձեալ կենաց վրայ յոյս ունենալը սնոտի բան մի է. երջանկութիւն բռածդ՝ նիւթական յաջողութեան, ստակի և ստակէ առաջ եկած զուարճութեանց վրայ կեցած է. և ասոր կըսեն վայելից վարդապետորիւն, որն որ կուզէ քրիստոնէական վարդապետութեան վրայ յաղթանալ կել, և մարդուս վայելքը նիւթականութեան կապել. անցած դարուն մէջ ասոր իմաստասիրութիւն կամ փիլիսոփայութիւն կըսէին, իսկ հիմա ռամկաւարութիւն, ղեկերաւարութիւն և ուրիշ այսպիսի անուններով կը կոչուին:

Ես քեզի նախատինք ըրած կը սեպեմ թէ որ ուզենամ ցցընել որ այս երջանկութիւնը մարդոս նուաստացընող բան մի է. որովհետեւ խիստ յայտնի բան է: Զմեզ անբան անասունն ըէն որոշող բարութիւնն, առաքինութիւնն, անձնուրացութիւնն ու բարոյական կալզն է, զորոնք ամէնքը ռամ-

կաժարութիւնը կը փճացրնէ. և մարդ իր չնէն իր մարթովն ու իր գէժօվր միայն կը զանազանի. որովհետեւ երկուքին ալ երջանկութիւնը մէկ է որ է բոնի իր ամէն ուղածն ընել ու կրքերը յագեցընել:

Բայց ես կուզեմ ցըրնել որ առաւելաւորութեան վարդապետութիւնը գործադրութեան գնել անկարելի է, և ընդհանուր երջանկութիւն բաժնի արտաուոյ մտածմունք է. որովհետեւ մեր խնդրոյն ալ հարկաւոր մասն այս է, և մարդիկ անոր համոզուած չեն: Կուզեմ ձեզի ձեռքով շօշափել տալ որ այս փառաստուծութիւնը արարածոց բնութեան հետ հսկայանք է, և եղած շանկրուն եկրնակ զորակը ոչ որ կրնայ փոխիլսել. կուզեմ ցըրնել որ ատի երազ մի է, և միասակար ու ծաղրելի ցնորք մը. և զրոհն որչափ որ մեծ մեծ բաւերով ինքզինքը պարարկէ՝ ներսը պարապ է:

Թէ որ աշխարհքիս մէջ արեւու լուսին պէս պայծառ բան մը կայ, սա է որ ամէն մարդ առ աշխարհքիս մէջ պիտի չարչարուի ու մեռնի. այս բանս մարդուս հակառ յատկութիւնն է երկրիս վրայ. ասիկայ է իմ և ձեր վիճակը, ասիկայ եղած է մեր պապերուն վիճակը, և նոյնը պիտի ըլլայ մեր թոռներունը, և ոչ որ կրնայ զմեզ անկէջ ազատել:

Հիմա կը հարցընեմ ձեզի. չկա՞ն և պիտի չըլլա՞ն միշտ և միշտ հիւանդութիւններ, նեղութիւններ և ցաւեր. չկա՞ն և պիտի

չըլլա՞ն միշտ որբեր և որբեւարիներ, և անմխիթար մայրեր որ իրենց զուակաց պարապ օրոցքին առջին լան ու ողբան, չկա՞ն և պիտի չըլլա՞ն մի միշտ բնութեան, հակառակութիւններ, կամայ ներհակութիւններ և ծանր սխարմունքներ: — Կայ արդեօք բան մը որ ասոր դարման մը ընէ. ընկերութեան ետ ստամանադարձել մը՝ ինչպէս որ ալ ըլլայ կրնայ արգիլել որ հիւանդութիւններ, նեղութիւններ չըլլան, կրճիլ իջուածք, վերմ, յօգուածացաւ ու մաղձացաւ չըլլայ, կրնայ ընել որ մեր սիրած մարդիկները չմեռնին, կրնայ եղանակաց վնասակար փոփոխութիւններուն ճար մը ընել, ձմեռուան սաստիկ ցրտին ու ամառուան արեւուն այրող տաքին: Կրնայ արգիլել որ մարդիկ կիրք ու ախտ չունենան, հպարտութիւն, անձնասիրութիւնը, բարկացուցութիւն ու ատելութիւնը վերնայ. մաշտաւանդ կրնայ արգիլել որ մարդիկ մեռնին: Արդ այս բաներս կան թէ չէ. ոչ ապաքէն անտարրաբնական բան է որ կան և միշտ ալ պիտի ըլլան. մարդ այս բանս ուրանալու համար խելքը թռուցած պիտի ըլլայ:

Արդ մեր կը մնայ առաւելաւորութեան մեղի խոտաւացած կատարակաւ երջանկաւորիւնն այսչափ չարեաց առջիւ՝ որոնց զիմացն առնել անհնարին է. հիւանդութիւն մը, տըրտմութիւն մը, մահ մը որ մօտենայ՝ այդ խոտաւանքները բոլոր կը փճանան. և այս սարսափելի թշնամիները միշտ գոնեւորու

առջևն են: — Ապա ուրեմն ճեր ուսմկա-
վարութիւն, ընկերվարութիւն ըսածնիդ
երազ ու պարասպ ցնորք մըն է՝ արարածոց
ընտելեան հակառակ: Ապա ուրեմն ուսմ-
կավարը խաբուած է կամ գիտ կուզէ խա-
բել երբոր ինծի երկրիս վրայ երջանկու-
թիւն կը խոստանայ, որն որ չկրնար ըլլալ.
և երջանկութիւն կը սեպէ անխոփօխ վա-
յելք մը որ չգտնուիր: — Ապա ուրեմն
պէտք է որ ես զանի ուրիշ տեղ փնտըուիմ.
վասն զի գիտեմ որ մէկ տեղ մը պէտք է որ
գտնուի. որովհետեւ Աստուծոյ իմաստու-
թիւնը, բարութիւն և կարողութիւնն ալ
այս բանիս ապահով երաշխատութիւն են:

Ո՛ր ապա պիտի գտնուի. հոն՝ ուր որ
քրիստոնէութիւնը ինծի կը ցցընէ, հիմա եր-
կրիս վրայ գեռ նոր ծլած և յետոյ երկինքը
պիտի հասնի իր կատարելութեանը: Քրիս-
տոնէական կրօնքն մեր մահկանացու ընու-
թեան յարմարագոյն կրօնքն է. ինքը կը
բացատրէ մեզի նեղութեան և երջանկու-
թեան սարսափելի խորհուրդը, ինքն զմարդ
ինչ որ է այնպէս կը մբռնէ, և ընկերվարու-
թեան չընդունած էական պատճառները
կընդունի, ինչպէս են մարդուն իր սկզբնա-
կան վիճակէն ինչպալը. ապա խարելու պարտա-
քը, Յիսուսի Քրիստոսի փրկագործութիւնը,
փրկութեան մասնակից ըլլալու համար
Փրկչին նմանելու կարեւորութիւնը, մեզի
համար պատրաստուած յաւիտենական
կեանքը և այլն: Քրիստոնէական կրօնքը

ընկերվարութիւն եան պէս յօդս չխօսիր և ցնու-
րական ենթադրութեանց վրայ չհաստա-
տուիր: — Ընկերվարութիւնը մեր արտա-
քին կեղևը միայն կը գիտէ, ու միջուկը որ է
հոգին՝ կը մոռնայ. իսկ քրիստոնէութիւնը
կեղևն ամենեկին չմոռնար, բայց միջուկն
ալ կը տեսնէ, և գիտէ որ միջուկը կեղևէն
հազար անգամ լաւագոյն է. ամէն բանը
կը նայի որ հոգւոյ, յաւիտենականութեան
և Աստուծոյ մերձեցընէ:

Անուշ ու զօրաւոր ազդուութեամբ մը կը
մաքրէ հոգւոյն հպարտութիւնը, ազահու-
թիւնը, մարմնասիրութիւնը, անբարեխառ-
նութիւնը, անձնասիրութիւնը, և մէկ խօս-
քով ամէն ախտերը. և անով այդ վերը բ-
սած չարիքներնէս չատերուն ինչուան ար-
մատը կը թափանցէ: Վասն զի գրեթէ
միշտ մեր դժբաղդութիւնները մեր կրքերէն
առաջ կուգան. և այս կրքերս հանգարտե-
ցընողը, զսպողը և սանձողը քրիստո-
նէութիւնն է: Ինքը կուտայ մեր սըր-
տին այն ուրախութիւնն, այն անուշ խա-
ղաղութիւնն որ խղճի մաքրութենէն առաջ
կուգայ: — Հաւատքը յայտնի կը ցցընէ մե-
զի երջանկութեան ճամբան, յոյսն ու սէրը
նոյն ճամբուն մէջ մեզի վաղելի կուտան, և
պարտքի լուծը քաղցր ու սիրելի կընեն:

Քրիստոնէութիւնը հոգիներնուս այս-
չափ բարիք ընելէն զատ՝ մարմիննիս ալ
չմոռնար ըսինք, և իր խնամքները վերն
յիշեցինք: Չէ թէ իբրեւ զվստուր մասն մար-

դոյ հոգ կը տանի անոր վրայ՝ որն որ անկարգութիւն կըլլար, հապա իրրեւ լրացուցիչ մասն և ընկեր հոգւոյ. զանի կը պահէ սակաւապէտութեամբ և ժուժկալութեամբ, կը սրբագործէ զանի արտաքին պաշտամամբ, խորհրդոց մատակարարութեամբ, և մանաւանդ հազորդութեան խորհրդոյն մէջ Յիսուսի մարմնոյն հետ միակցութեամբ: Ինքը կը ժողովէ մարդուս վերջի շունչը, և ինչուան վերջի բնակարանը անոր հետ ընկեր կըլլայ, և հոն ալ յաւիտենական անգարծ երթաւ բարով չքաներ անոր, վասն զի գիտէ որ օր մը այն քրիստոնէական մարմինը մահուան միտութեամբ մաքրուած ճառագայթարձակ պիտի ելլէ իր փռիէն և պիտի յառնէ ՚ի փառս և պիտի միանայ իր հոգւոյն հետ, և անոր հետ մէկտեղ պիտի վայելէ արքայութեան մէջ անվախճան զբարձութիւնները:

Այսպէս է ահա քրիստոնէութիւնը. գիտէ, կը խոստանայ ու կուտայ երջանկութիւնը. երկրիս վրայ կուտայ ինչ որ երկրիս վրայ կարելի է. և թէ որ ամէն բան ալ չտար, անոր համար է որ ամէն բան հաստեղս տալ չըլլար, և պէտքը չէ: Իսկ իր խոստմունքներն ալ անտարակուսելի ապացոյցներով կը հաստատուէ. քրիստոնէն գիտէ և ստոյգ է որ ինչ որ հիմա չունի՝ օր մը պիտի ունենայ: — Անոր համար ամէն ձգձուրիս քրիստոնեայ երջանիկ է: Իրաւ է որ ցաւ ու արամութիւն ալ կուրենայ. վասն զի ան-

կարելի է աւանց անոնց ըլլալը. բայց իր սիրտը միշտ լեցուն է, միշտ հանգարտ ու գոհ է:

Արդեօք ընկերվարութիւնը իր խեղճ մուրեկոյց վրայ ասանկ հոգ կը տանի՝ որոնց միտքը իր ցնորքներովը կը լեցընէ. անանկ բաններ կը խոստանայ՝ որ մարդս կարողութիւն չունի զանոնք տալու, ուստի անկարելի բան կը խոստանայ: Արիւ ապացոյց չունի իր խոստմանը՝ բայց եթէ իրեն վարդապետաց յանդուգն խօսքերն. անոնք ալ այնպիսի մարդիկ են որոնց վրայ ո՞վ կրնայ վստահիլ: — Աշխարհքս երջանիկ պիտի ըլլայ կրտսն երբ ամէն բան փոխուի: — Իրաւ է, բայց երբ պիտի ըլլայ այդ փոխախտը: — Եւ թէ որ մեր ցցուցածին պէս՝ այս փոփոխութիւնս նոյն իսկ արարածոց բնութեան հակառակ է, ապա ուրեմն ըսել է թէ մեծ վախ կայ որ աշխարհք ամենեին երջանկութեան երես չտեսնէ: Ընկերվարութիւնը առանց աշխատանայ վայելք կը փնտրուէ, իսկ քրիստոնէն աշխատելէն ետեւ փարձք կուզէ. մէկուն բտածը գէշ գործաւորներու բերանն է, մէկալը աղէկ ներուն. անոր համար ամէն պարագայի գատարկապարտ մարդիկ ընկերվարութեան սկզբունքները սիրով կընդունին, և կրօնքին ձայնը կը մերժեն: — Զգուշանանք ապա գատարկ ու խաբէական խոստմունքներէն որով ի են թշնամիները օրագրերը վէպերն ու զրքոյկները կը լեցընեն. մերժենք այն

մարդիկն որ չեն ամբընար իրենց եղբարցը առջևը գննելու անասնոց երջանկու թիւնը որ է զուարճութիւնը: Վեր վերցընենք գլուխնիս, զօրացընենք մեր հաւատքը, դառնանք նորէն ըլլանք քրիստոնեայք, վասն զի անով միայն կըլլայ մեր չարեացը բժշկութիւն. մեր պապերուն պէս միտք առնենք մեր մեծ վարդապետին երջանկութեան վրայ տըւած դասերը. «Երանի սղոյստաց հոգւով, զի նոցա է արքայութիւն երկնից. Երանի խաղաղարարաց, զի նոքա ողորկ Սատուոյ կուշեցին: Երանի սգաւորաց, զի նոքա մխիթարեցին: Երանի ողորմածաց զի նոքա ողորմութիւն գտցին: Երանի որ սուրբ եւ սրբութիւն զի նոքա զՍտուած տեսցին»: — Ապա ջանանք սորվելու մեր սուրբ կրօնքին սկզբունքներն եւ անով շաղութենք մեր միտքն ու մեր սիրտը, մեր սովորութիւններն ու օրէնքները. որով ունենանք այս աշխարհքիս մէջ կարելի երջանկութիւնը, անգին ալ կատարեալ երջանկութիւնը: Ով որ աւելին կուգէ յիմար է, ոչ այս կառնէ եւ ոչ այն:

ԺԱ.

Կրօնք ըսածդ քահանայից թող, որովհետեւ անկէց է իրենց վաստակը:

Ինչ, ըսել կուգես թէ քահանայք խաբեալ մարդիկ են, եւ թէ իրենց սրբազան պաշտամունքն որ կը կատարեն քարոզելով

խոստովանցընելով, մկրտելով, ըսածներնուն եւ ըրածներնուն արդեօք չեն հաւտար. կամ թէ աս պաշտօններս անարգ վախճանի կամ դրամական շահու համար կը կատարեն: Եթէ այսպէս է միտքդ, բոլորովին ու հանդիսապէս կը մերժեմ քու դրութիւնդ. վասն զի ասով ոչ թէ միայն կոպտութեամբ կ'անիրաւիս քահանայից դէմ, հապա նաեւ զանոնք կը զրպարտես:

Յիսուսի Քրիստոսի քահանայք խաբեալ են կըսես. եւ ինչէն գիտես, եւ ինչպէս իրենց սրտին խորը կը կարգաս թէ քահանայութեան կը հաւտան թէ չէ: Ամբաստանողին կկենայ իր ամբաստանութիւններն ապացուցանելը. թէ կրնաս ցցուր ըսածներդ. քեզ տեսնեմ — Ինչու կուգես փախչիլ, ու ապացուցի տեղ քանի մը գէշ քահանայից անունը կը յիշես: — Չես գիտեր որ զարտուղութիւնը կանոնը կը ցցընէ. եթէ քահանայից մեծ մասը սրբութեամբ, պարկեշտութեամբ ու համեստութեամբ վայելուչ մարդիկ չըլլային՝ գէշ քահանայի մը անկարգ վարքը դուրս չէր ցատքեր. ճերմակ զգեստի մը վրայ թանաքի բիծը յայտնի կերեալ, բայց եթէ զգեստը սեւ ու աղտոտ ըլլայ՝ բիծը հաղիւ թէ կը տեսնուի: Այսպէս է կաթողիկէ քահանայից վիճակն ալ՝ զորս ակամայ կերպով կը մեծարեն նոյն իսկ ամբարշտները՝ քանի մը անկարգ քահանայից օրինակն առաջ բերելով:

Կարգէ դուրս բան մը չէ որ քահանայից

մէջ ալ գէշեր գտնուին, յիշեցէր որ առաքելոց մէջէն ալ Յուդա մը ելաւ. բայց ինչպէս որ եկեղեցւոյ առջի քահանայք և եպիսկոպոսք մերժեցին անհաւատ Յուդան, և իր յանցանաց պատասխանատու չեղան, այսպէս ևս Հիմա ալ եկեղեցին ձեզմէ աւելի հզօրացէս ու ահաւոր կերպով իր դատապարտէ այն քահանայն որ իր սրբօրհան պարտոյց գէմ կրնէ. բայց նախ կը ջանայ ուղղել զանոնք քաղցրութեամբ ու ներդամութեամբ. վասն զի քահանայք ալ ուրիշ մարդկանց պէս գթութեան կարօտ են. բայց թէ որ առաջըլայ գտնուին, ու անդադրութեամբ իրենց ճամբէն չդառնան, նոյնիսկ ՚ի բաց կը հաւանէ զանոնք իր ծոցէն, և կարգիլէ զանոնք իրենց սրբազան պաշտամունքէն:

Բայց քահանայի մը ինչ աւելի օգուտ կըլլայ ձեր խոստովանութիւնը լսելէն, ձեր ախտերն յանդիմանելէն, ձեզի քարոզ տալէն, ու ձեր որդւոցը քրիստոնէական վարդապետութիւնը սորվեցնելէն, աղքատը կերակրելէն, ասոր խորհուրդ, անոր միութարութիւն և միասին հաց տալէն: — Միթէ քահանային խեղճ ապրուստին հարկւրին մէկ մասը կըպակսի թէ որ իրեն ժողովրդեան անկարգութեան վրայ ինքը լուսկենայ, թէ որ ամէն մարդու հաղորդութիւն տայ՝ առանց անոնց խրղճմտանքը բնելու. համար նեղուելու, թէ որ իր քրիստոնէականի մեկնութիւնը կրօկատար թողնէ,

և այլն: Աթէ ասոնք ալ չընէ՝ դարձեալ իր ամբողջ թոշակն կրնայ առնել, որովհետեւ միշտ նորածին երախայք կան որ մկրտելու է, երիտասարդք՝ որ պսակելու է, ու մեռեալ որ թաղելու է. ուրեմն իրեն պարտքը անվրէպ կատարելէն իրեն ինչ օգուտ կըլլայ:

Չէ, չէ. քահանայն այնպէս մարդ չէ՝ ինչպէս որ չար մարդիկ կուզեն որ ըլլար. և ուրովհետեւ կը ճանշնան որ լաւ է, անոր համար զայն կ'ատեն. կը տեսնեն զինքը իրրեւ Աստուծոյ երեսփոխանը՝ որ իրենց ախտերը կը դատապարտէ, Յիսուսի՝ Քրիստոսի գեսպանը՝ որ զիրենք պիտի դատէ, անոր համար զինքը կը հայհոյեն, կը տեսնեն իր անձին վրայ Աստուծոյ օրէնքը անձնաւորած զօրոնք իրենք միշտ զանց կ'ընեն. և որովհետեւ զՏէրը չեն սիրեր՝ անոր համար իւր պաշտօնեայն ալ կանարգեն:

«Քահանայք կատարած պաշտօններն ուն համար վարձք կ'առնեն», կըսես: — Յիշաւի Յիսուսի՝ Քրիստոսի քահանաներն իրենց զերազանց ու հրաշալի գործը կը կատարեն, իրենց կըբարց հոգւոյն փրկութիւնը փնտռելով: — Քահանայք մշակը աւետարանի կը կոչուին. որով մեր Փրկչէն առած պաշտօնին համար սիրով ծանրու գոժարին գործոյ մը կապուած են: — Մշակը նիւթական բանի վրայ կաշխատի, իսկ քահանայն հոգւոյ վրայ. ուստի որչափ որ հոգին նիւթէն վեր բան է, նոյնչափ ևս քահանային

գործը երկրի մշակութենէն: Անոր համար անվայել ու միանգամայն ամբարշտութիւն է վճարել, ու վարձել բառերը գործածել այսպիսի գերազանց պաշտօնի մը:

Երկրիս վրայ քահանայք մեծապէս կաշխատին աշխարհքիս փրկութեանն համար. աս բանս ինքն իսկ Յիսուս Քրիստոս իրենց Աստուածն ու Օրինակն սկսաւ, և իրեն քահանայքն իր գործքը առաջ կրանին մինչև ցաւախեանս ժամանակաց: — Իրեն օրինակին հետեւելով քահանայն բոլոր իր կեանքը բարիք ընելով կանցընէ. իր ծառայութիւնը ընդհանուր է. իր սիրտը, ժամանակը, առողջութիւնը, հոգը, խնամքը և բոլոր կեանքը ամէնուս համար գրած է, մանաւանդ փոքրկանց, մանկանց, աղքատաց, լքելոց և անոնց որ կարտասուեն ու բարեկամ օգնական մը չունին: — Եւ այսչափ զոհերուն փոխարէն մը չունի, այլ նաև շատ անգամ անարգանք ու զրոտանք կրնդունի. իսկ ինքը միշտ բարիք գործելով անոնց կը փոխարինէ, այս որպիսի գերբնական անձնուրացութիւն է:

Տես զինքը հասարակաց թշուառութեան ժամանակ, կամ քաղաքական պատերազմաց ատեն, ու երբ տարափոխիկ հիւանդութիւններն ու մաղձացաւն ամէն գին կը ճարակին, երբ բողոքական պաշտօնեայք ու մարդասէր կարծուածներն իրենց կեանքը ազատելու համար կը փախչին. անս զանիկայ ինչպէս իւր առողջութիւնը վտանգի

մէջ կը գնէ՝ իր եղբարցը օգնութեան ու փրկութեանը համար: Այսպէս ըրաւ Աթոր արքեպիսկոպոսը Փարիզու պատնիշափակերուն վրայ. այսպէս ըրին Պելգուսկիոս և սուրբն Կարոյոս Պորոմէոս Մարսիլիոյ ու Միլանու ժանտամազին տտենր. այսպէս կընէին 1852ին և 1849 բոլոր մաղձացաւին տտենր Փարիզու և ուրիշ շատ քաղաքներու եկեղեցականքն, իրենք զիրենք ժողովրդէան ծառայութեանը նուիրելով: — Ահա այսպիսի ծառայութեանց համար է որ եկեղեցականք վարձք կ'ընդունին: Ես կուզէի զանոնք որ զքահանայս կը բամբասեն աւելի լաւագոյն ծառայութեան մէջ տեսնել: — Ապերախտներ, որ այնպէս չարաչար կը վարուին անոնց հետ՝ զորոնք կուզեն որ իրենց մահուան մուտք օրը իրենց անկողինքով գտնուին, զանոնք որ իրենց մանկութիւնը օրհնեցին, և որ ոչ երբէք կը դադրին անոնց համար աղօթելէն:

Մեր աշխարհքին ամէն թշուառութիւնները կրնանք ըսել որ քահանայից տուած դաստիարակութեան նուազութիւնէն առաջ կուգայ. անկէց է որ միւր խեղճ երկիրը քաղաքական տարածայնութիւններով ու կոիւններով կը պատռտի. և շատ լաւ կը

1 Նոյն բանը կը կարգանք նաև 1854 տարուան համար՝ երբ բոլոր Եւրոպա սաստիկ մաղձացաւէ կը տագնապէր, և այն անդդիտացւոց բողոքական լրագրոց մէջ:

յարմարի իրեն Փարիզու բանտերէն մէկուն մէջ խեղճ մահապարտի մը պատասխանը (ինչպէս որ առջի գլխուն մէջ տեսանք) և որ բոլոր սրտանց առ Ստոնուած գարձեր էր : Նոյն բանտին քահանայն աս խեղճին Առաջնորդ քրիստոնէի ըսած պղտը զիրք տուած ըլլալով. « Ահ հայր իմ, ըսաւ, եթէ աս գրքին մէջ գրածները գիտցած ու պահած ըլլայի բոլոր կենացս մէջ, ինչ յանցանք որ ըրի՜ չէի ըներ, և հիմա հոս տեղս չէի ըլլար » : Եթէ Փրանկիս ալ ճանչցած ըլլար ու հիմա ճանչնար քահանայից սորվեցուցածը, և առնոց հրամայածը կատարած ըլլար ու կատարէր՝ յիսուն տարուան մէջ երեք չորս յեղափոխութեամբ ինքզինքը չէր ջարդեր, և իր նեղութեան ատեն չէր կանչուրուտեր. — Ահ կորսուելու վրայ եմ՝ մի, ապրելու հրնարք մը չկայ : — Ինչո՞ւ չէ. կրնայ փրկուիլ եթէ նորէն կաթողիկէ հաւատքը ձեռք առնէ, եթէ գաշխարհքս փրկողին պաշտօնէիցը մօտիկ ընէ. Փրանկիոյ փրկութիւնը քահանայիցմէ է. առանց կրօնից ընկերութիւնը կորսուած է : — Արի՜ ժամանակներէ առնելի հիմա արժանի են քահանայք պատուոյ մեծարանաց ու երախտագիտութեան. ով որ զիրենք կարհամարհէ, մեր ատենին և մեր աշխարհքին հոգւոյն տեղեակ չէ :

Հեռի ուրեմն մեզմէ մեր հին նախապաշարմունքներն, և այն կոչաւ ու անիրաւ հեղինական անուններն՝ որով Վոլթէռեան կոյր

ամբարշտութիւնը կուգէր անարգել կաթողիկէ քահանաները : — Պատուենք մեր քահանայքն, և թէ տեսնելու ալ բլլանք առնոց վրայ ախտ մը կամ յանցանք մը՝ ներենք անոնց, մարդկային բնութեան տկարութեանը տալով զանիկայ : Չանանք տեսնել ՚ի նմա քահանայեմիայն և ոչ մարդը իր և քահանայ միշտ սուրբ է նա, վասն զի յաջորդ է Արիստի Քրիստոսի թագաւորին և յաւիտենական քահանայապետին, և որուն համար ըսաւ ինքն իսկ Փ կիչն մեր. « Որ ձեզ լսէ ինձ լսէ, և որ զձեզ անարգէ՝ զիս անարգէ » :

ԺԲ

Առաքեալք ու առջի քրիստոնեայք ընկերավոր էին. աղքատ էին և ունեցածնին հասարակաց էր, մեծերն ալ զանոնք կը հալածէին ու կը նեղէին հիմակուան ընկերավորներուն պէս :

Առելի լաւ կըլլար առեցրնէիր հիմակուան չարագործներուն պէս. և ասիկայ բաւական կըլլար իմացընել քու միտքդ : — Եւ այց դուն ինծի ան բռն թէ քրիստոնեայ ըլլալու համար աղքատութեամբ ու ամէն բան հասարակաց ունենալով ապրիլը և ուրիշներէն հալածուիլն ու բանտարկուիլը միայն բաւական է : — Քրիստոնեայն քրիստոնեայ ընողը արտաքին աղքատութիւնը չէ, հապաւ երկրիս անցաւ որ բաներէն սիրտը բաժ-

ներլը. շատերուն սիրտը մէկ սիրտ ընողը եղբայրական սիրոյն անտեսանելի կապն է՝ չէ թէ նիւթական կենաց հաղորդակցութիւնը: — Այսպէս էին առջի քրիստոնեաները, հրեշտակ մահկանացու մարմնոյ մէջ, մարդիկ մեռեալք աշխարհքի և անձանց, ոչ ապրելով բայց 'ի Յիսուս Քրիստոս, և ուրիշ բանի չփափաքելով բայց եթէ յաւիտենական երջանկութեան:

Եւ ահա առաիկ աս աղօթասէր, ապաշխարող, քաղցր և խաղաղարար մարդկանց կը նմանցընեն հիմակուան դաղտնի ընկերութեանց անպիտան մարդիկն. այս յաւիտենականութեան արժանաւոր մարդկանց այնպիսի մարդիկ եղբայր կուտան՝ որ և ոչ յաւիտենականութեան կը հաւատն, և միայն երկրաւոր զուարճութեանց ետեւ ընկած են. այս ինչ մտքի ցնորածութիւն է տէր Աստուած: Իրաւ է ընկերավարները կը հաւածեն, կը նեղեն, կը քշեն. բայց արգեօք Քրիստոսի աշակերտ ըլլալու համար բաւական է հալածուիլը, բանտարկուիլն ու սպանուիլը: Թէ որ այնպէս է, ամէն գողեր ու աւազակներ գերազանց քրիստոնէներ պիտի ըլլային:

Առաքեալներն ու աշակերտները իրենց առաքինութեանց համար կը հալածուէին. իսկ դուք անիշխանք ձեր կատաղութեանց համար կը հալածուիք. անոնք զաշխարհ սըրբացընել կուզէին, դուք զայն կ'ուզէք այրել բոլորքեղ. անոնց զէնքն աղօթքն ու քաղց-

րութիւնն էր. անոնք իրենց դահիճներուն ներելով մարտիրոսութեան կերթային. իսկ դուք սուր ու թուր ձեռքերնիդ՝ սրտերնիդ ալ ուրիշ բան չունիք բայց եթէ նախանձ, ատելութիւն և վրեժխնդրութիւն: — Ձէ, չէ դուք քրիստոնեայ չէք, այլ գերաբրիստոնեայք. ինչ որ անոնք կը պաշտեն դուք կը հայհոյէք, և ձեր սիրածն իրենք կը մերժեն:

Եւ սակայն աւետարանի աշակերտաց մէջ այս նախկին կեանքը գեռ պահուած է, ուր որ մարդիկ կատարեալ մէկմէկու եղբայր են, ուր որ ամենայն ինչ հասարակաց է, և ուր աղքատութիւն և սրբութիւն կը թագաւորեն. մտէք մէյմը մեր վանքերը, հոն են ձեր փնտըռածները. անոնք են ճշմարիտ ընկերասէրք որոնց քով հիմակուան ընկերավարական ցնորքները ուրիշ բան չեն, բայց եթէ ամօթալի և անհնարին նմանողութիւն մը: — Ապա չըլլայ թէ ասկէց ետեւ ընկերավարները Փրկչին երկրպագելի ահունն իրենց յափշտակեն, և այլ ևս հաւածանք մարտիրոսութեան ու Գաղցորաբառերը բերանին չառնեն: Իրաւ Գողգոթայի վրայ են, բայց չար աւագակին պէս իր մեղաց համար խաչուած, և ոչ իբրեւ զաստուածորդին Մարիամու:

ԺԳ.

Քաջանայք պարապորդ մարգիկ են.
Բնչ բանի կուգան:

Հողիներ փրկելը՝ այնպիսի գործ մի է՝ որ քան զամէն պաշտօն գերազանցէ: Ուրիշ արուեստարարները նիւթի վրայ կաշխատին իսկ քաջանայն հոգւոյ վրայ. և որչափ որ հողին նիւթէն գերազանց է, այնչափ քաջանային գործը երկրիս ամէն աշխատանքներէն ալ վեր է. քաջանայն աշխարհքիս փրկագործութեան մեծ գործն առաջ կը տանի. Յիսուս Քրիստոս իրեն տէրն ու օրինակը ինչ որ սկըսաւ՝ քաջանայք աշխարհը առաջ կը վարեն գարուց ՚ի դարս. անոր պէս քաջանայն ալ կըշրջի բարի առնել ամենեցուն. ինքն ամենուն համար եղած է. իր սիրտը, ժամանակը, առողջութիւնը, հոգը, քսակը, կեանքը ամենուն են, մանաւանդ պղտրկներու, տղոց, աղքատներու, լքեալներու, երեսի վրայ մնացողներու, և անոնց որ կուլան ու բարեկամ կուղեն: — Եւ այսչափ բարեաց փոխարէն բան մը չեն ուզեր. շատ անգամ ալ ընդունածնին ուրիշ բան չէ, բայց եթէ նախատինք, զժնդակ գրպարտութիւններ և չարակրութիւններ. և իրենք ճշմարիտ աշակերտք Փրկչին՝ միայն իրենց բարեգործու-

թեամբը անոնց կը պատասխանեն, այս ինչ կեանք է, և ինչպիսի գերբնական սէր:

Եթէ հասարակաց թշուառութեանց ու քաղաքական պատերազմաց, փոխադրական ցաւոց և մաղձացաւի ատեն բողոքականաց պաշտօնեայներն ու մարդասէր բնածանները իրենք զիրենք խալսելու կենային, կը տեսնես որ քաջանայն իր կեանքն ու առողջութիւնը կը գնէ իր եղբայրները միսիթարելու և աղատելու համար:

ԺԴ.

Այնչափ գէշ քաջանայներ կան՝ և ինչպէս
Աստուծոյ պաշտօնեայքը կրնան ըլլալ:

Վասն զի գէշ ըլլալով՝ քաջանայ ըլլալէն չեն դադրիր. միթէ գուր մեղք մը որ գործէք, բրիստանէ ըլլալէն կը դադրիր. անիշաւ գատաւոր մը իր գատաւորութենէն կեղծ, բայց պարտաւորիչ հրամաններ տալէն կը դադրի. հայր մը որ իր պարտքերը չէտարէ, ալ հայր չսեպտիր. զօրապետ մը կարգի գէմ բան մը որ ընէ հրամայելու իրաւունքը կը կորսնցընէ: Թէ որ մարդկային գործոց մէջ այսպէս է՝ ուր որ ճիշդ խօսելով հասարակաց պաշտօնները կրնան և առնուիլ յանցաւոր գտնուողներէն. ապա որչափ աւելի հաստատ և անփոփոխ պիտի ըլլայ աստուածային գործոց մէջ քաջանայութեան այս սուրբ կնիքը՝ ուսկից

կը կախուի բոլոր հաւատացելոց խղճի հանդէստութիւնն ու կեանքը: — Եթէ ծանր մեղաց համար քահանային քահանայութիւնը վերնար՝ պիտի չկարենայիք գիտնալ թէ արդեօք իրենց ձեռքէն ընդունածներն ճշմարտապէս խորհուրդ են թէ չէ. վասն զի Աստուած միայն զիտէ ու կը քննէ մարդուն խիղճը: — Անոնց քահանայութիւնը մեզի համար է, և իրենց մեծութիւնն ալ մոռնալու ըլլան՝ դարձեալ մեզի համար միշտ քահանայք կը մնան:

ԺԵ

Քահանայք կարգուած պէտք էին ըլլալ ամուրի կեանքը բնութեան հակառակ է:

Չէ թէ բնութեան հակառակ, հապա թուրեւն վրէ է, որոնք բոլորովին տարբեր բաներ են. անոր համար քահանային ծուծ-կալութիւնը բնական չէ, այլ գերբնական և զոր Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս քահանայական կարգին հետ մէկտեղ կուտայ իւր պաշտօնէից այս շնորհքս, տալով անոնց աստուածային կնիք մը և գերբնական առաքինութիւն մը՝ որով ուրիշ մարդիկներէն վեր կը սեպուին: — Ժուժկալութեան առաքինութիւնը քահանայից պսակն է, անով է որ քահանայն բարոյական նոր զօրութիւն մը կը ղգենու, և անկէջ ետեւ համարձակ իր եղբարցը պակսութիւնները

երեսներն կը զարնէ. և չէ թէ միայն բարի գործելու կը յորդորէ զիրենք, հապա նաև կատարելութեան հասնելու, և անոնց զղջացած սիրտը կը մխիթարէ, և այնպիսի գաղտնիքներ կը լսէ՝ և որ աղջիկը իր մօրը չուզեր բանալ, հարս մը իր փեսին, եղբայր մը իր եղբօրը: — Իսկ երբ քահանայն կարգուած ըլլայ՝ բոլորովին այս հրաշալիքն աներևոյթ կըլլայ և քահանայն տկլոր մարդ մը կը մնայ. քահանայից կարգուիլ ուղղուններն այս բանս լաւ գիտեն. և իրենց ուղածը մէկ բան մի է որ է քահանայն մարդացրնել, այսինքն քահանայութենէն հանել: Վասն զի գիտեն որ քահանայի մը կնիկ մի ու որդիք տալնուն՝ այն խիստ բարոյական ունեցող մարդիկներն անանկ կը թուանան որ ամէն ուղածնուն կը զիջանին. և մէյմը իրենց տուն տեղը հոգալ սկսենուն պէս՝ ալ ժամանակ չեն ունենար Աստուծոյ գործը և իրենց ժողովրդոց խիղճը հոգալու: Քահանայն որ կարգուի, իր ամէնէն մեծ առաքինութիւններէն մէկն ալ իր սրտէն կը մարի, այն առաքինութիւնը որ զինքը Աստուծոյ ճամբուն մէջ առաջ կը բռնէ, այն առաքինութիւնը՝ որով քահանայն Աստուծոյ և մարդկանց սրտին վրայ կը տիրէ, և այս առաքինութիւնն է Սէր ու Գթութիւնը ըստծին: Այն առաքելական գթութիւնը որ ամէն մարդիկներ մէկ կապով կը կապէ աղբատն ինչպէս հարուստը, չարագործն ինչպէս բարերարը, անձանթն ինչպէս մօտ

ազգականը. և այս առարկանութիւնս վառ պահողը կուսութիւնն է: Այս քաջանայական մարմինը որ զթութեան ձեռքով ամէն օր կը պատարագուի օրիշներու հանգստեանը և ամէնուն փրկութեանը համար՝ պէտք է որ առաջուց բոլորովին Աստուծոյ ծառայութեանը նուիրած ըլլայ ժուժկալութեամբ: Արտին մէջ կընկան սէր ունեցող քաջանայն մարդասէր ու կարեկցող կրնայ ըլլալ բայց մարտիրոս ոչ երբէք. աղքատին ու որբին փրայ սիրտը կը զթայ՝ բայց ոչ երբէք բոլորովին անոնց կըլլայ այն քաջանայն որուն սրտին առջի զգածմունքը և քսակին առջի խնայութիւններն իր յատուկ որդիքը պահելու և կրթելու պարտքն է. և այն հացն որ իր բերնէն կտրելով իր գունընկած անօթի լացողին կուտայ՝ չկրնար իր որդւոցը ձեռքէն յափշտակել. և այն կեանքն որ հասարակաց թշուառութեան առան պատրաստ էր իր եղբարցը փրկութեանը համար գնելու՝ պարտքեան կըլլայ իր ընտանեաց համար պահելու. վասն զի սիրուն հարսի մը արցունքներուն և պրզտի որդւոյ մը զգուտնաց առջև ինչպէս կրնան զիմանալ մեծանձն առաջադրութիւնները: — Ազա ուրեմն կարգը քաջանայութեան մահն է. թէ որ կուղենք որ քաջանայք զմեզ փրկեն, և միայն իրենք կրնան զքեզ փրկել, թողունք զիրենք մինակ Զիսուսի Քրիստոսի հետ: — Բայց արգեօք իրենց կողմանէ ալ մեծ յօժարութիւն

մը ունին կարգուելու. կերդնում որ ամենին չէ: — Ազա ուրեմն բռնի զմարդ կարգելը ո՞ր ատենի սովորութիւն է՝ տեսնենք:

ԺԶ

Ես ինչ որ կրնամ ըմբռնել՝ անոր միայն կը հաւատամ: Բանաւոր մարդ մը կրնայ կրօնքի խոր հեղոց հաւատալ:

Եթէ այսպէս է՝ ապա ուրեմն աշխարհքիս վրայ բան մը պիտի չհաւատաս, ապա ուրեմն ոչ թէ կապրիս, ոչ թէ կը տեսնես, կը խօսիս, կը լսես, և այլն. յիշուի կըսեմք թէ որ աս երեւոյթներէն մէկն ալ ըմբռնելու ըլլատ: — Եւ յիշուի ինչ է կեանքը, ինչ է խօսելու կարողութիւնը. ինչ է հայեր, զայեր, հուսիս, և այլն և այլն: — Ինչ է հովը և ուսկից կըսկսի փշել. ուր ինչու և ուսկից կը գողրի. ինչ է շոգն ու ցուրտը: — Ինչ է քունը. ինչէն է որ քնացած ժամանակս ալ թէպէտ և արթնութեանս առանին պէս ականջներս բաց են, բայց բան մը չեմ լսեր. ինչու և ինչպէս կարթննամ, և ինչ կը պատահի: — Ինչ է յողնութիւնը, վիշտը, զւարճութիւնը և այլն: — Ինչ է երկրորդ աս անբացատրելի վիճակն իրաց որ ամէն ձեռք ամէն գոյն կառնէ, և այլն. և ո՞վ կրնայ աս ամէն բան միաբառնել և ըմբռնել:

Ի՞նչպէս կըլլայ որ աչքովս որ երկու սև

գնտիրներ են ամէն չորս բոլորս եղածը կը տեսնեմ, և նաեւ միլիոնաւոր փարս չես հեռու եղած նիւթերն՝ ինչպէս աստղերն: — Ինչպէս կըլլայ որ հոգիս մարմնէս կուզէ բաժնուիլ, թէ որ ատեն ատեն աս վերջինս անուցանելու համար զինքը չըլլեմ մորթուած կենդանեաց մնով, խոտերով ու կանանչեղէններով, և այլն: — Ամէն մեր բոլորն եղածը խորհուրդ ¹ է, թէ և հասարակ ու սովորական բաներ ըլլան:

Միթէ կայ իմաստուն մարդ մը որ բնութեան երեւոյթներուն ինչ և ինչու ըլլալը գիտնայ, կամ գտնէ անոնց մէկն իմանայ, որպիսի խորհուրդ եւ ասիկայ: — Եւ ես հիմա կուզեմ խելք հասցընել անոր՝ որ աս իմ խելքէս վեր եղած բաներն ստեղծեր է. արարածը չեմ ըմբռնած և կուզեմ արարիչն իմանալ. սահմանաւոր էակները չեմ հասկընար ու անսահմանը կուզեմ ըմբռնել. կաշին մը, քար մը ու ճանճ մը չեմ կրնար ըմբռնել, ու կուզեմ զԱստուած բոլոր իւր օրէնքներովը միտք առնել: — Աս բաներուս ուրիշ պատասխան չկայ, բայց եթէ ըսել որ արտառուց յանդգնութիւն մըն է:

1 Խորհուրդ ըսածդ ճշմարտութիւն մի է որուն գոյութիւնն հաստատապէս կը ճանչնանք, բայց իր բնութիւնը միայն անկնատար կերպով կըմբռնենք: — Բնութիւնն ու կրօնքը ճանցողին համար՝ ամէն բան խորհուրդ կամ գաղանիք է, և որ Աստուծոյ արարածոց կնիքն է:

Կրօնքի խորհուրդներն արեգական կրնամանին և անթափանցելի են յինքեանս. ուրոնք որ պարզմտութեամբ անոր ճառագայթներուն կը հետեւին՝ զանոնք կը լուսաւորեն ու կը կենդանացընեն. իսկ օրոնք որ կը յանդգնին աչքերնին տնկած նայելու՝ զանոնք կը կուրացնեն:

Խորհուրդները մեր մտքէն վեր են, բայց ակնոր հակառակ չեն: Ահաւասիկ մեծ տարբերութիւն մը. խորհրդոց ցոյցուցած ճշմարտութիւնները միտքն ինքնիրեն բոլոր չկըրնար ըմբռնել. բայց ասկէց չհետեւիր թէ այդ ճշմարտութիւններն անկարելի են: — Զոր օրինակ յաւիտեականութեան խորհուրդը, կամ Աստուծոյ անսահման ըլլալը. չեմ կրնար ըմբռնել թէ էակ մը ինչպէս կրնայ սկիզբ մը չունենալ, կամ ինչպէս ամենուրեք և միանգամայն անբաժանելի կրնայ ըլլալ. բայց ասոնց մէջ անկարելութիւն կամ մէկմէկու հակառակութիւն չեմ տեսներ: — Այսպէս նաեւ երրորդութեան խորհուրդը. չեմ կրնար ըմբռնել թէ ինչպէս մի միայն անսահման բնութիւնը, մի և նոյն աստուածութիւնը՝ կրնայ միանգամայն ըլլալ բնութիւն և աստուածութիւն երից զանազան անձանց. բայց չեմ կրնար համարիլ թէ ճշմարտութեան հակառակ են կամ ինքնիրմէ անկարելի են: Թէ որ ըսէի թէ երեք անձինքն են մի միայն անձն, ան ատեն յայտնապէս սուտ ու արտառուց բան կըլլար ըսածս. բայց ոչ նոյպէս կըլլայ թէ որ ըսեմ

եթէ երեք անձինքն ալ ունին մի և նոյն աստուածային բնութիւն, և անոր համար են մի Աստուած միայն:

Այսպէս իմանալու է նա 'ի խորհուրդս մարդեղութեան, փրկագործութեան, հաղորդութեան, յաւիտենականութեան վարձուց և պատժուց, և յամենայն վարդապետութիւնս կաթողիկէ եկեղեցւոյ չեմ կրնար բռնել զմիաստութիւն աստուածային և մարդկային բնութեանց 'ի Յիսուս Քրիստոս. չեմ կրնար բռնել թէ ինչպէս Աստուածն մարդացեալ իւր մահուամբ մեր մեղքերը քաւեց, և ոչ թէ ինչպէս իւր շնորհօքն 'ի ձեռն խորհրդոց զհոգիս մեր կը սըրբացընէ. չեմ բռնել որ դարձեալ թէ ինչպէս իր փառաւորեալ մարմինը ներկայ կրնայ ըլլալ 'ի հաղորդութեան, և ոչ թէ ինչպէս հացին և զինոյն գոյացութիւնը՝ քահանային սրբագործութեամբ կը փոխարկի պատարագին մէջ՝ յերկրագլխի մարմին և արեւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: — Զեմ կրնար ևս բռնել թէ ինչպէս մեղաց ճիշդ հատուցմանք և ճիշդ պատիժ կրնան ըլլալ յաւիտենական օրախոթիւնն և յաւիտենական տանջանքը, և այլն: Բայց ասոնցմէ և ոչ մէկուն համար չեմ կրնար ըսել թէ յայտնապէս ճշմարտութեան հակառակ են, և ստուգապէս ու բոլորովին անկարելի են: — Ապա ուրիմն հաւատայ խորհուրդները մեր մարէն վեր ևն, բայց ոչ անոր հակառակ:

Հաւատքը չէ թէ միայն մտքի հակառակ չէ, հապա նաև անոր ընկերն ու առաջնորդն է, զինքը պայծառութեամբ լուսաւորոյն է, իր լուսաւորութիւնը քան զինքը պակաս պայծառ բաներուն վրայ ծագելով: — Հաւատքը մտաց համար այնպէս է, ինչպէս դիտակը մեր աչաց. աչքը դիտակով լաւ կորոչէ ան բաներն՝ որ առանց անոր չէր կրնար տեսնել. կը թափանցէ երկընքի խորերը՝ ուր առանց անոր նպաստեցը չէր կրնար հասնիլ. ապա ուրիմն կրնան բակ թէ դիտակը լուսոյ կամ տեսութեան հակառակ բան է: — Հաւատքն ալ այսպէս է. ինքը մեր միտքը կրկանոնաւորէ ու կընդարձակէ, և կը թողնէ որ ամենայն զօրութիւնը դործածէ իր վախճանին համար. և երբ անոր բնական զօրութիւնը հատնի՝ ան ատեն զինքը ձեռք կառնէ, վեր կը բարձրացնէ և անոր կարողութիւն կուտայ նոր գերբնական և աստուածային ճշմարտութիւններն իմանալու և նոյն իսկ Աստուծոյ գաղտնեաց խելը հասցրնելու:

Ապա ուրիմն ինչպէս բնութեան խորհրդոցը կը հաւատամ, որովհետեւ գիտեմ որ կան, այսպէս ալ կը հաւատամ հաւատոյ խորհրդոց: — Գիտեմ որ բնութեան խորհուրդներ կան, վասն զի իմ միտքս, հասարակաց հաւանութիւնը՝ անժխտելի վկայութիւնը կը հաստատեն թէ կան: — Գիտեմ որ կրօնից ալ խորհուրդներ կան, ինչու որ ալ աւելի անժխտելի վկայութիւն

մը դանձը կը հաստատէ, որ է Յիսուս Քրիստոս և իւր լէկիւնցիս¹ . իմ միտքս ալ բաւական կարողութիւն ունի առ ճշմարտութեան յարգը քննելու և կշռելու : — Բայց երբ մէջ մը խմսատասիրութեան, գատաբանութեան և ուրիշ մտաց լուսով քննեցի այս բաներու ճշմարտութիւնը, և վկայութեանց աստուածային ու անսխալ ըլլալը, ալ ան ատեն իմ միտքս իր պաշտօնը կատարեց . պէտք է որ հաւատքն անոր տեղը բռնէ . միտքս զիս ճշմարտութեան առաջնորդեց, իսկ հիմա ճշմարտութիւնն սկսաւ խօսիլ . ուրեմն ինծի ուրիշ բան չմընար, բայց եթէ ունկնդիր ըլլալով սիրտս բանալ, հաւատալ և երկիր պագանել :

Ապա ուրեմն կատարեալապէս բանաւ որ է իմ հաւատքս քրիստոնէական խորհրդոց վրայ, որովհետեւ ուղիղ տրամաբանութիւն և հաստատուն ըմբռնումն կերեւայ ատոր մէջ . որովհետեւ իմ միտքս ասանկ կըսէ ինծի . « Այս վկաները ոչ գրեզ և ոչ ինքզինքնին կրնան խօսել . իրենք ձգնարտուրիւնը յերկնից կը բերեն քեզի » . պէտք է որ խելքս կորսուցուցած ըլլամ եթէ իրենց խօսքին չհաւատամ : Ապա ուրեմն ինչ որ միայն կրնանք ըմբռնել անոր միայն հաւտալը՝ ողորմելի տկար խելքի նշան է :

¹ Տես նաեւ Յիսուսի Քրիստոսի աստուածութեան գլուխը, ու եկեղեցւոյ վրայ եղածը :

ԺԼ

Շատ ուրախ կը լայի եթէ կարենայի
հաւատալ, բայց չեմ կրնար :

Բոլորովին պատրուակ է ըսածք՝ որ գրեզ չկրնար ահաւոր դատաւորի ատենանին առջեւ արգարացընել, ըսաւ . « Որ հաւատայ 'ի նա' ունի զկեանս յաւիտենականս, և որ ոչ հաւատաց 'ի նա' արդէն իսկ դատաւարտեալ է » : — Չեն կրնար հաւատալ տեսնենք ինչ փոյթ ըրեր ես հաւատոյ շնորհքն ընդունելու համար . վասն զի ով որ բանի մը վախճանին կը փափաքի, անոր հասնելու միջոցներն ալ կը սիրէ . և ով որ միջոցներուն անփոյթ կը լայ, յայտնապէս կը ցցընէ թէ վախճանին ալ փոյթ չունի :

Այսպէս է քու վիճակդ ալ . եթէ հաւատք չունիս՝ այն է որ հոգ չես ըրած ընդունելու, կամ՝ սխալ ճամբով գործեր ես, որ գրեթէ նոյն բանն է : Հաւատք ընդունելու համար տեսնենք թէ

Յ. Աղօթքը ևս . վասն զի Աստուծոյ ամէն շնորհաց գլխաւոր պայմանն այս է . հաւատքն ալ քան զամէն շնորհ պատուականագոյն և ամենուն հիմն ըլլալով աղօթիւք կառնուի : Ուրեմն տեսնենք թէ խնդրեր ես . կամ թէ խնդրեր ես ալ, արդեօք անհոգութեամբ ու մեծ հոգ մը չընելով խորհրեր ես, կամ մէջ մը սկսեր ես ու յետոյ

թողեր և կամ յարատևութիւն չես ունեցած . աղօթելու ատենդ ունեցեր ես էական , հաստատուն , պարզ ու կենդանի փափաք հատալու և քրիստոնեայ ըլլալու . վասն զի կան մարդիկ որ առաքինութիւն մը կը խնդրեն , բայց մի և նոյն ատեն կը վախեն որ կընդունին :

Բ. Պարզ ձևարտաշխատեալ սիրով կրօնքի և տե՛հ եղեր ևս ձանաչելու . իմաստուն քահանայի մը հետ երբէք խօսեր ես , կամ իր հաւատքին վրայ լուսաւորեալ քրիստոնէի մը հետ , քու առաքելութիւններդ բանալու ու պարզելու դիտմամբ թէ չէ ինչպէս շատ անգամ կը պատահի , հպարտութիւնդ դքեղ չէ թողուցած :

Գ. Եթէ Աստուած քեզի հաւատոյ շնորհքը տայ՝ պատրաստ ես անոր սուրբ բայց միտնգամայն խիստ պատուէրները կատարելու , քու ախտերուդ հետ պատերազմելու , քու փրկութեանդ համար աշխատելու , և Աստուծոյ քեզմէ ուզած զոհերն ընելու :

Անհաւատից իրենց վիճակին մէջ մնալուն բուն պատճառն ալ այս է . զլխաւորապէս սիրաւ մանաւանդ թէ կրքերն են որ հաւատաբը կը մերժեն . քան թէ միտքը , որովհետեւ հաւատքն իր դժուարութիւններն ունի , « Լոյս եկն յաշխարհ , կըսէ Յիսուս Քրիստոս , և սիրեցին մարդիկ զիսաւար առաւել քան զլոյսն , զի էին գործք իւրեանց չարութեան : Գլխաւոր առաքելութիւնները սըր-

տէն առաջ կու գան . բայց ինչ օգուտ , մարդ ճշմարտութիւն լսել չուզիր . չկայ այնպիսի ծանրականջ խուլ մը՝ ինչպէս ան մարդն որ չուզեր լսել : — Այս կուրսութիւնը կամաւոր է՝ և մեղանշական ՚ի սկզբան իւրում , անոր համար Յիսուս Քրիստոս ասաց թէ անհաւատն Աստուծոյ ճշմարտութեան հաւատակոյն արդէն իսկ դատապարտեալ է :

Պարզմտութեամբ ճշմարիտ կրօնքը փրկաւորելու ետե՛հ եղիր , խոնարհութեամբ և հանապազօրգութեամբ լոյս խնդրէ . Աստուծմէ , քու տարակոյսներդ յարկաւոր ու լուսաւոր քանակայի մը առջեւ դիր , և պատրաստ եղիր որ Աստուած քու հոգիդ լուսաւորելուն պէս՝ հաւատքին ուղղութեանը համեմատ վարուիս , և ես կապահովցնեմ՝ զքեզ յանուն Յիսուսի Քրիստոսի որ դու քիչ ատենէն կը հաւատաս ու կըլլաս բարի ուղղութեամբ :

ԺԸ

Ամէն կրօնք ալ լաւ են :

Ինչ , ըսել կուզես թէ բաւական է որ դուն քիչ մը լաւ մարդ ըլլաս , կրօնքը հոգ չէ . հեթանոս եղեր ես , հրեայ , մահմէտական , ուղղափառ կամ բողոքական ամէնքը մէկ է : — Միթէ այս ալ չի հասկըցուիր ըսածէդ թէ ամենայն կրօնք մարդ կային հրնար է , և Աստուծոյ հոգը չէ . և վերջապէս

աս ըսել չէ՞ որ ամէն կրօնք սուտ են: — Բայց ըսէ ինծի, ո՞ւր սորվեցար թէ գերագոյն էակն Աստուած անտարբեր է մեր իր վրայօք ունեցած կարծիքներնուս վրայ. և ո՞վ յայտնեց քեզի թէ աշխարհքիս մէջ գրտնուած այսչափ տեսակ պաշտօններն՝ հաւասարապէս հաճոյ են իրեն: — Մի թէ կրնանք ըսել թէ որովհետեւ սուտ կրօնքներ կան աշխարհքիս մէջ ուրեմն ճշմարիտ կրօնք չկայ. մի թէ խաբեքաներու չորս դինիս առնելը՝ բաւական է ըսելու թէ ճշմարիտ բարեկամ մը չգտնուիր:

Ամէն կրօնք մարդկային հնարք է, կըսես, և բոլորն ալ անտարբեր բաներ կը կարծես: Հապա չես տեսներ որ այդ ըսելով ամէն մարդ սուտորոց կընես. չես տեսներ որ հեթանոսը իր Արամազդը պաշտելով, հնդիկը իր Պուտտային ծաղրական այլափոխութիւնները յարգելով, Չինը իր քուրմերուն մագարէութեանց հաւատալով՝ մի և նոյն վարդապետութիւն մը կը քարոզեն մեզի, այսինքն թէ Աստուած զմարդ ինքնիրեն թողուցած չէ, և ինչպէս ուրիշ ամէն բաներու այսպէս ևս կրօնքի մէջ մենք մեր արարչէն զատուած չենք. եթէ հնդկաց, չինաց, եգիպտացոյց, կեղտաց, յունաց, հրէից, հեթանոսաց աւելորդապաշտութիւնները աս հաւատքս չկրցան ջնջել, ըսել է թէ ասիկայ ինքն իսկ ճշմարտութեան անլուելի ձայնն է, և միանգամայն բնութեան անհրաժեշտ պիտոյից աղաղակը, և մարդ-

կային աւանդութեան վկայութիւնը. վասն զի միայն ճշմարտութեան լոյսը կրնայ այսչափ թանձր խաւարը փարատել:

Իսկ դուն հակառակը կը հաստատես ու կը հաւատաս՝ ըսելով թէ Աստուծոյ հաւասարապէս հաճոյ է քրիստոնեայն որ զՔրիստոս կը պաշտէ, և հրեայն՝ որ զանիկայ անարգ խաբեքայի տեղ կը դնէ. թէ հեթանոսաց երկրին մէջ մարդ լաւ բան կընէ՞ փոխանակ գերագոյն Աստուածը պաշտելու՝ Արամազդը, Արէսը, Պրիապոս և Սատուրնը պաշտէ. Եգիպտոս եղած ատենը նուիրական կոկորդիլոսին ու Ալփս եղած աստուածային պաշտօն մատուցանէ: Փրկնիկեցւոց մէջ ալ իր տղաքը Մողոր աստուածոյն զոհ մատուցանէ. Կեղտաց ու մեքսիկացւոց հետ ալ մարդազոհներ ընէ ասոնց պաշտած այլանդակ չաստուածներուն. ուրիշ տեղ ալ ծառերու առջև խնայ, կամ քարերու, բոյսերու և անասնոց դիմացն ինկած՝ երկրպագութիւն ընէ:

Բայց անկարելի է որ դուն անկեղծութեամբ ու համոզուած ըսես այդ խօսքը թէ « ամէն կրօնք մէկ է »: — Ապա ուրեմն գոնէ ինչո՞ւ անկեղծութեան արդիւնքն ալ կը կորսնցնես. ինչո՞ւ համարձակ չես ըսեր որ չես ուզեր ճշմարտութիւն փնտռելու համար աշխատիլ, որովհետեւ անկէց քեզի շահ մը չկայ, և անօգուտ բան կը կարծես: Ըճմարիտ կրօնքի ետեւէ ըլլալը անօգուտ բան. ով յիմար, հապա թէ հակառակ քու

անհիմն գրութեանդ Աստուած իր պաշտամանցը կարգ մը հաստատած ու հրամայած ըլլայ ի՞նչ կրնես. եթէ այսչափ կրօնից մէջ միայն մէկ կրօնք մը ըլլայ յաջարձակապէս ճշմարիտ, ուրիշ ամէն խառնուրդները մերժելով՝ որ իրեն ճշմարտապէս չեն սեպհականիլ, ինչպիսի կոյր բաղդի ինքզինքդ մատնած չես ըլլար՝ ամէն կրօնք մէկ սեպելով. կարծես թէ քու անտարբերութիւնդ առաջի Գերագոյն դատաստրին կրնայ զքեզ արգարացնել, և ի՞նչպէս առանց խելոքելու կրնաս այսպիսի ահաւոր ապագայն չտեսնելու զարնել:

Բայց տես կրօնքէ զուրկ մարդուն խեղճութիւնը, որ իրեն տարակոյսներովը լեցուն մտաց նուազ լուսին ինքզինքը յանձնելով՝ անհրաժեշտ ու վտանգաւոր ազդեցութեան մը մէջ կը գտնուի իր վախճանին պարտուցը և երջանկութեանը հիմնական խնդիրներուն վրայօր: Ուսկից կուգամ, մի կամ ես, որ կերթամ, ի՞նչ պիտի ըլլայ իմ վերջին վախճանս, ինչպէս պիտի մօտենամ՝ անոր, աս կեանքէս ետե ի՞նչ պիտի ըլլայ, ինչ է Աստուած, ի՞նչ կը պահանջէ ինձմէ: Արդ այս անհաստանիլի առարկու ամենիւս ի՞նչ կրնայ պատասխանել մարդու միտքը՝ եթէ ինքն իր կարողութեանց միայն թողուցած ըլլայ. բայց եթէ կը թօթովէ, կը խռովի, անհաւանելի պատասխաններ կուտայ, աս բանիս կը տարակուսի, ան բանին կ'երկմտի, կրից բռնութեան յաղթիլ անկարելի:

կ'երենայ, և պարտքերը կատարելը անհնարին: — Եւ միթէ կրնաս հաւատալ թէ Աստուած որ ամենայն իմաստութիւնն է և ամենայն բարութիւն և ամենայն լուսաւորութիւն՝ այսպէս թողուցած ըլլայ մարդս՝ իրեն բանաւոր արարածը ու իր ձեռաց հրաշակերտը:

Եւ ոչ երբէք. ինքը տուած է անոր երկնային լոյս մը՝ որ անոր գոյութեան պիտոյիցը համեմատ, աստուածային յայտնութեամբ մը կ'իմացնէ անոր Աստուծոյ էութիւնը, արդարութիւնը, զեղեցկութիւնը և անոր խորհուրդները. իրեն առջի սկիզբը և վերջին վախճանը. լոյս մը որ կը ցցընէ անոր բարոյն ու չարին ճամբան՝ երկուքն ևս իր առջիւ բացուած, որոնց մէկը յաւիտենական երանութեան կը տանի, իսկ միւսն յաւիտենական պատժաց. լոյս մը որ իր ճշմարտութեան ճառագայթներովէ կ'որոշուի՝ ապականեալ մարդկութեան չորս զին պատած սուտ նւաղ լոյսէն. լոյս մը՝ որ ուր և մտնէ կը լուսաւորէ, կը կենդանացընէ ու կը կատարելագործէ:

Այս լոյսն է Քրիստոնեական յայտնութիւնն այսինքնէ Քրիստոնեաբանի, մի միայն կրօնքն ապացոյցներու վրայ հաստատուած է, որ միայն կը լուսաւորէ միտքէ և սիրտը կը սրբագործէ. և որ մեր ամենայն բարոյական կատարելութիւններն Աստուծոյ ծանօթութեանը և սիրոյն վերաբերելուն համար՝ մի միայն արժանաւոր կրօնք է Աստուծոյ և

մեր անձին. որ մարդկային լեզու կրնայ համբել բրիստոնէական կրօնից ստուգութեան պատճառներն:

Տես անոր սկիզբը՝ որ աշխարհքիս հետ մէկտեղ կրծնանի, մարգարէներէն կը գուշակուի, նահապետաց հաւաքով, յոսով և սիրով կը ծանուցանի, և ամենայն մով սիսական արարողութեանց ու նոխական պաշտամանց մէջ անոր օրինակը կը տեսնուի: — Ըստ էութեան միշտ մի և նոյն կրօնքն է, թէպէտ և դարէ գար աւելի կընդարձակի. Ա. Նահապետական կրօնք՝ որ Ադամէն ինչուան Մովսէս կը հասնի. Բ. Հրէական կրօնք՝ որ Աստուծոյ կողմէն կը քարոզէ Մովսէս, որ կը հասնի ինչուան Յիսուսի Քրիստոսի գալուստը. Գ. Քրիստոնէական կամ կաթողիկէ կրօնք՝ որ սորվեցուց Քրիստոս ինքնին, և առաքեալը քարոզեցին:

Ինչպէս Աստուծոյ ամէն գործը՝ այսպէս նաև կրօնքն ալ իսկզբանէ հետէ կամաց կամաց ու վսեմութեամբ ընդարձակեցաւ. ինչպէս մարդս որ 'ի մանկութենէ կանցնի յերիտասարդութիւն, և յետոյ կը հասնի յայրութիւն կատարեալ. ինչպէս օրն որ այգէն կանցնի յարչալոյս՝ յառաջ քան կէս օրուան ճառագայթարձակ լոյսն հասնելը. ինչպէս ծաղիկ մը որ առաջ ճիւղիկ մըն է, յետոյ գոց կոկոն մը՝ քանի որ իր ծոցին գեղեցկութիւնը բացուած չէ: Այսպէս ևս Քրիստոնէութիւնը միայն բոլոր մարդկային

աչքը կը պատէ. ու ամէն ատենի ու ամէն դարու վրայ կիշխէ. և ինչպէս որ 'ի յաւիտենից ծագած է, և այսպէս ալ նորէն յաւիտենականութիւն պիտի մտնէ, և վերջապէս ընդ Աստուծոյ յաւիտեան պիտի հանգչի:

Քրիստոնէական կրօնից ամէն բանը իր հաստէին վայել բաներ են, և ամենայն ինչ 'ի նմա ձգձարտաշիւն եւ սրբաշիւն, և ով որ անոր տեղեակ ըլլալու կը ջանայ՝ կը գտանէ 'ի նմա հրաշալի իմն միտձայնութիւն, գեղեցկութիւն, մեծութիւն, բացառաւորութիւն ճշմարտութեան, որ այնչափ աւելի կը զօրանայ որչափ որ իր վարդապետութիւնը մանրամասն քննուի. ինքն կը շարժէ բզսիրտս մարդկան ու կը սրբացնէ, և մի և նոյն ատեն միտքը կը լուսաւորէ, և դներքին մարդն կը լեցնէ:

Իրեն հիմնադրին Յիսուսի Քրիստոսի վսեմ, գերմարդկային և անհամեմատ վարքը¹. իր կենացը աստուածային կատարելութիւնը. իրեն օրինաց սրբութիւնը. իրեն սորվեցուցած վարդապետութեան գործնական վսեմութիւնը. իրեն բռնած լեզուն որ եթէ աստուածային չըլլար՝ յիմարական պիտի սեպուէր. իրեն գործած հրաշից թիւն ու յայտնութիւնը՝ որոնց իւր ոխերիմ

1 Յետագայ գլխին մէջ մանրամասն պիտի խօսինք Յիսուսի Քրիստոսի աստուածութեան վրայօք:

թըշնամիներն ևս հատաացին. խաչին դօրութիւնը, իրեն անճառ ու նախանկատեալ չարչարանաց հանգամանքը, իր փառաւորեալ յարութիւնը՝ որ ինքն իսկ գուշակեց իր առաքելոցը՝ տասնըչորս անգամ այլեայլ դէպքերու մէջ, և նաև նոյն իսկ իւր առաքելոցը անհաւատութիւնը, որոնք 'ի յայտնութենէ իրաց ստիպուեցան հաւտայտ իրենց Տիրոջը յարութեանը. իրեն համբարձումը յերկինս առաջի աւելի քան հինգ հարիւր վկայից. իր եկեղեցւոյն գերօրինակ ծաւալելը հակառակ բնական ու բարոյական անհնարութեան. երկրիս ամէն գին տեսնուած զարմանալի հրաշքներն, առաքելոց քարոզութիւնները, տգէտ ու վախկոտ ձկնօրսներով իմաստուն վարդապետներ ու երկրին հոգեւոր աշխարհակալներ դառնալը. իր ինը միլիոն մարտիրոսաց գերբնական զօրութիւնը, եկեղեցւոյ հարց հանճարը՝ որ պարզապէս քրիստոնէական հաւատքը առաջ բերելով՝ ամէն մոլորութիւն կրճախալքեին, ճշմարիտ քրիստոնէից սուրբ վարքը հակառակ բնական ապականութեան ու մարդկային տկարութեան, քրիստոնէութեան ներգործած ընկերական յեղափոխութիւնը՝ որ ինչուանմանօրեալ կը շարունակուի՝ ուր որ քրիստոնէութիւն կը մտնէ. վերջապէս իրեն տեսողութիւնը, իրեն վարդապետութեանց, սահմանադրութեանց և կաթողիկէ զատակարարութեանց անփոփոխութիւնը. իր անյուժանելի միութեանը

թիւնը 'ի մէջ կործանման պետութեանց և հանապազօրգ փոփոխութեանց ընկերութեան: Այս ամենայն յայտնապէս կը ցընեն թէ մատն Աստուծոյ է 'ի սմա, և մարդկային զօրութիւնն երբէք կարող չէ հնարել, սանդձել և պահպանել այսպիսի գործ մի:

Ապա ուրեմն, ինչպէս որ կը տեսնէք, մի միայն ճշմարիտ կրօնք կայ որ է քրիստոնէութիւնը: — Կրօնք այս միայն է, այս ինքն սուրբ կրօնք մը որ միացուցանէ զմեզ ընդ Աստուծոյ արարչին մերոյ և հօր: — Այս միայն կը ծանուցանէ մեզ ճշմարիտ վարդապետութիւնս կրօնից՝ զոր Աստուած սուր վեցուց իւր անձին, իւր բնութեան ու իւր գործոցը վրայօք, և դարձեալ մեր անձին, մեր փրկութեան և մեր բարոյական պարտուց վրայօք:

Ուրեմն ան ամէն կրօնքներն՝ որ քրիստոնէական կրօնից մերժածները կ'ընդունին և ընդունածները կը մերժեն ինչպէս հեթանոսութիւնը հրէութիւնը ¹ և կամ որ

1 Երբայական կրօնքի նկատմամբ դժուարութիւն մը կայ՝ որ պէտք է միտք առնուլ, որովհետեւ Աստուծոյ խորհրդոց մէջ աս կրօնիս ստճմանուած էր իբրեւ նախապատրաստութիւն գալտեան Մեսիային, և երկրորդ դար ճշմարիտ կրօնից: Ինչուան Յիսուսի Քրիստոսի տեսան մերոյ գալուստը ինքն էր ճշմարիտ կրօնք, բայց ան է ետեւ ոչ ևս: Հրէութիւնը՝ չինուելու տանը համար հարկուոր գէրանգտին (Իսկէն) էր, բայց

և իցէ ուրիշ կրօնքները՝ սուտ են և հետեւապէս չար: — Ասոնք մարդիսն հետք են՝ ուր ճշմարիտ կրօնքը աստուածային սահմանադրութիւն մի է: Ասոնք ճշմարիտ կրօնից սրբապիղծ նմանութիւններն են. ինչպէս սուտ ստակը եղեռնաւոր նմանութիւն է ճշմարիտ ստակին: Միթէ յիմարական բան չէ՞ առանց սուտը իրաւէն որոշելու ըսել թէ ամէն ստակ աղէկ է: Ասկէց ետեւ ալ աւելի յիմարական բան է կրկնելը ան խօսքը՝ որուն պատասխանը ինչուան հիմա ջանացինք տալու թէ « Ամէն կրօնք ալ լաւ են »: Այսպէս ըսելը կամ երկրիւղալի ամբարշտութիւն է կամ մեծ յիմարութիւն. ամբարշտութիւն է՝ եթէ կրօնքի անխտրութենէ առաջ եկած ըլլայ, իսկ յիմարութիւն՝ եթէ ՚ի տգիտութենէ և յանդգուշութենէ:

Մէյմը տան շինուածքը լմնաւէն ետեւ, գերան, դաշկներն անօգուտ ու տան տեսքը խափանող բաներ ըլլալուն՝ վերցնելու է զանոնք: — Իսկ ապուշ հրեայն տունը անտաւ ըրաւ գերանդակները պահելու համար, և ճշմարտութիւնը օրինակին հետ փոխեց: Մեսիային գալստենէն ՚ի վեր Հրէից ազգը բոլոր աշխարհքիս երեսը ցրուեցան առանց տաճարի, սեղանի ու զոհի. և իրենց հետ մէկ տեղ իրենց կրօնքին մեռած դին ալ քարջ եկաւ: Եւ ըստ Քրիստոսի մարգարէութեան դարուց ՚ի դարս այնպէս պիտի մնան՝ քրիստոնէական կրօնից յաւիտենական վկայ մը ըլլալու համար. ինչպէս մարմնայ մը շուքը՝ որ անոր գոյութիւնը կը հաստատէ:

ԺԹ

Միթէ Յիսուս Քրիստոս մարդկան ազգի մեծ բարերարէ, կամ մարգարէէ մը աւելի վեր բան մի է: — Արդեօք ճշմարտապէս Աստուած է:

Լսէ իրեն իսկ տուած պատասխանը. « Գու ասես թէ ես եմ »: Այսչափ ժամանակս ընդ ձեզ եմ՝ և ո՛չ ծանեար զիս. որ ետեսն զիս ետես զհայրն. ես ՚ի հայր և հայր յիս է »¹: — Բայց աս խնդրոյս վերայօք ամբողջ հատոր մը գրել կարժէ. և թէպէտ վերը քրիստոնէական կրօնից աստուածային ըլլալուն վրայ խօսած ժամանակնիս աս խնդրս ալ չօշափեցինք, բայց պէտք է որ քիչ մը աւելի աս տեղս կանկ առնենք, և աս խնդրս հաստատենք՝ որուն վրայ հիմնուած է ամբողջ հաւատքնիս: Յիսուս ֆրիստուս Աւետարանի² պատմու-

1 Մատթ. Իճ 63, 64: Մարկ ԺԳ 61, 62: Ղուկ. ԻԲ 70: Յովհ. ԺԳ 10:

2 Աւետարանը Յիսուսի Քրիստոսի վարքն է յախանաւոտ վկայից գրեալ և առաջի ականատեսից Հրէից և նախնի քրիստոնէից, աւանդեալ ՚ի սուրբ մարգկանց և յառաքելոց, որոնք իրենց խօսքին ճշմարտութեանը կենօք չափ վեկայեցին մեռանելով: — Աւետարանին ընթերցումն միայն իր ճշմարտութեան հաստատութիւնն է: Ինքնին անհաւատն Ռուսոյ խոստովանեցաւ ըսելով « Ոչ այսպիսի ինչ հնարել »

թեան գիւցազն է, և յիրաւի. բաղդատէ մէյ մը զինքը ամէնէն մեծ մարդկանց հետ՝ որչափ աւելի բարձր է քան զնոսա. ամէնքը կ'աճանակնին և իրենց անունը չմտար. քանի որ կենդանի են աշխարհքիս մէջ անուն կը հանեն, բայց անկէջ ետեւ ինչ կը մնայ. առջի բերան իրենց անունը ոմանք կը գովեն ոմանք կը նախատեն. իսկ քիչ մը ատեն անցնելէն ետեւ հոգ մը չեն ընէր, և գրքերու մէջ թողուած կը մնայ: Իսկ երկրիս վրայ անուններն ևս չյիշուիր:

Միայն Յիսուսի Քրիստոսի անունն դեռ կը յիշուի, և միշտ և ամէն տեղ պիտի մնայ և ինչ որ էր հազար ութ հարիւր տարի առաջ նոյն է այսօր ալ աշխարհքիս առջեւ 'ի Պօլիս, 'ի Փարիզ, 'ի Լոնտոն, 'ի Հոգով, 'ի Պետրոսապօլի, յԱսիա և յԱմերիկա: Ամէն տեղ թէ սիրողը կայ և թէ ատողը. ամէն տեղ թէ վար զարնողը թէ պաշտպանողը, ինչպէս որ էր իր մահկանացու կենդանութեան օրերը. ինքն է զաշխարհքս շարժող մեծ շարժման սկիզբը. և զվստուր խնդիրն ու կենդրոնը՝ որուն ներքին աղղեցութեամբ կապուած են մարդկութեան վերաբերեալ ամէն խնդիրներն: — Ինքն կեայ, խօսի, հրամայէ, ուսուցանէ, արգելու, և կը ծառայէ իւր հզօր կեանքը

կարեն մարդիկ. զի հնարողն այսպիսեաց վեհագոյն ևս պարտ էր գու քան զգիւցազնն զօր մէջ ճառէն »:

քրիստոնէութեան մէջ, որուն յամենայնի ինքն է զլուսն և հոգի և աւարա. միայն ճակատագիրը միւսոյն ալ կը համարուի. որովհետեւ քրիստոնէութիւնն է Քրիստոսի կենաց շարունակութիւնը ընդ ամենայն դարս աշխարհի:

Ուրեմն Յիսուս Քրիստոս ընդհանրական, անգաղարելի և իրական անձն մի է, ընդ հազար ութ հարիւր դարս գործունեայ, գրեալ 'ի տառս կենդանիս յողջս մարդկութեան յամենայն դարս և յամենայն ազնաւ, տարօրինակ կեանք մը, քան զամենայն կեանս գերագոյն և կենդանացողիչ աշխարհքի. ամենայն ինչ անցանէ և մեռանի, ինքն միայն կայ և կեայ յաւիտեանըս: — Ի վեր է քան զմարդ. մինչև յոյժ արդարութեամբ ըստ մեծն Նաբոլէոն. « Մարդու ինչ բլլալը քիչ մը կը ճանչնամ, բայց ասիկայ վեհագոյն է քան զմարդ »:

Բայց որ աւելի զարմանալին է և Յիսուսի Քրիստոսի յատուկ այս է որ իր կեանքը չէ թէ միայն աշխարհքիս վրայ երեցած վայրկեանէն բոլոր տիեզերքը լեցուց, այլ և իրմէ առջի գարեբն ալ աշխարհքիս ստեղծուելէն 'ի վեր: Նոյն Յիսուս Քրիստոսը յոր կեցին և կեան և յաւիտեան ևս պիտի կեան ամենայն քրիստոնէայք, նոյն Քրիստոսն է որով կեցին նաև ամենայն աղգք նախկին հաւատացեալ ժողովրդոց, աշտկերտք Մովսիսի և մարգարէր և նահապետք: Անոր վրայ գրին յոյսերնին,

անոր գաղստեան կըսպասէին և զանիկայ կը սիրէին: Ինչպէս կէսօրուան պայծառութեան հասած արեւը որն որ իր լուսով կը լուսաւորէ թէ անցած և թէ անցնելու երկիրները. այսպէս ալ Քրիստոս մարդկութեան կեդրոնը կեցած կը լուսաւորէ ու կը կենդանացընէ զանցեալն, զներկայն և զապառնին:

Յիսուս Քրիստոս միայն է օրինակ և գաղափար կատարելութեան և բարոյական ու քաղաքական յառաջագիմութեան աշխարհքի. գաղափար մը որուն մէջ մարդիկ իրենք զիրենք պիտի թափեն ակտերէ ու կրքերէ մաքրուելու համար: — Ի՞նչ է առաքինութիւնը, բայց եթէ նմանութիւն Յիսուսի Քրիստոսի. իրեն և մեր ճանչցած կատարեալ մարդկանց մէջ ամենևին նմանութիւն մը չկայ, հրեայ եղբեր են, թէ յոյն, թէ հռովմայեցի. ինքն միայն է և ՚ի վեր քան զամենայն: — Մարդկային կատարելութեանց մէջ միշտ առաքինութեանց զուգընթացութիւն մը կայ, մէկը զմէկալը կանցնի, և առաքինի մարդկանց մէջ չատերը կան՝ որ հաւասար արդիւնք ունին. իսկ Յիսուս Քրիստոս բոլորովին զարտուղութիւն մի է. իւր և ուրիշ մարդկանց առաքինութեանց մէջ անհուն է տարբերութիւնը. վասն զի ինչ անուն կրնանք դնել իւր անուանը մօտ, և զո՞վ իրեն հետ կրնանք բաղդատել: — Նոյն իսկ սուրբերն որ երկրիս վրայ առաքինութեանց գիւցազունք կը սե-

պուին՝ իր օրինակներն են միայն, և ոչ որ անոնցմէ զինքը հաւասար կը համարի անոր. վասն զի զիտեն թէ զուգընթացութիւնն անհնարին է աս բանիս մէջ. անոր առջին իրենց պայծառութիւնը կը նուազի, ինչպէս որ ամէն արուեստական լոյս արեւուն պայծառութեան առջև խաւար կ'երեւնայ. ուստի իրաւամբ կ'ըսէ ինքն իր համար « Ես եմ՝ լոյս աշխարհի »:

Եւ աս գերագոյն կատարելութեան երեւոյթը նախընթաց օրինակ մը կամ նախապատրաստութիւն մը չունի. ինքն իր վարդապետութեան պէս անգէն ՚ի սկզբան պատրաստ ու կատարեալ է. ոչ իմաստասիրական և ոչ աստուածաբանական դպրոցներու մէջ սորված է. և աս բանս ուրիշ բանով չկրնար առաջ գալ կամ մեկնուիլ, բայց եթէ նոյն ինքն գերագոյն կատարելութեան կամ Աստուծոյ ներկանութեամբը ինքն զամենայն ինչ լուսաւորէ, և ինքն յուսմեքէ ոչ լուսաւորի, և ինքն իսկ է ծագումն լուսոյ:

Յիսուսի Քրիստոսի յատուկ ուրիշ համոզողական դիտելիք մի ալ կայ, այս կատարելութիւններս որ կերևին ՚ի նմա ՚ի վեր քան զմարդկութիւն՝ ճշմարտիւ առատուածային և անհասանելի մեր տկարութեանը, միանգամայն են՝ յոյժ գործադրելի, զիւրին ՚ի նմանակցութիւն, և որուն շատերն հետեւեր ու աշակերտեր են. ամէն մարդկանց ալ զիւրմբռնելի են, ինչպէս

մանկան այսպէս ալ ծերոյն, աղքատին ու հարստին, խմսատնոյն ու ազխտին, նոր սկըսողին. ու կատարելութեան հասողին և կարծես թէ ամէն մարդու համար ևս եղած է: Ամէն բանի կը յարմարի, ամէն բան կը բարեկարգէ, ամէնուն կատարելութիւնն է: Եւ ո՛վ է որ չտեսնէ յայտմ գինիքն աստուածութեան. կայ մէկը որ աս ամէն բաներս կարենայ գործել:

Վերջապէս վերջին նշան կատարելութեան Յիսուսի Քրիստոսի, նոյն իսկ գերեզման և յատուկ կատարելութեանց ծայրայեղ չըլլալն է. զի մարդկանց կատարելութիւնները միշտ տարապայման են, և կարծես թէ և իրենց տկարութիւնը գիտնալով, վախճալով որ չըլլայ թէ պակսին՝ աւելի լաւ կը սեպեն յանդափս բերիլ ՚ի բարին: — Որինաւի համար սուրբն Վինգենտիոս պալայեցի խոնարհ էր, բայց ինքզինքը չափէն աւելի անարգ կը ճանչնար. սուրբն Վարդուս խըստակեաց էր, բայց իր խոտուութիւնը միզի վտխկը բերէ. սուրբն Փրանկիսկոս աղքատ էր, բայց շատ չափազանց էր իր աղքատութիւնը, և այն. այնպէս որ մարդկային տրկարութիւնը՝ նոյն իսկ իրենց գիւցադնական առաքինութեանց մէջ կերենար: — Իսկ ՚ի Քրիստոս Յիսուս բարութիւնը ճշմարտապէս կատարեալ է, և չափազանցութիւն չունի. և աստուածային բնութեան կատարելութիւնը յայտնի է և ներքսապէս միայնա՞մ կերեալ ընդ ճշմարիտ և բարե-

ըզգած մարդկային բնութեան հետ մարդս բովանդակ կերեալ ՚ի նմա, և Աստուած և մարդ բոլորովին կատարեալ են ՚ի նմա: — Աս պատճառիս համար այս կատարելութեան գաղափարն զմեզ չվախցնենք, այլ ընդ հակառակն զիւրամատոյց, աշխու և ակոորժելի կերենայ. ճշմարտութիւն մըն է կատարեալ և հնարաւոր առաքինութեան՝ որ մեր առջև զնէ Աստուածն մարդացեալ, որ է ճշմարիտ Աստուած և ճշմարիտ մարդ: — Այս որպիսի անհամեմատ սքանչելիք է, որպիսի՝ հրաշալիք է այս Յիսուս Քրիստոս ըսածնիս. և ո՛վ է որ չգոչէ «Մտան Աստուծոյ է ՚ի սմա»:

Հապա իւր վարդապետութիւնը, իւր բանն, որ հազար ութհարիւր տարիէն ՚ի վեր ամէն տեսակ քննութեանց ու վիճմանց ու հակառակութեանց տակ իյնալէն ետեւ, և իմաստնոց ու թշնամեաց և խորունկ մտածողաց ձեռքէն անցնելէն ետեւ, և ամէն տեսակ ընկերութեանց, ազգաց և անձանց յարմարելէն վերջը՝ մէկը չէ եղած որ անոր մէջ սխալ բան մը գտնէ: — Ինքն է միշտ լոյս աշխարհի, և իր թշնամեաց ամէն նորանոր յարձակումներն իւր Տիրոջ խոստումները կը հաստատեն «Երկիրք և երկիր անցցեն, և քանք իմ մի անցցեն» — Ուր որ կը լսուի իւր ձայնը՝ հոն կը գտուի քաղաքականութիւն, իմաստութիւն, յառաջագիմութիւն մտաւոր և բարոյական կենսայ. իսկ ուր չլսուիր. կամ քիչ կը լսուի՝ հոն է

խեղճութիւն, ծուլութիւն, բարբարոսութիւն և մահ¹։ — Յիսուսի Քրիստոսի բանն է հիմն հիմակուան մեր քաղաքական ընկերութեանը, ինքն եղաւ մարդկային մտաց լոյս տուողը. և այն զէնքն իսկ որ անհաւատ քրիստոնէայն ընդդէմ կրօնից կը բանեցընէ՝ այսինքն հանճարը՝ անոր տուածն է։

«Ոչ որ խօսեցաւ, կրտէին հրեայք, եւրեւ զմարդն այն»։ — Բաց աւետարանն ու տես որպիսի անլուր զօրութիւն, որպիսի իշխանութիւն, որպիսի հանդարտութիւն ու երկնային պարզութիւն կերենայ մէջը։ Յիսուս Քրիստոս կուսուցանէ ինչ որ կը տեսնէ, ինչ որ գիտէ. ոչ կը վիճի, ոչ կը ջանայ հաստատել ու համոզել. իւր բանը միայն բաւական է. ինքն ձառագէ չձեռարտաբխեն, և աներկբայ կը հաստատէ զայն. Աստուած միայն մարդացաւ և ընդ մարդկան խօսեցաւ. այսպիսի լեզու մը միայն մարդացեալ Աստուած մը կրնար խօսիլ մարդկանց հետ։

Եւ քան զայս առաւել ինքն իսկ Յիսուս Քրիստոս զայս կը հաստատէ. քանզի միշտ

1 Յերաւել մարդ քիչ մը որ աշխարհատեսութեան ելլէ, կրտեսնէ որ քաղաքականութիւնը, գիտութիւնները, գիւտերն, և կենաց հանգըստութիւնն անմիջապէս կապակցեալ են ճշմարիտ կրօնից կամ քրիստոնէութեան հետ, և երկրի մը յառաջագիտութիւնը իր կրօնից զարգացմունքէն կը չափուի։

իր աստուածութիւնը կը քարոզէ։ — Ինքզինքը կը կոչէ Աստուած և որդի Աստուծոյ¹, Քրիստոս, ճշմարտութիւն, կեանք, փրկիչ և մեծաւայ։ — «Եթէ դու ես Քրիստոսն, ասա մեզ» կըսեն հրեայք. և ինքը կը պատասխանէ. «Ասեմ ձեզ և ոչ հաւատացրիմ, զգարծսն զոր ևս գործեմ յառեւ հօր իմոյ, եւրիս իսկ վկայեմ փառս իմ. Ես և հայր իմ մի եմք։ Իսկ անոնք փոխանակ հաւատարութեան, կը պատասխանեն, զի դու մարդ ես և զանձն քո Աստուած առնես»։

Եւ երբ սամարացի կնիկը կը խօսի իրեն հետ թէ Քրիստոս պիտի գայ և զմարդիկ փրկէ, և ամենայն ճշմարտութիւն անոնց ուսուցանէ, կը պատասխանէ անոր «Ես եմ որ խօսիմս ընդ քեզ»։

Աւրիչ անգամ իրեն բողոքն առած բաղմութիւնը ուսուցանելու ատեն կըսէր. «Ա-

1 Որդի Աստուծոյ ըսելով ոչ Քրիստոս և ոչ հրեայք առ որս կը խօսէր արդար ճարդ կամ ծառայ և բարեկամ Աստուծոյ կը հասկընային, այլ թէ ինքը և թէ անոնք կը հասկընային զհայն Աստուծոյ, զերկրորդ անձն սրբայ երրորդութեան, զմիածին և զյաւակեանական որդին Աստուծոյ, համագոյ հօր և հօգւոյն. անոր համար երբ Քրիստոս ասաց կայիափայլ թէ ինքն է որդի Աստուծոյ, քահանայապետն և ամենայն փարիսեցիք՝ աղաղակեցին հայհոյեալ, և դատապարտեցին զինքն ի մահ իբրեւ հայհոյիչ և իբրեւ զանձն աստուածացընող։

մէն ասեմ ձեզ զի որպէս Հայր յարուցանէ զմեռեալս և կենդանի առնէ, նոյնպէս և որդի գորս կամի կենդանի առնէ. զի սակեկքեան պատուեացն զորդի՝ որպէս պատուեն զհայր։ Որ ոչ պատուէ զորդին, ոչ պատուէ զհայր»։ Եւ իմաստուն Հրեայ մը ուսուցանելու ժամանակ, որ եկեր էր իրեն խորհուրդ Հարցնելու, կրտէ։ «Ոչ որ եւ յերկինս, եթէ ոչ որ ելն յերկնից որդին մարդոյ որ եւ յերկինս»։ Աստուած այնպէս սիրեաց զհաս ւիրէն զիսմին զորդին եւ, զի սակեկքեան որ հաւատայ 'ի եւս մի մտցի, այլ ընկալցի զկեանս յաշխտեանիս»։ Աստուած զորդին իւր առաքեաց յաշխարհ, զի փրկեացի աշխարհն նոյնաւ։ «Եւ հաւատայ 'ի եւս ոչ դատապարտեացի. իսկ որ ոչ հաւատայ 'ի եւս արդեւ իսկ դատապարտեայ է, զի ոչ հաւատայ յանուն միսմին որդեան Աստուծոյ։ — Եւ 'ի ծնէ կոյրը բժշկելէն ետեւ, երբ լսեց թէ փարիսեցիք զանկիայ սինակոկայէն գորս հանեցին՝ իր բարերարը մարգարէ կոչելուն համար, երբ գտաւ զինքն Հարցուց «Դու հաւատաս յորդին Աստուծոյ, և երբ մարդն ըսաւ «Տէր ոյ՛ է զի հաւատացից», պատասխանեաց. «Եւ տեսեր իսկ, և որ խօսին ընդ ընդ եւս է. ան ասեն խեղճր գոչեց «Հաւատամ տէր» և երկիր ետադ նմա։

Արդեօք այս չափս բառական է, թէ այլ ևս կուղէք լսել։ — Արեւհամ Հայր ձեր ետեւ զիս և որախ եղն», ըսաւ Հրեից. և երբ անոնք ըսին «Յիսուն ամ չն ևս է քոյ

և զԱրեւհամ տեսեր ¹» . պատասխանեց «Յառաջ քան զլինելն Արեւհամու եմ ես»։ — Եւ Ղազարու քրոջը որ եկեր էր աղաչելու զինքն որ եղբայրը յարուցանէ, ըսաւ Յիսուս. «Ես եմ յարաբիւն և կեանք. որ հաւատայ յիս րեպէտ և մեռանի կեցցէ. և որ կեայ և հաւատայ յիս մի մտցի յաշխտեան, հաւատաս յայսմիկ. Այո տէր, ըսաւ հաւատացեալն Մարթա, ես հաւատացի եթէ դու ես Քրիստոսն որդի Աստուծոյ կենդանոյ որ յաշխարհ գալոց էիր» . Ետքը եկաւ Ղազարոսի մեռած մարմնոյն մօտ, և այս աստուածային խօսքերս ըսաւ. «Հայր իմ, գոհանամ զքէն զի լուար ինձ, և ես զիտէի թէ յամենայն ժամ լսեա ինձ, բայց վասն ժողովրդեանս որ չուրջ կան առնեմ, զի հաւատացեն եթէ դու առաքեցեր զիս»։ — Աս ըսելով բարձր ձայնով գոչեց «Ղազարէ արի եկ արտաքս» . և ել մեռեալն ու տիւր և ձեռօք կապելովը և երեսովքն վարչամակապատովը։ — Այսպէս կրնանք 'ի վկայութիւն կոչել բոլոր աւետարանը. բայց բառական ըլլայ զի այն վսեմ կտակն որ վերջին ընթրիքէն առաջ խօսեցաւ իւր աշակերտաց, ինչպէս որ գրած է Յովհաննու ԺԳ ու յետագայ զլուսներուն մէջ. «Ես եմ, կրտէ, ձանապարհ և ձմարառարիւն և կեանք։ Ոչ որ գայ առ Հայր եթէ ոչ ինչ։ Եթէ զիտեիր զիս ապա և զհայրն իմ զիտէիր։ Որ եւ

տեսն դիտեալ զհայր իմ: Զոր ինչ խնդրիցէք 'ի հօրէ յանուն իմ տացէ ձեզ. զի փառաւոր լինի հայր յորդի: Եթէ որ սիրէ զիս զբանն իմ պահեցէ, և հայրն իմ սիրեսցէ և առ ևս ևկեացուք և օրեանս առ ևմա տրուցուք »: — Նոյն իսկ խաչին վրայ ևս Քրիստոս ինքզինքը Աստուած կանուանէ և Աստուծոյ պէս կը խօսի. բարի աւագակր հաւատքով լուսաւորեալ կը գոչէ « Յիշեալիս, տէր, յորժամ գայցես արքայութեամբ քով » . և Քրիստոս կը պատասխանէ Այսօր ընդ իս իցես 'ի գրախտին »: — Ի վերջ բանիս. թերահաւատն թումաս կը տեսնէ ու կը շօշափէ զանի յետ յարութեան, և անտաւրակուսելի բացայայտութենէ գթոյն յաղթուելով անոր ոտքը կ'իյնայ ու կ'աղաղակէ « Տէր իմ և Աստուած իմ » . իսկ Քրիստոս չէ թէ միայն չարհամարհեր զանիկայ, այլ և կը գովէ. « Այդ զի տեսերդ և հաւատացեր, երանի որոց ոչ իցէ տեսեալ և հաւատացեն »:

Արդ այս որպիսի լեզու է, որպիսի վարմունք, որպիսի ամենակարող զօրութիւն. ինչպէս ինքզինքը Աստուած կը կոչէ, Աստուծոյ իրաւունքն ալ իրեն կը սեպակահանէ, որ են հաւատք, երկրպագութիւն, աղօթք, սէր և զոհ:

Արդ ասկից այս պարզ տրամաբանութիւնը կը հետեւի. Յիշու Քրիստոս կամ ձըմարխտ կը խօսի կամ չէ. միջին ձամբայ չկայ: — Եթէ ճշմարիտ է ըսածը, ուրեմն ինչ որ իր

անձին համար կըսէ ճշմարտապէս այնպէս է, այսինքն Աստուած է և յաւիտենական որդի մշտնջենաւորին Աստուծոյ, օրհնեալ յաւիտեանս յաւիտենից. ասով դիւրաւ կ'իմացունի իւր խօսքերը, գործերը, հրաշքներն և յաղթութիւնները. որովհետեւ Աստուծոյ համար անկարելի բան չկայ: — Իսկ եթէ ճշմարիտ չէ ըսածը, ուրեմն ինքն հայհոյիչ է (կը յանդգնիմ այսպէս ըսելու՝ որովհետեւ կարգ բանիս կը պահանջէ մերժել այսպէս ըսողաց կարծիքն), և միանգամայն յիմար կամ խաբեբայ: — Յիմար է եթէ իր խօսքերուն և գործքերուն անգէտ է. — և խաբեբայ եթէ գիտութեամբ այնպէս կը խօսի ու կը հաստատէ: — Արդ կը յանդգնիք դուք ըսելու, որ Քրիստոս գերագոյն իմաստութիւնը յիմար ըլլայ, և առաքինին և սրբազոյնք քան զամենայն մարդիկ ըլլայ սուտգրուց ու ամբարիշտ խաբեբայ: Աս բանս ըսելու համար մարդ իր խելքն ու միտքը կորսնցուցած պիտի ըլլայ:

Այս ուրեմն Աստուած է:

Հիմա ալ Յիսուս Քրիստոս մարդուս մը տաց առջև կեցած է, իբրեւ երբեմն առաջի կայիափայի յաւուր չարչարանաց իւրոց: « Երգմենցուցանեմ զքեզ յԱստուած կենդանի զի ասացես մեզ եթէ դու ես Քրիստոսն որդի Աստուծոյ ». « Այո, կըսէ Քրիստոս, որ առաքիս ես եմ », — Այս վկայութեան կամ պէտք է հաւատանք կամ մերժենք զանիկայ. միջին ձամբայ չկայ: —

Եթէ կը հատարէ պէտք է որ Յիսուսի Քրիստոսի երկրպագութիւն ընէր, վասն զի ինքն է ձեր Աստուածը: Իսկ եթէ չէք հատար, այսպիսիքով գործածող մարդը ձեզի կամ խեղճ յիմար մը պիտի երենայ որ ըսածը չգիտեր, որով և արհամարհէք, և անարգելով երես պիտի դարձնէք. և կամ թէ, անօրէն խաբեալ մը պիտի թուի ձեզ, որով և հրէից հետ զանի պիտի անիծէք, դսրովէք, հայհոյէք, խաչէք, ու պատժէք հայհոյչաց անարգական մահուամբը, որուն հազար անգամ արժանի է իրեն նենգաւորութեանը համար:

Այս ուրեմն պէտք է մեզի կամ բոլորովին ընդունիլ զՅիսուս Քրիստոս իբրեւ զիսցազն աւետարանին պատմութեանը, և կամ բոլորովին մերժել զնա. « Ար ոչ է ընդ նմա հակառակ է նմա ». և ով որ անոր երկրպագութիւն չտար՝ չկրնար առանց երկմիտ եւ յիմար ըսուելու զանիկայ գովել, զարմանալ ու բարձրացուցանել իբրեւ իմաստուն, մեծ ու աշուք մարդ:

Բայց թերեւ ըսեն ոմանք թէ անոր համար ինքզինքն Աստուած անուանեց, որպէս զի իր վարդապետութիւնը մարդկանց հատացրնէ: — Բայց նոյն դժուարութիւնը կը մնայ. վասն զի այսպիսի վախճան մը չկրնար արգարացընել այսպիսի նորաստեղծ ու երկարատեւ խաբէութիւն մը. որով և չենք կրնար չհետեցընել թէ Քրիստոսի բոլոր կեանքը յիմարութիւն կամ հայհոյու-

թիւն մը եղած չըլլայ: — Բայց աս պատճառարանութիւնս ալ 'ի բաց առեալ՝ կըսենք թէ այդ ենթադրութիւնը բոլորովին անընդունելի է. վասն զի նախ այսպիսի խաբէութիւն մը բոլոր իր գործը կաւրէր, ու իր վարդապետութիւնը կը ջնջէր. Յիսուս Քրիստոս յայտնապէս մէկ վախճան մը ունէր, այսինքն կառապալտութիւնը ջնջել, և ամէն տեղ ճշմարտութեան թագաւորութիւնը հաստատել, և նորէն երկրիս վրայ բերել զառաքինութիւնը և զսրբութիւնը. և տալ Աստուծոյ որ ինչ Աստուծոյ միայն կը պատշաճի որ է զսիրտ մարդոյ, զհատաւոր, զեղանցն և զսէր: Այսպիսի նպատակ ունենալէն ետեւ՝ մի թէ կրնար զանուն Աստուծոյ յանձն առնուլ եթէ ճշմարտիւ Աստուած չըլլար. և աստուածային իրաւունքն յափշտակել առանց իր գիտաւորութիւնը անդէն 'ի սկզբբան աւերելու: — Երկրորդ իր վարդապետութիւնը հաստատելու համար բռնած ճամբան նոյն իսկ անոր գէմընդդէմ հակառակորդը կըլլար:

Մարդկօրէն խօսելով՝ Քրիստոսի և առաքելոց քարոզութեան գլխաւոր նպատակն էր Յիսուսի պէս ազգաւ ու խոնարհ մարդը որ խաչին վերայ մեռեր էր՝ իբրեւ Աստուած ընդունել տալ ժողովրդոց. և միթէ այս բանն չէ՞ մի որ մտքի հակառակ կերենայ քրիստոնէական կրօնքին մէջ. միթէ այս չէ՞ անհաւատին գայթակղութեան քարը. և այս չէ՞ Քրիստոսի ընտրած միջո-

ցը իւր կրօնքը հաւատալի ընելու, որ վերջին ծայր յիմարութեան կըթուի. կարթ մը որ զամէնքը սարսափեցընելով կըփախցընէ:

Իսկ երբ Քրիստոսի աստուածութիւնը մէյմը հաստատուի՝ այն ատեն նոյնը կըլլայ զօրաւոր միջոց մը իւր հաւատքը ընդունելի ընելու. և նոյն իսկ ենթագրութիւնը հաւանելի կընէ զանիկայ. բայց ինչպէս առանց աստուածային կարողութեան բացառապառ անդիմադարձ յայտնութեանը կըրնանք Աստուած խոստովանիլ զՅիսուս Քրիստոս:

Ուստի կըկրկնեմ որ տեսնելով Յիսուսի Քրիստոսի գերմարդկային կատարելութիւններն, իր խօսքերը, վարդապետութիւնները, բրածները և իր ձեռագործը որ է քրիստոնէութիւնը, խելացի մարդու մը ուրիշ բան չմնարընելիք՝ բայց եթէ ինչպէս երկիր պագանեւ անհասանելի սիրոյն Աստուծոյ՝ որ այնպէս սիրեաց, այսինքն մինչև զորպիս իւր սիրելի հոգի փրկել զնա, և գոչել ընդ հաւատացելոյն Թումայի « Տէր իմ և Աստուած իմ »:

Ի

Այլ յարժաք է բողոքական քան ուղղափառ ըլլալը, որովհետեւ ան ալ նոյնպէս քրիստոնեայ է, և վախճանին դրեթէ նոյն է:

Ազէկ որ ըսիր գրեթէ. ինչպէս որ սուտ ստակը գրեթէ աղէկ ստակին նման է: — Դարձեալ կրօնքի նիւթոց մէջ ան չփնտռուիր թէ որն է յարմարը, այլ թէ որն է ճշմարիտը: — Նայեցէք չըլլայ թէ մոռնաք այս յայտնի սկզբունքը ձերադասին ու սոստին մէջ միջին ձաւքայ լիայ. ինչ որ ճշմարիտ չէ՝ սուտ է, և ինչ որ սուտ չէ՝ ճշմարիտ է: — Այս սկզբունքս կրօնից նիւթոց մէջ ալ աւելի հարկաւոր է քան թէ որ և իցէ նիւթոց մէջ: Ինչպէս որ տեսանք ճշմարիտ կրօնքը մի միայն է, որ է Յիսուսի Քրիստոսի կրօնքը՝ որ կը բովանդակէ յինքեան զամենայն ժամանակս, զամենայն ազգս, զամենայն մարդիկ, որ սակս այսորիկ կը կոչուի կարողիկէ կամ ընդհանրական:

Բողոքականութիւնը ոչ է Քրիստոսի այս կաթողիկէ կրօնքը, ապա ուրեմն ոչ է ճշմարիտ կրօնք. ապա սուտ կրօնք է, մոլորութիւն է, և քրիստոնէութեան եղծումն է: — Այս միայն բաւական էր, բայց առաջ տանինք մեր քննութիւնը:

Քրիստոնէութեան հիմնադիրն և մի միայն զլուին է Յիսուս Քրիստոս, ոչ որ այս բանս կուրանայ. ապա ուրեմն ոչ որ

կրնայ այս կրօնքս ուսուցանել և քարոզել՝ թէ որ Յիսուսէ Քրիստոսէ աս բանին համար պատուէրք առած չըլլայ: — Թէ որ ես ըսէի քեզի « Բարեկամք, դուք քրիստոնեայ էք. կաթողիկէ կրօնքը այս և այն պարտքերը կը սորվեցընէ, բայց ես եկազաններ ամէնքը նորոգելու. փոխանակ ասոնց հաւտալու՝ ինչպէս որ ինչուան հիմա հաւտացիր, իմ սորվեցուցածներուս հաւտացէք. ես զձեզ այս ամէն ձանձրացուցիչ պարտքերէ ազատ կընեմ, և ինչ որ ձեր կրօնքը կարգելու՝ ես ձեզի հրաման կուտամ ընելու »: — Անուշա դուք պատասխան կուտայիք ինծի, « Ո՛վ ես դու որ այգպէս կը խօսիս. իմ կրօնքս մէկ տէր մը միայն ունի որ է Յիսուս Քրիստոս. մի թէ լինի է զքեզ զրկողը. եթէ այգպէս է երբ և ինչպէս զրկեց զքեզ, ցցուր ինծի քու աստուածային առաքելութիւնդ »:

Արդ այս հասարակաց մտաց առարկութիւնը բաւական էր յանդիմանելու անդէն ՚ի սկզբան ան ամէն բրիտանեական կրօնից ինքնատաց բարկարգիչները, ինչպէս մեր օրերս Շաթէյն ու իր ընկերները, և երեքհարիւր տարի առաջ ելած Լուտերը, Կալվինը, Զուինկիոս և Հենրիկոս Բ. և այլն: — Ինչպէս որ յիշատի չատ մարդիկ այս առարկութիւնս իրենց բրին, որուն չկրցան պատասխանել¹, և աս նորակրօ-

¹ Բայց սակայն այս բանս հաստատելու հա-

նութեանց ընդունողն եղան մարդկան գէշ կրքերը: Եւ յիշատի չատ ալ յարմար էր իրենց աս փոփոխութիւնը, որովհետեւ ինչ ծանր պարտք որ կար վերցուցին, այսինքն հնազանդութիւն հովուաց եկեղեցւոյ, բարի գործոց, ապաշխարութեան, ծովապահութեան, ժուծիալութեան, խոստովանութեան, հաղորդութեան հարկաւորութիւնը, քահանայից կուսակրօնութիւնը, կրօնական կատարելութիւնը, ուխտը, Աստուծոյ շնորհքը կորսնցընելու վախը, ամէն բան վերցուցին, և ամէն մարդու ուրիշ կանոն չմնաց՝ բայց եթէ աստուածաշնչի ընթերցումը, ան ալ ուղածնուն պէս հասկընալով:

Ուրեմն անոնք միայն իրաւունք ունին կրօնքը քարոզելու որոնք որ ՚ի Քրիստոսէ առաքեցան: — Հապա ի՞նչ են այդ առա-

մար Կալվին անգամ մը հրաշք մը ընել ուղեց. բայց աս առարկութիւնս լուծելու համար բռնած ճամբան դժբաղդաբար չյաջողեցաւ. կամ թէ ըսենք Աստուած զանիկայ խայտառակեց: Մարդու մը ստակ կերցուց որ մեռած ձեանայ՝ որ ինքը գայ զանիկայ յարուցանէ. ու երբ բարեկամներուն հետ մէկտեղ հասաւ հօն տեղը. Աստուած պատուհասեց անոր մեղսակիցը, ու անկողին մէջ յիշատի մեռած գանուեցաւ: — Իսկ Լուտեր՝ երբ հարցուցին իրեն իւր առաքելութեան և անոր ապացոյցներուն վրայօք այնպէս կատղեցաւ որ ամական գոյական չմնաց որ չթափէ անոնց վրայ, զերեւր էլ խոզ, ու սապանայ կանչելով, և այլն, և այլն:

քելական քարոզիչք, առաջնորդք և օրինաւոր հովիւք քրիստոնեայ ժողովրդոց ըստւածները, ինչպէս կրնանք ճանչնալ զանոնք: — Երկու պարզ նշանով: — Մէյմը պարզապէս կարդալով աւետարանին այն կտորներն՝ ուր որ Յիսուս Քրիստոս Տէրն մեր կը հաստատէ զսուրբն Պետրոս զլիաւոր և գերագոյն հովիւ եկեղեցւոյն իւրոյ՝ (այսինքն բոլոր քրիստոնէութեան), և ուր որ կը պատուիրէ իրեն և առաքելոց ուսուցանել զհաւատաւ իւր ամենայն ազգաց: — Երկրորդն ան մեծ պատմական անցքն՝ որ այնպէս յայտնի է մինչև խոհական բողոքարկուններն ևս չեն ուրանար, այսինքն թէ Պապն արդի եպիսկոպոսն Հռովմայ և գլուխն կաթողիկէ կրօնից՝ անընդմիջական և անընդհատ յաջորդ է սրբոյն Պետրոսի առաքելապետին:

Մեր Փրկչին առ սուրբն Պետրոս ըսած խօսքերէն յայտնի բան կրնայ ըլլայ: « Դու ևս քեմ, և ի վերայ այդ քիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, և դուք դժոխաց զնա մի յաղրահարեացես. « Էջ տուց ընդ զիսկանս արքայաշէնքան երկնից, և զոր միակեզմ կապեցես յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս, և զոր արձակեցես յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս » .
Մատթ. ԺԶ:

Քրիստոնէութեան ամէն դարերն այսպէս խմացան այս խօսքերս թէ սուրբն Պետրոս կարգեցաւ ի Քրիստոսէ գլուխ և հիմնանշարժ, վարդապետ և հովիւ եկեղեցւոյ

իւրոյ և ամենայն առաքելոց: Եւ այնպէս յայտնի են որ մեկնութեան կարօտութիւնն չկայ: — Ուրեմն մի միայն է եկեղեցին՝ քրիստոնէական, որովհետեւ Քրիստոս ըսաւ Եկեղեցի իմ. և մի միայն է, որովհետեւ չըսաւ Եկեղեցիս: — Արդ ի մէջ այնչափ եկեղեցեաց որ զիրենք մի միայն եկեղեցի կ'անուանեն՝ ո՞րն է մի միայն ճշմարիտը: — Այն որ Պետրոսի վրայ հաստատուեցաւ, Պետրոսէ հովուեցաւ ու Պետրոսէ ուսաւ, մնալով միշտ կենդանի ի յաջորդս իւր: Ուրեմն այս եկեղեցին՝ կաթողիկէ եկեղեցին է, որուն գլուխ և քահանայապետ է պապն յաջորդն սրբոյն Պետրոսի: — Ասկէց պարզ պատճառաբանութիւն կրնայ ըլլալ. և որ բաւական եղաւ բողոքական մը դարձնելու՝ որ մէկէն կաթողիկէ կրօնն անցաւ:

Մեր Փրկչն երկինք համբառնալու առ տնն Պետրոսի տուած իշխանութիւնը նորէն կը կրկնէ ու կը հաստատէ՝ ըսելով. « Արածեա զգառնս իմ, արածեա զոչխարս իմ » .
Յովհ. վերջին գլուխ:

Նմանապէս Քրիստոսի առ առաքելայն ըրած խոստմունքները կը ցցընեն իրենց ներքին ստուգութիւնը « Առէք հոգի տուրք. որպէս առաքեսց զիս հայր և եւ առաքես ըզձեզ. զնացէք այտուեռուս, աշակերտեցէք զամենայն հերանուս, մկրտեցէք զնոսս յանուն հոր և որդւոյ և հոգւոյն որդւոյ » . « Քարոզեցէք զաշուարանն ամենայն արարածոց » .

« Իշտեսսուս քնդ ձեզ յո՛վ զառնեալսն աշուրս ձիկնէ. ՚ի կատարած աշխարհի » . « Ո՛ր ձեզ յսե՛ ինձ յսե, և որ զձեզ աւարդե՛ զիս աւարդե » . « Ո՛ր հաշատայ և մկրտուցի՝ կեցցե, և որ ոչ հաշատայ՝ դատապարտուցի » : — Աստուծոյ են Փրկչին խօսքերը, հիմա արդիւնքը տեսնենք :

Պապն և եպիսկոպոսք մի միայն արդի հովիւք կաթողիկէ եկեղեցւոյ իջած են ՚ի սրբոյն Պետրոսէ առաքելոց զլիաւորէ և ՚ի նոցունց առաքելոց՝ անընդմէջ յաջորդութեամբ, զոր ոչ որ կրնայ ուրանալ. ապա ուրեմն անոնց և միայն ակոնց կը պատշաճին Քրիստոսի այս մեծամեծ խոստմունքներն. իրենց և միայն իրենց յանձնուած է ուսուցանելու, քարոզելու և կրօնքը պահպանելու պաշտօնք. իրենք և միայն իրենք են քրիստոնեայ ժողովրդոց օրինաւոր հովիւները, անոնց և միայն ակոնց ձեռն կը մնայ Քրիստոս մինչև ՚ի կատարած աշխարհի զիրենք ՚ի մուրրութենէ պահելու համար յուսուցանիլն և ՚ի սրբագործել զհոգիս ¹ : — Ապա ուրեմն իրենց հնազանդելով և ուսանելով իրենց վարդապետութիւնը՝ ապահով կըլլամ ճանչնալու իմ քրիստոնէական կրօնքս և կրօնիցս պարտքերը գործադրելու :

¹ Այս է անսխալութիւն եկեղեցւոյ ըսածը՝ որ է անսխալութիւն Յիսուսի Քրիստոսի և նոյն ինքն Աստուծոյ հաղորդեալ եկեղեցւոյ :

Աս տեղս պէտք է դիտենք վերաբերութեան ¹ աստուածային, յայտնի և անսխալ կանոնին օգուտներն, զոր կաթողիկէ եկեղեցին առջնելիս կրդնէ : — Ո՛րչափ դիւրին է ուղղափառի մը անտարակոյս կերպով ճանչնալ թէ քրիստոնեայ ըլլալու համար ինչ բանի պիտի հաւատայ և ինչ բանէ պիտի խորշի. վասն զի իրեն ուրիշ բան չմնար բնելու բայց եթէ ակոնջ, գնել իր հովիւին՝ որ իւր եպիսկոպոսէն առաքեալ է, աս ալ ՚ի քահանայապետէն, քահանայապետն ալ ՚ի Քրիստոսէ իբրև իւր տեղակալը և երեսփոխանը որուն ձեռքովը կ'ուսուցանէ, և ճոխաբար կ'որոշէ ինչ որ հաւատալու, գործելու և խորշելու է : Ի՛նչ գեղեցիկ և ի՛նչ պարզ բան է այս, և յերաւի տես թէ ինչ կատարեալ միութիւն

¹ Վեհապետութիւնը (authorité) հակառակ է առանձին մեկնութեան կանոնին՝ որ բողոքականաց հիմնական սկզբունքն է : Բողոքականը իւր կրօնքը ինքը կը շինէ, իբր թէ ճշմարտութիւն ըսածդ չինձու բան մը ըլլար, կամ թէ նոյն իսկ Աստուած չըլլար ճշմարտութիւնը, որ եթէ չէ՛մ սխալիք բոլորովին կատարելութիւն է : — Աս պատճառիս համար բողոքականաց մէջ որքա՛մ գլուխ կայ այնչափ ալ կրօնք, մանաւանդ թէ ամէն օրուան մէջմէկ նոր կրօնք կրնայ ունենալ : Այս գրութեամբ մէկը կրնար ճշմարտութիւնը՝ որ է յառաջ բան զմարդիկ՝ ուղածին պէս չինել ու աւրել : Ես չորս հոգեով բողոքական ընտանիք մը կը ճանչնամ, որոնց ամէն մէկը զատ կրօնք ունին :

առաջ կուգայ այս վեհապետութենէս։ Ամէն տեղ մի և նոյն հաւատք, մի և նոյն վարդապետութիւն թէ 'ի Հռովմ', թէ 'ի Փարիզ, 'ի Չին, յԱմերիկա, յԱսիա և յԱփրիկէ. ամէն տեղ մի և նոյն կրօնական զիտութիւն՝ ինչ որ ունի փոխանորդն Յիսուսի Քրիստոսի որ է եկեղեցւոյ աներևոյթ գլուխն. ամէն տեղ մի և նոյն խորհուրդներ, և նոյն ճանապարհ սրբութեան և փրկութեան. միութիւն գերաշրջ և գերբնական, և համառօտ ասել քրիստոնէական ընկերութիւն մը որ թէպէտ ընդ բովանդակ աշխարհ տիրեալ՝ բայց կառավար 'ի միոյ գլխոյ։

Ամէն տեղ կաթողիկ կը գտուին, անունն իսկ զնոյն ցուցանէ, ինչպէս որ կըսէր սուրբն Աւգոստինոս հազար Հինգհարիւր տարի առաջ. վասն զի կաթողիկէ ընդհանրական կը նշանակէ. կաթողիկէ եկեղեցին բովանդակէ յիսկեան զամենայն վայրս և զամենայն ազինս. — և վերջին դատաստանն այն ատեն պիտի հասնի երբ կաթողիկէ եկեղեցին իւր կրօնքը ամենայն ազգաց երկրի քարոզէ, ինչպէս որ կըսէ Քրիստոս տէրն մեր. Մատթ. գլ. ԻԳ. 14։

Ուր որ կաթողիկէ հաւատքը կը մտնէ՝ իւր քրիստոնէական սրբութիւնը կը տարածէ. ու ամէն տեղ ու միշտ իրեն վարդապետութեան մտիկ ընողները գերազոյն կատարելութեան կը հասցընէ. տասնութնը դարէ 'ի վեր միշտ սուրբ անձինք հանած

է, և Յիսուս Քրիստոս իւր Հիմնադիրն՝ իւր ծառայից սրբութիւնը հրաշխք հաստատեր է։

Իսկ բողոքականութիւնը ընդհակառակն, ինչպէս իւր անունն իսկ կը ցցընէ, աս կարգս աւելլու կը ջանայ՝ զանիկայ նորոգել պատճառ բերելով. և ստոյգն ըսելով ուրիշ բան չէ՝ բայց իթէ ապստամբութիւն։ — Հազարումէկ մանր աղանդներ բաժնուած ըլլալով՝ միայն Հին եկեղեցին ատենում համար մէկմէկու հետ կը միանան. լուտերականք, կալվինականք, զուինկլեանք, խորհրդականք, կրկնակնունք, ոտնաւնունք, աւետարանականք, անգղիականք, գուաբէրք, պաշտօնականք, մեթոդիստք, դողացողք, կըռուողք, և այլն և այլն, որ երկու հարիւրէն աւելի կրնան համրուիլ։ Վերջապէս բողոքականութիւնը կրօնական անկոխանաշիւն մի է։

Ինքն քրիստոնէութեան էութիւնը և սահմանադրութիւնը փոփոխած է. հաւատոյ Հիմնական կանոն ևս մերժած է, որ է անսխալութիւն վարդապետութեան և աստուածային վեհապետութեան քահանայապետութիւն, և եպիսկոպոսաց, որ են հովիւք և միակ օրինաւոր վարդապետք. և այսպէս խօսքով հաւատքը բարձրացընելու ատեն՝ գործով հաւատքը կործաներ է, որ է ըսել սրտի և մտաց հպատակութիւնը առ վարդապետութիւնն աստուածային ջնջեր է։ Վասն զի բողոքականն աստուածային

բանին այնպէս կը հաւատայ՝ ինչպէս որ ինքը կը մեկնէ. և խնդրոյ ու առարկութեանց մէջ՝ փոխանակ Յիսուսի Քրիստոսի հաստատած գաղափարներուն, ինքզինքը գաղափար կը դնէ, ինքն իր մտաց կը հաւատայ, չէ թէ Աստուծոյ խօսքին. մանաւանդ թէ հաւատք չէ իրեն ունեցածը, այլ իրեն նման փոփոխական կարծիք մը. և ուրիշ բանի չհաւատա՞ր՝ բայց եթէ իր կարծեացը. և աս բանս կըսէր ինծի իմաստուն բողոքական մը՝ որ քիչ ատեն է դարձաւ ուղղափառ եղաւ. — Ասոր համար է որ բողոքականութիւնը ամենայն հոգմոց վարդապետութեան կը տարուբերի, և ամէն տարի և ամէն օր իր հանգանակը կը փոփոխէ. երեկուան վարդապետածը՝ այսօր կը մերժէ. ոչ միութիւն ունի, ոչ հնութիւն, ոչ ընդհանրականութիւն և ոչ հաստատութիւն: Քանի կըսեմ թէ բողոքական մը ինծի կառնեայ ըսել թէ ինչ է ճշմարտութիւն, և թէ ինչ բանի կը հաւատայ իկրք, և թէ քրիստոնէութեան փարախին մէջ ըլլալու համար ամէն մարդ ինչ բանի պէտք է հաւատայ: — «Դու փոփոխական ես, կըսէր Տերտուզիանոս առ Մոնտանոս, վասն որոյ և ի մոլորութեան կաս»:

Իրաւի բողոքականութեան մէջ կ'երևան նաև բանի մը առաքինութիւններ ալ, որովհետեւ ան մեծ նաւակոծութեան մէջէն ալ բանի մը ճշմարտութիւններ ազատեցան. բայց այս առաքինութիւններս ալ ակտերու

չեա խառն են. ընդհանրապէս միշտ գաղջ ու հպարտ են փարիսեցոյց առաքինութեանցը պէս, և իրենց գոյութիւնը հակառակ է բողոքականութեան. անոր համար ատոնք ևս կաթողիկէ եկեղեցւոյ կը վերաբերին: — Որչափ առաւել բողոքական մը բողոքական է, այնչափ պակաս քրիստոնէական առաքինութիւն ունի. և որչափ որ մեզի կը մօտենան, այնչափ աւելի ստոյգ ու կենդանի է իրենց առաքինութիւնը: Անոր համար իրաւամբ ըսուեցաւ բողոքական Անգղիայ համար, թէ «Քան զամէն ուրիշ աղանդներ քիչ այլանդակած է, որովհետեւ իր փոփոխութիւնն ալ քիչ ատեն է՝ եղած է»:

Բողոքականութիւնը կրօնից ամէն միութիւններէն ու քաղցրութիւնները կը մերժէ. Յիսուսի Քրիստոսի սրբաբար ներ-

1 Վերջի բանը հինգ կամ երեսուն տարուան մէջ, բողոքականաց մէջ պատուելոյ ու բարեպաշտ մարդիկ իրենց կրօնից արտաքին կերպը կաթողեցին եկեղեցւոյ շատ նմանցուցին, և կրնանք ըսել թէ իրենց հարած կրօնքը անուամբ միայն բողոքական կ'ըսուի. շատ բանի մէջ մեզի կը նմանին, մեզի պէս կը քարոզեն և իրենց պաշտօնեաները առջններուն պէս մեր եկեղեցին չեն անգոսներ. շատերն իրենց զիրենց կաթողեցին չեն անհետ, շատերը զփրամայրը Բաբելոն ի Բաբելոն ևս պաշտօնի ի հասարակ, և այլն, և այլն: Եւ միայն ողջամբողութիւնն ու ճշմարտութիւնը հետզհետեւ զանդաւորները կը շահի:

կայութիւնը իւր սիրոյ խորհուրդին մէջ, թողութեան ու ներողութեան ատեանը, Աստուածամօրը սէրն ու բարեխօսութիւնը, որ է մեր Փրկչին քաղցրագութ մայրը՝ որ մեզի մօր տեղ տուաւ իւր մեռնելու վեճով վայրկեանին մէջ, նմանապէս սրբոց բարեխօսութիւնը որ մեր երէց եղբայրներն ու բարեկամներն են. որ իրենց հայրենիքը հասնելով, ըզմեզ ալ հոն կը հրաւիրեն:

Բողոքականք կրօնական պաշտօն ալ չունին, վասն զի աս անունս չենք կրնար տալ ան արարողութեանց զոր կը կատարեն մեծ ու գատարկ խցի մը մէջ՝ զոր իրենք եկեղեցի կանուանեն: — Բնաւ մտեր էք հոն. առջի բերան կարծես թէ այդ բազմութիւնը կրօնական հոգևով լեցուած է. բայց քիչ մը աւելի մանր քննես՝ Աստուծոյ ճշմարիտ ներկայութիւնը հոն չես գտներ, և 'ի վեր քան զամենայն իւր սէրն անծանօթ է հոն: Եւ կրնանք ըսել թէ հին ատեն փարիսեցիք իրենց տաճարին ծառայութեան մէջ աւելի կարգաւորեալ էին քան թէ ասոնք: — Բայց բողոքականութեան մեծ ախտն հպարտութիւնն է:

Սուրբ անձինքներէ ալ բոլորովին զուրկ է. չկայ իրենց մէջ քորք գրոքեալ ըսուածներուն պէս կուսան մը, որ է ըսել խոնարհ ու եռանդուն ծառայ մը Աստուծոյ և իր աղքատացը: Իրեն քարոզիչներն ալ ուրիշ բան չեն, բայց եթէ աստուածաշունչ ծա-

խող. բազդատէ մէյմը զիրենք մեր կաթողիկէ քարոզիչներուն հետ՝ որ առաքելոց եռանդեանը, սիրոյն և վշտացը և միանգամայն անոնց հաւատոցը ժառանգներն են, և ըրչափ տարբերութիւն կը տեսնես:

Իրենց պաշտօնեաներն յոչումեքէ առաքեալ՝ կը քարոզեն: — Եւ ինչ իրաւամբ կը սորվեցընեն, եթէ իրենք զիրենք ոչ լաւագոյն դատեն քան զայլս, որովհետեւ ըստ իրենց վկայութեանը ամէն քրիստոնեայ ալ քահանայ է. և շատին ըսածին նայելով՝ եռանակեալ քրիստոնեայ կենի և՛ քահանայ է: Այս ինչ իրաւամբ զբանն Աստուծոյ կը մեկնեն իրենց եղբարցը. միթէ իրենք անսխալ են: — Իրենց ըսածին նայելով՝ կարգուած մարդիկ ևս (և երկու իրեք անգամ կարգուածները) Աստուծոյ պաշտօնեայք և եկեղեցւոյ հարսուներ կրնան ըլլալ, և կրնան անձնանուէր մարդիկ սեպուիլ մեծանձնութեան, պատարագի, սիրոյ, սրբութեան և կատարելութեան:

Համառօտներ ըսածնիս. բողոքական աղանդներն Յիսուսի Քրիստոսի յայտնի բանիցը հակառակ են. հակառակ են նաև բոլոր անցեալ դարերու պատմական աւանդութեանցը, հակառակ են այն գաղափարացն որ ունինք Աստուծոյ գործոց հաստատութեանը, միութեանն ու կատարելութեանը վրայօր: Ուրեմն բողոքական նորահնար կրօնքը որոնցմէ ամէնէն հինը հազիւ թէ իրեք հարիւր տարուան բան է, և շատ ան-

գամ մեր աչքին առջև ու մեր ժամանակները յաւելլում են երբ ու գեղջումներով փոփոխուած է չկրնար ըլլալ մի միայն ընդհանրական միտքներով ինչ կամ եկեղեցի առաքելոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որն որ հազար ութհարիւր տարիէ ՚ի վեր հաստատուած ու սահմանադրուած է աստուածային վարդապետին առաքելութիւնը:

Կրնայի ուրիշ ապացոյցներ ալ բերել. կրնայի ցընել թէ ինչպէս բնական անհնար է սուրբ զրոյց մանաւանդ աւետարանին աստուածային ներշնչմամբ գրուած ըլլալը ցընել՝ առանց անսխալ վեհապետութեան եկեղեցւոյ, նմանապէս այն պայանակ կարծիքներն՝ որոնց կրտսերային հաւատալ բողոքականք՝ եթէ իրենց սկզբանցը հաւատարիմ մնալ ուզենան, և իրենց բռնած ճամբուն հակառակ երկնայ չուզեն, և այլն: — Բայց ինչ որ ըսինք ինչուան հիմա բաւական է¹:

1 Դիտելու բան է որ բարեպաշտ, անկեղծ և իր հաւատքին տեղեակ կաթողիկ մը այլլաւադոյն մարդ ըլլալու համար բողոքական եղած չէ. ուր ընդհակառակն կաթողիկոսութեան գարձած բողոքականները սովորաբար շատ բարեպաշտ, լուսաւորեալ և պատուաւոր մարդիկ կը լինան, որոնք նոյն իսկ բողոքականք կը վճայեն: — Շատ անգամ, մանաւանդ աւելի մեր օրերս՝ բողոքականք իրենց մահուան տանն կաթողիկ կը լինան. բայց չէ եղած որ կաթողիկ մը այն սարսափելի ժամանակը՝ որ ճամարութեանը հոգւոյն առջև

Ուրեմն քրիստոնեայ ըլլալ և կարողիկ ըլլալ մի և նոյն է: — Հետեապէս արտաքոյ հաթողիկէ եկեղեցւոյ չիք ճշմարիտ քրիստոնէութիւն, և ինչպէս հազար վեցհարիւր տարի առաջ վկայեց սուրբ Կիպրիանոս եպիսկոպոս և մարտիրոս. Ոչ որ կարէ հայր ունել զՍտուած, որ ոչև կամի ունել ՚ի մայր իւր զեկեղեցի »:

Ապա ուրեմն բողոքական մը որ ճանաչէ զճշմարիտ եկեղեցին, զկաթողիկէ եկեղեցին հռովմէական կառավարեալ և հրահանգեալ ՚ի քահանայապետէն, պարտաւորի մտանել ՚ի ծոց նորա, ապա թէ ոչ իւր հոգին կորուսանէ: Քան ամէն բանէ աւելի կրօնքի մէջ պէտք է որ մարդ իր մոլորեալ ըլլալը իմանալուն պէս մէկէն իր սխալը թողնէ՝ և ճշմարտութիւնն ընդգրկէ:

Վերջապէս աւելի ճշմարիտ չէ ըսելը թէ « Ես կրնամ առանց քրիստոնէութենէ ետ կենալու՝ կաթողիկ կամ բողոքական կամ հերձուածող ըլլալ »: քան թէ ըսել « Ես կրնամ թուրք, կամ հրեայ կամ հեթանոս կամ քրիստոնեայ ըլլալ՝ առանց ճշմարիտ կրօնքէ հեռանալու »:

կեցած է զանիկայ գատելու համար, գառնայ բողոքական ըլլայ: Այս գետողութիւնս միայն բաւական է ինքերինս որոշելու, և համոզելու զմեզ որ հաւատանք ճշմարտութեան միայնոյ կաթողիկէ կրօնից:

ԻԱ.

Բողոքականներն ալ նոյն աւետարանն ունին
ինչ որ մենք:

Իրաւ է գիրն ունին՝ բայց ոչ զհոգին: «Արդ գիրն սպանանէ, կըսէ սուրբ առաքեալն Պօղոս, այլ հոգին կեցուցանէ» . գիրն սուրբ գրոց սպանանէ զբողոքականները, ինչպէս մարգարէութեանց գիրն սպաննեց զհրեայս. վասն զի բողոքականք ալ հրէից պէս կը մերժեն գիրը մկենելու համար Աստուծմէ զրկուածներուն սուրբ վարդապետութիւնը: Հրեայք մերժեցին Յիսուսի Քրիստոսի և իր աշակերտաց վարդապետութիւնը՝ և կորեան, բողոքականք ալ եկեղեցւոյ օրինաւոր հովուաց վարդապետութիւնը մերժելով՝ կը կորսուին:

Եկեղեցին սուրբ գրոցմէ առաջ է. եկեղեցին աստուածային սահմանադրութիւն մի է որ հիմնեալ է ՚ի Յիսուսէ Քրիստոսէ վասն պահելոյ, մեկնելոյ, բարոյելոյ, պաշտպանելոյ և ՚ի գործ դնելոյ զքրիստոնէական յայտնութիւնը, և հետեւապէս զգիրս սուրբս որ գլխաւոր մասն է նոյն յայտնութեան: — Եկեղեցին և մինալեկեղեցին է որ կըսորվեցընէ մեզի անխալապէս անուամբ և իշխանութեամբ Յիսուսի Քրիստոսի սուրբ գրոց աստուածային ներշնչմունքը. ինքն է որ իշխանութեամբը

կորոչէ աստուածային գրքերը անոնցմէ որ աստուածային չեն. ինքն է որ անոնց մէջի մութ ու խնդիր վերցընելու աստուածային գրքերը նիւթերը կը մեկնէ կը հաստատէ լուսաւորութեամբ նոյն հոգւոյն՝ որն որ այն գրքերը շնչեր է. վերջապէս նոյն իսկ բողոքականք անկէց ընդունած են իրենց գրքերը: — Առանց եկեղեցւոյ աստուածաշունչն ու աւետարանը մեռեալ գրեր ու բառեր են. անոր համար սուրբն Ագոստինոս Գ. դարու հերետիկոսներուն՝ որ սուրբ գրոց խօսքերը ծածուկած իր առջև կը դնէին՝ կըսէր. «Առանց կաթողիկէ եկեղեցւոյ իշխանութեանը ևս աւետարանին չէի հաւատոր»:

ԻԲ.

Լաւ մարդ մը իր կրօնքը պէտք չէ որ փոխէ. ինչ կրօնքի մէջ որ ծնած ենք՝ պէտք է որ անոր մէջ մնանք:

Իրաւ է ըսածդ՝ եթէ ճշմարիտ կրօնքի մէջ ծնած ենք, որ է կաթողիկէ կրօնքը: — Բայց եթէ այս երջանկութիւնը ունեցած չըլլանք՝ և յետոյ ճշմարտութիւնն իմանանք, ան տտեն չէ թէ միայն եկրեալ է, այլ նաեւ բողոքական պարտաւորեալ եմք (ընդ պատժովք մահուչափ մեղաց) բողոքականութիւնը կամ որ և իցէ ազանդ՝ որուն մէջ ծնած ենք թողնել: Եւ այս բանս ոչրապուսկէ. բանդի

նորացոյրիւնն այն է որ մէկը ճշմարիտը կը թողնէ, մյուրութեան կը հետեւի: — Իսկ ճշմարտութեան հետեւելու մտքը մյուրութիւնը թողնելը՝ Աստուծոյ կամքը կատարել է. և վերջի գերագոյն աստիճանի բանաւոր, օրինաւոր և գովելի բան է: — Խղճմտանաց ազգեցութեանը հետեւիլ է. և մեր պարտուց մէջէն ամէնէն սրբագոյն պարտքը կատարել է: — Կը և ս դիւցազնական առաքիւնորիւն մըն ալ է. վասն զի հաւատքի եկողը արիութեամբ պիտի տանի ամէն տեսակ յանդիմանութեանց, արհամարհանաց, անարգանաց, իրեն բողոքական ընտանեաց բարեկամաց և կրօնակցաց արտասուացն ու աղաչանացը և մասնաւորապէս իր կրօնքին կղերականաց իր հաւատքը փոխելուն համար ունեցած կատաղութեանը: — Այն ատեն պէտք է յիշէ մեր Փրկչին զօրցած խօսքը. « Այլ եկի խաղաղութիւն տալ յերկրի, սոյլ սուր »: « Եկի քակել զորդի ՚ի հօրե, և զորստար ՚ի մօրե. և բշտակիք առն ընտանիք իշր »: « Որ սիրե զհայր կամ զմայր առաւել քան զիս, չէ ինձ արժանի »: « Եւ որ ոչ առնու զիս, իշր և զայ զկեկ իմ, չէ ինձ արժանի »: « Եւ եղիջիք ատեցեալք յամենայն ողջաց վասն անուան իմոյ, քայց որ հաւքերեկցեն ՚ի տղա՝ ևս կեցցե. Մատթ. ք. Ժ: »

Մատամբը չթաէլ անուանի բողոքական տիկինը՝ անգամ մը կրօնքը փոխելուն վրայ խնդիր մը բացաւ ուրիշ մը հետ, և այս երկխօս առածով ինքզինքը կուգէր պաշտ-

պանել, ըսելով « Թէ ևս իմ հարցս կրօնքին մէջ կուգնա՞մ ապրիլ ու մեռնիլ »: « Ես ալ տիկին, ըսաւ իր հանձարեղ հակառակորդը, իմ նախահարցս կրօնքին մէջ կուգնա՞մ մեռնիլ »:

Վասն պատասխան մը տուաւ նաև Գաղղիոյ գեսպանը՝ որ նախանձաւոր ուղղափառ մըն էր անդղիացի բողոքական պարոնի մը. ասիկայ գեսպանին ծանր ու վտանգաւոր հիւանդութենէ մը աղատելուն համար անոր աչքի լուսնի երթալով՝ հարցուց իրեն թէ « Արդեօք շատ պիտի չտրամէր հերեփիկոսաց գերեզմանոցը թաղուելուն համար: — « Զե, պարս, պատասխանեց գեսպանը, միայն առաջոց հրաման կուտայի՝ որ գերեզմանս քիչ մը աւելի խոր փորեն, և ան առնե ողորպաւաց ձեզք կրկայի »: Ըստ որում ՚ի նախնեաց մեռելոց ոսկորները աւելի խորը գացած էին:

Եթէ բողոքականը քիչ մը պատմութեան երկիրը բրեն՝ ամէն տեղ անջնջելի արձանագրեր կը գտնեն որ զայն կը դատապարտեն. վասն զի բողոքականութիւնը քրիստոնէութենէ տասնութիւն դար ետքը երեւան ելաւ:

ԻԳ.

Կաթողիկէ եկեղեցւոյ Ժամանակն
անցած է:

Գրեթէ հազար ինն հարիւր տարիէն ՚ի վեր այս բանս իրեն համար միշտ զուրպուած

է: — Ամէն դարու ամբարիշտ մարդիկը, և ամէն աղանդ կամ Հերետիկոսութիւն Հնարողները կարծեն թէ իրենք պիտի կատարեն պապականութեան, կաթողիկէ քահանայութեան, պատարագի, և եկեղեցւոյ ամէն հին դաւանանքին վրայ հոգւոց պաշտօնը. և սակայն անոնցմէ մէկն ալ աս բաղդտ չունեցան:

Ինչպէս քրիստոնէութեան առջի տարիներն՝ Հիւպատոսին մէկը Տրայիանոս կայսեր կը գրէր. « Աղանդս այս չիջի ընդ հուր, և ոչ ևս լուիցոյք խօսել զԱստուծոյ խաչեցելոյ »: — Եւ սակայն Տրայիանոս մեռաւ և խաչեւեալն Աստուած կը թաղաւորէ յաւիտեանս ՚ի վերայ երկրի:

Նմանապէս երեք հարիւր տարի ետքը ուրացողն Յուլիանոս կը յոխորտարանելով թէ Գալիլեացւոյն գերեզմանը պատրաստեր է, ըսել ուղեւորով թէ անոր կրօնքն ու եկեղեցին բոլորովին պիտի ջնջէ. բայց Յուլիանոս ևս սատկեցաւ, և Գալիլեացին ու իր եկեղեցին դեռ կապրին:

Դարձեալ վեշտասաներորդ դարուն մէջ Լուտեր ապստամբ միայնակեացը՝ որ հպարտութիւնն ու ապստամբութիւնը կրօնքի կարգ գրաւ, և պապականութեան վրայ այնպէս կը խօսէր իբրեւ թէ եղծած ու վերջն հասած բան մը ըլլայ. « Ով պապ, ով պապ կըսէր, կենդանութեանս ատեն քեզի հարուած մի եղայ, իսկ մեռնելէս վերջը քուկին կործանումդ պիտի ըլլամ »:

— Եւ սակայն մեռաւ Լուտեր, և իր բողոքականութիւնն ամէն դիպաց սկսաւ քայքայիլ. իսկ ընդհակառակն ուղղափառութիւնն առջինէն աւելի կենդանացաւ, ծաղկեցաւ, ու պատուեցաւ:

Նոյնպէս Վոլթէն որ Յիսուսի Քրիստոսի անձնական թշնամին էր, Վոլթէն որ իր թղթերուն տակը այսպանոյ Յիսուսի Քրիստոսի կը ստորագրէր ինքզինքը, և կըսէր թող կործանեք զանպիտանը, իմանալով զՅիսուս Քրիստոս զօրհնեալն և զնորին եկեղեցին, այն Վոլթէնը, կըսեմ, այսպէս կը գրէր իր մէկ բարեկամին. « Չանձրացեր եմ լսելէն թէ տասուերկու մարդիկ բաւական եղեր են կաթողիկէ կրօնը հաստատելու. ես կուզեմ ցցընել որ մէկ հոգի մը բաւական է զանիկայ ջնջելու »: Ուրիշ մը կը գրէր. « Քսան տարի մըն ալ անցնի՝ Գալիլեացին պիտի ջնջուի: — Յիբաւի քսան տարիս անցաւ և մի և նոյն օրը Վոլթէն կը սատկէր զատապարտելոյ յուսահատութեամբ, ու քահանայ կանչելով զօր իր իմաստասէր բարեկամներն արգիլեցին քովը մօտենալու: — Եւ եկեղեցին կեայ յլաւիտեանս, անցանելով ընդ դարս ժամանակաց, և իր հանդարտ քայլափոխին տակը ճգմելով զամէնքն՝ որ իր ջնջիլը կուզէին:

Նոյնը պիտի պատահինաւ մեր օրերուն իմաստասիրական և ընկերական մեծամեծ դրութեանց հաստատողներուն ալ, որոնք

կեղծաւորական պարկեշտութեամբ մը իրենք Զիսուսի Քրիստոսի կրօնիցը նորոգել, և կաթողիկէ հաւատոց յաջորդ կանուանեն։ Որոնց լեզուն թէպէտ առջիններուն չափ սարսափելի չէ, բայց խեղճերը իրենց տկարութեան չափն ալ չեն գիտեր։ Կարծեն թէ նոր բան մը կը հնարեն, բայց բրածնին ուրիշ բան չէ, բայց եթէ նորէն տպագրել վաղթէսը, Կալվինը, Լուտերը, Սերիսը, և այլն և այլն։

Այս ուրեմն մոռցեր են մեր Փրկչին առ առաջին քահանայապետն և առ առջին պապականութեան ըսած խօսքերը. « Դեռ երբ աշակերտեցէր զամենայն հերոսնաւ. Եւ ահա առիկ ևս ընդ եւմ զամենայն աշուրս միեւն ի կատարս աշխարհի »։ — Զեն յեղեր ինչ որ ասաց առաքելոց գլխաւորին. « Դու ևս վեմ, և ի վերայ այդ վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ. և դրոշք դոխոց զևս մի յաղահարկեցն »։

Ինչ. կարծեն թէ զոր Աստուած շինեց իրենք պիտի կարենան կործանել։ — Այ. կաթողիկէ եկեղեցւոյ ժամանակն անցած չէ. իր բնթացքը այն ատեն կը լմնայ՝ երբ երկրիս շրջանն ալ վերջանայ։ — Եկեղեցին բանէ մը վախ չունի. ինքը կը ճանաչէ իր ճշմարտութեանց և իր կենաց աստուածաբան սկիզբը. և նոյնպէս զիւրութեամբ պիտի թաղէ իւր հիմնական հակառակորդներն ինչպէս որ թաղեց անոնց նախորդները։

Ի՞նչ.

Եւ իմ կողմանէս պարզապէս աւետարանի և նախնի քրիստոնէութեան կը հաւատամ։

Եւ ալ ատկէց զատ ուրիշ բանի չեմ փափաքիր. և թէ որ բաւ ուղղափառ ըլլամ, ուղածիս կը հասնիմ. ուրիշն զուն ալ նոյն պայմաններով կրնաս ըլլայ ինչ որ կուգիս։ — Թէ որ բարի ուղղափառ ես՝ աւետարանին պատուէրները ճիշդ կը կատարես, նոյն քրիստոնէութիւնը, նոյն հաւատքը և նոյն կրօնքը կունենաս՝ ինչ որ նախնի քրիստոնեայք ունէին։

Ժամանակը քրիստոնէութեան միայն տարաբնակից կերպերից մը կը փոխէ. իսկ էութիւնը բոլորովին նոյն է՝ ինչ որ իր գոյութեան սկիզբէն ի վեր ունեցած է։ — Եւ այս կերպարանափոխութիւններս ու զարգացումներս շատ բնական և յատուկ են ամենբանի, և Աստուծոյ որ և իցէ գործողը մէջ ալ կերենայ. ուստի չարութիւն կամ անմտածութիւն է աս պատճառաւ արդի քրիստոնէութիւնը նախկին եկեղեցւոյ հաւատքէն տարբեր բան սեպելը։ — Օրինակի համար միթէ մարդս մէկ, տասը, երսուն տարուան հասակներուն մէջ տարբեր էակներ է մի։ Այլ բնաւ, այլ նոյն անձն է որ կամոց կամաց կը մեծնայ ու իւր կատարելութեան կը հասնի։ — Նոյն բանը կըլլայ նաև Աստուծոյ ու

րիչ գործոցը մէջ ըստ գերբնական կարգի: — Կաթողիկէ եկեղեցին առաքելոց ժամանակը իւր մանկութեան մէջն էր, իւր ամէն ճոխութիւնը, զօրութիւնն և կենդանութիւնը դեռ յայտնուած չէր. բայց իրեն գոյութիւնը կար, և պատրաստ էր ըստ ժամանակին աճելու և զարգանալու:

Որչափ օրբ քրիստոնէական հնախօսութիւնը քննենք՝ այնչափ աւելի կ'իմանանք ասըսած ներնուս ճշմարտութիւնը. և աս զգուշաւոր քննութիւնը եղաւ պատճառ՝ որ շատ իմաստուն բողոքականներ ու անհաւատներ կաթողիկէ եկեղեցւոյ ծոցը դարձան. վասն զի առաջի երեք դարու յիշատակարաններու մէջ շատ յայտնի ու համոզիչ նշաններ ու սկզբունքներ գտան բոլոր մեր հիմակուան կաթողիկէ սահմանադրութեանցը. 'ի մէջայլոց՝ սրբոյն Պետրոսի յաջորդին հոռով մայեպիսկոպոսին հոգեւորական նախնիականութեանը և իր վարդապետական վեհապետութեան վրայօք, նմանապէս ուրիշ առաքելոց յաջորդ եպիսկոպոսաց իրաւատու թեան վրայ, աստուածային պաշտամանից հանդէսին վրայ, պատարագի զոհագործութեան վրայ, և ուրիշ շատ արարողութեանց որ ինչուան հիմա կը գործածենք, և որոնց շատը առաքելոց ատենէն իջած է մեզի. Սատուածամօր պաշտամանը, սրբոց բարեխօսութեանը, նշխարաց և պատկերաց սրբոց յարգութեանը վրայ, եօթն խորհրդոց, և առանձինն քահանայից խոստովանութիւն

լսելու և արձրկելու կարողութեան վրայ, և այլն, և այլն:

Մօտերս՝ Հռովմայ գետնագամբաններուն մէջ (մանաւանդ սուրբ Սգնէս ըսուածին՝ որ երկրորդ դարուն չինուած է) ամբողջ մատուռներ գտան շատ խորաններով՝ որոնց տակը թաղուած էին մարտիրոսաց ոսկորները. քաց ասկէցնաւ նկարներ, տիրամօրը պատկերներ, քահանայապետական աթոռ, օրհնած ջրոյ ամաններ, խոստովանարաններ, և այլն:

Ուրեմն միամիտ ժողովուրդը խաբել է ըսելով՝ թէ ճշմարիտ ունախնի դարուց քրիստոնէութիւնը բոլորովին ուրիշ տեղ փնտռելու է, չէ թէ կաթողիկէ կրօնից հանգանակին ու արարողութեանցը մէջ:

Ամէն ատեն քրիստոնեայ և ոչդավառ բաները համանուն սեպուած են. և մեր օրերու բարի ուղղափառներն՝ առաջի դարերուն լաւ ուղղափառներէն միայն իրենց զգեստովը կորոշուին. իսկ հաւատքնին, սրտներնին, և արարողութիւննին նոյն է:

Ամէն հերետիկոսութիւն նոյն պատրուակըն ունեցած են, որով որ կը պարծին հիմակուան ընկերութիւնն ու կրօնքը նորագները սողնորն. և նոյն բանը կըսեն, ինչոր երեք հարիւր տարի առաջ իրենց նախահաբը Լուտեր ու Կալվին ըսին. « Մենք եկանք քրիստանէութիւնը նորոգելու՝ դանիկայ իր առջի պտղութեանը դարձնելով՝ դու կաթողիկէ եկեղեցի, և դուք ուղղափառ քահանայք աս

բանիս տեղեկութիւն չունիք, դուք ճշմարիտ կրօնքն ու Յիսուսի Քրիստոսի վարդապետութիւնը ապականներ էք. ատիկայ մեր ձեռքն է միայն, և մենք պիտի տանք աշխարհին: Եթէ մէյմը ամէնքը մեղի ականջ կախեն՝ այն ատենը մարդկային թշուառութիւնը կը ջնջուի. և ահաւասիկ նոր դարը սկսելու ժոտ է »: — Թողնենք ինչ որ կուգեն՝ ըսեն, և չհաւատանք անոնց խօսքին: — Մեր խօսքէն աւելի անոնց պատասխան թող սեպուի մեր վարուց սրբութիւնը: Իրենց առարկութեանց վերջին ու զօրաւոր պատասխանը մեր ճշմարիտ քրիստոնեայ ու սուրբ ըլլալն է:

ԻԵ

Ես ալ իմ առանձին կրօնքս ունիմ. ամէն մարդ ազատ է իրեն պատշաճ երեցած կրօնքը պաշտելու. այդ իմ գիտնալու բանս է. ես ալ նոյնպէս իմ խելքիս ցըցուցածին պէս ՂԱՍՏՈՒԼԱԾ կը պաշտեմ:

Բայց քու կերպդ անանկ կը ցըցընէ թէ ամենեւին չես ուզեր անոր ծառայել, այնպէս չէ. և անոնց կը նմանիս որ խղձմտակրի ազատարիւն ըսելով ամենեւին խիղճ չունենալ կ'իմանան: Ոչ, ամէն մարդ ազատ չէ իրեն պատշաճ երեցած կերպովը ՂԱՍՏՈՒԼԱԾ պաշտելու. այլ ՂԱՍՏՈՒԼԱԾ պէտք է պաշտել ինչպէս որ ինքը կուզէ որ պաշտենք, և ոչ ուրիշ կերպով:

Իրաւ է ըսածդ թէ ատիկայ քու գիտնալու բանդ է, բայց կան նաև ուրիշներն ալ որ պէտք է գիտնան. ըսել կուզեմ՝ Եկեղեցին՝ որուն հրամայեց Աստուած սորվեցընելու քեզի թէ ինչպէս պէտք է զինքը պաշտես. « Գնացէք, կրսէ իւր եկեղեցւոյ նախնի եպիսկոպոսացը, աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, ուսուցէք նոցա պահել զամենայն զոր ինչ պատուիրեցի ձեզ »: « Որ ձեզ լսէ, ինձ լսէ »: և այլն:

Քրիստոնէական կամ որնոյն է կաթողիկէ կրօնքը մի միայն ձևադիտ կրօնքն է, ինչպէս որ ԺԳ, ԺԴ ու ԺԵ զլուսններուն մէջ տեսանք. ապա ուրեմն մի միայն ճշմարիտ և օրինաւոր պաշտօն Աստուծոյ այն կրօնքն է:

Նախ ով որ Հաւատարայն ամենայն ճըշմարտութեանց՝ ինչ որ Կ'ուսուցանէ եկեղեցին, և ինչ որ անոր ընդունած հանգանակին մէջ կը բովանդակի, և որոնք քրիստոնէական վարդապետութեանց մէջ պարզաբանուած են. — Երկրորդ ով որ բոլոր զօրութեամբ ՀՀնազանդիր տասն պատուիրանաց Աստուծոյ, և կարգաց ու կանոնաց հաստատելոց 'ի հովուաց եկեղեցւոյ. — Երրորդ ով որ քրիստոնէական առաքինութիւնները Հգործադրեր, ինչպէս սրբութիւնը, խոնարհութիւնը, հեղութիւնը, հնազանդութիւնը, և այլն, և ով որ ասոնց հակառակ ախտներէն չխորշիր. — Չորրորդ ով որ վերկութեան դարմանները չբանեցընէր՝ որոնք օրեկեղեցին իւր օրդոցը կը մատակարարէ, ինչպէս

աղօթքն ու խորհուրդները. — Ավ որ կըսեմ՝
աս կերպով Աստուծոյ չճառայեր՝ անիկայ
ճշմարտիւ զԱստուծոյ չպաշտեր։ Իբաց ա-
ռեալ զանոնք որ պարզմտութեամբ իրենց
մտորութեան մէջ մնայով, և սակայն բնա-
կան օրէնքը ճիշտ պահելով, ուրիշ կրօնքի
կը հաւատան, և անոր պատուէրները կը կա-
տարեն։ Իսկ ասոնցմէ զատ անոնք որ ա-
նանկ պաշտօն մը կը մատուցանեն Աստու-
ծոյ՝ որ Աստուծոյ հաճոյ չէ, առ Աստուծոյ
երթալու ուրիշ ճամբայ մը կը բռնեն քան
ինչ որ աս բանիս համար սահմանուած է.
և ունի գնահատութիւն կրօնից՝ բայց ոչ գիս-
կութիւն նորին։

Ապա ուրեմն զու աղատ չես պատշաճ
սեպած կերպով զԱստուծոյ պաշտելու. և ս
առաւել ազատ չես բոլորովին չպաշտելու։

ԻԶ

Քահանայք ալ ուրիշներուն պէս մարդիկ են.
ինչպէս նաեւ պապն ու եպիսկոպոսներն ալ. ու-
րեմն քիչպէս անսխալ կրնան ըլլալ։ Ես Աստու-
ծոյ կը հնազանդիմ չէ թէ ինծի նման մարդկանց։

Ասիկայ ճիշդ անոր կը նմանի իբրեւ թէ
դիմուոր մը ըսէր « Ես թագաւորիս ամե-
նայն սրտանց կը հնազանդիմ, բայց չեմ՝
ուզեր անսալ իմ զօրաւարիս, իմ զնդա-
պետիս, իմ հարիւրապետիս, անոնք ալ ինծի
պէս թագաւորին հպատակներն են »։ —

Թի թէ ասոր պատասխան տալու դժուա-
րութիւն կը քաշէիր։ Ուրեմն ինծի ալ տեղի
դժուարութիւն մը չկայ պատասխանելու։

Իրաւ է որ եկեղեցին 'ի մարդկանէ բաղ-
կացած է. և պապն և եպիսկոպոսունք և
քահանայք մարդիկ են. բայց այնպիսի
մարդիկ են՝ որոնց ինքն Յիսուս Քրիստոս
տուաւ հոգեւորական իշխանութիւնն հան-
դերձ աստուածային վեհապետութեամբ.
այս պատճառաւ ոչ իշխեալ են մարդիկ
չեւ անոնք։

Յիսուս Քրիստոս իւր առաքեալներն
եկեղեցւոյ առջի եպիսկոպոսները դրկելով
մարդկանց՝ իբրեւ թէ ինքզինքը դրկեց ա-
նոնց. որով անոնց հնազանդիլը՝ մարդկանց
հնազանդիլ չէ, այլ Յիսուսի Քրիստոսի. և
իրենց հնազանդին ու իրենց օրէնքն ար-
համարհելը, զՔրիստոս անարգել ու արհա-
մարհել է. « Որ զձեզ անարգէ՝ զիս անարգէ »։
— Ես ոչ եթէ մարդկան կը հնազանդիմ՝ այլ
Աստուծոյ, որ իր իշխանութիւնը մարդկանց
ձեռքով կը բանեցընէ իմ վրաս։ Ուրեմն
Աստուծոյ և եկեղեցւոյ պատու իրանաց մէջ
եղած մի միայն տարբերութիւնն այս է որ
առաջինքն անմիջապէս Աստուծոյ տրուած
են մեզի, իսկ վերջինքը միջնորդաբար 'ի
ձեռն իւրոց հրեշտակաց. բայց միշտ հրա-
մայողն միայն Աստուծոյ է։

Դարձեալ յատկապէս խօսելով 'ի պապն՝
ոչ եթէ մարդն է անսխալ, այլ Յիսուս
Քրիստոս և ինքն իսկ Աստուծոյ՝ որ իւր

ճամարտութեամբն զանիկայ զգեստաւորած է՝ որ չկարենայ մոլորութիւն սորվեցընել քրիստոնեայ ժողովրդոց ¹:

Կրօնական հնազանդութեաննիւթոց մէջ պէտք չէ նայինք պապին, եպիսկոպոսաց և քահանայից անձնական հանգամանացը, որոնք զսուրբ խորհուրդս մեզի կը մատակարարեն, այլ միայն իրենց օրինաւոր իշխանութեանը, և իրենց քահանայապետական, եպիսկոպոսական ու քահանայական նկարագրին: Այս պատճառաւ է որ քահանայի մը պակասութիւններն, և նաև ախտերը (որ փառք Ստուծոյ քիչ անգամ կ'երևին) մեր կրօնքի վրայ ունեցած համարմունքնիս, հաւատքնիս ու սէրերնիս պիտի չպակսեցընէ. — Վասն զի այս պակասութիւններս մարդոց գործեր են, և ոչ եթէ քահանայոց րեան զոր յանձին կը բերէ: Միթէ Յուդայի յանցանքը իր պաշտամանը արատմը բերաւ: Ահա այս է պատճառն որ գէշ քահա-

¹ Հոս պէտք է աւելցընենք որ եկեղեցին անսխալ է ըսելով՝ կ'իմանանք միայն կրօնիցնիւթերուն մէջ, ինչպէս են հաւատոյ մասանց բացատրութիւնը, բարոյականի ուղղութիւնը, ընդհանուր բարեկարգութիւնը, արարողութիւնները, սրբացուցումը, և այլն: — Այս ամէն նիւթերուս մէջ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս իրեն մերձակայ է, և ճշմարտութեան գէմ, կամ քրիստոնեայ ժողովրդոց հոգեւորական օգտին գէմ բան ուսուցանեւէն կը պաշտպանէ զանիկայ. և յայտոսիկ միայն եկեղեցին կըսուի անսխալ:

նայի մը պատարագը, արձակումը և ուրիշ մատակարարած խորհուրդներն՝ լաւ քահանայի մը պատարագին ու արձակմանը պէս վաւեր է: Ինչպէս մէկին՝ այսպէս միւսին խօսքովը ևս հաց ու զինին կը սրբագործուին. որովհետեւ այս գործերս քահանայի գործեր են և ոչ մարդու, և քահանային մեղքը զայն չգրկեր իր ունեցած քահանայութեան անջնջելի կնիքէն: — Օրինազանց քահանայն յանցաւոր է, բայց իւր քահանայութիւնը միշտ նոյն է: Որովհետեւ Քրիստոսի քահանայութիւնն է, զոր ոչ ինչ կարէ փոփոխել կամ եղծանել:

ԻԷ

Այդ բնչ կրօնական բռնութիւն է ըսելը թէ՝ «Արտաքոյ եկեղեցւոյ չեք փրկութիւն»: Ես այսպիսի անգութ օրէնք չեմ ընդունիր:

Ըսել կուզես թէ ինչ իմաստով որ կ'ըմբռնես որքան այդ խօսքդ՝ չես կրնար ընդունիլ. այսինքն թէ ով որ կաթովիկ չէ դատաւարտեալ է, — Տես թէ ինչպէս առանց կրօնքին միտքը իմանալու՝ զայն կը դատաւարտենք, և այնպիսի խօսքեր կը գնենք անոր բերանը՝ ուսկից սոսկաւով կը քարշիկնըր:

Եւ արդարեւ այս բառերս ըստ եկեղեցւոյ սորվեցուցած իմաստին առնելով՝ պարզ ուղղիղ մտաց ընդունելի ճամարտութիւններ

են¹: «Արտաբոյ եկեղեցւոյ չիբ փրկութիւն» ըսելը կը նշանակէ պարզաբար՝ թէ մենք ընդ ծանր մեղաց պատժովք պարտական ենք՝ հաւատալ և ընդունել զճմարիտ կրօնքը, որ է կաթողիկէ հաւատքը, երբ մեր ձեռքն է ընկեր: Գարձեալ կը նշանակէ՝ թէ դու մեզք կը գործես և հետեւապէս հոգիդ կը կորսնցնես՝ թէ որ կամօք քու առջեդ դրուած ճմարտութիւնը մերժես: Ասոր մէջ ինչ կարգէ դուրս բան կայ. պատճառ կայ՝ բռնաւորութիւն ու անգթութիւն դու չեղու:

Բողոքական կամ հերձուածող մը միայն իր հերձուածողութեան համար չդատաւարաւիր. վասն զի եթէ իր մոլորութեան մէջ անկեղծ է, այսինքն անկարող այս կամ այն պատճառաց համար ճանչնալ և ընդունել զկաթողիկէ հաւատ, կաթողիկէ եկեղեցին զայն իր որդեաց մէջ կը համարի. և եթէ իր կրօնքը Աստուծոյ ճմարիտ օրէնքն հաւտալով ըստ այնմ ևս իր կեանքը կողողէ՝ երկնից երջանկութեանը կը հասնի, որպէս թէ կաթողիկ եղած ըլլար:

Փա՛ռք Աստուծոյ, չատեր կան որ ան-

1 «Արտաբոյ եկեղեցւոյ չիբ փրկութիւն», ըսելը ուրիշ բան չէ. բայց եթէ այս թէ ուր որ ըստ չկայ՝ խաւար է, ուր որ ճերմութիւն չկայ՝ սև է, ինչ որ բարի չէ՝ չար է, կեանք չեղածը՝ մահ է, ճմարիտ չեղածը՝ մոլորութիւն է, և այլն: Ուրեմն ինչ խորհրդական բան կայ այս խօսքին մէջ կամ ինչ դժուարութիւն:

կեղծ են. և այսպիսիներ նոյն իսկ իրենց եկեղեցականաց մէջ ալ կը գտնուին: Տէր Զիվըրըս Պոսթրնի եպիսկոպոսը՝ ատենցմէ երկու հոգի գարձուց՝ որ շատ խեղայի ու բարեպաշտ մարդիկ էին. և իրենց գարձէն ետեւ խոստովանեցան այն բարի եպիսկոպոսին՝ թէ իրեն հետ տեսնուելէն յառաջ՝ ամենեւին տարակոյս մը չէին ունեցած իրենց կրօնքին ճմարտութեանը վրայ:

Աստուծոյ ուրիմն թողնենք բողոքականաց, նաև հեթանոսաց ու վայրենեաց դատաստանը, և այլ ևս հոգ չընենք այդ բանիդ. մէկ կողմանէ գիտնալով Աստուծոյ բարութիւնը՝ որ զամենեցուն կամի զփրկութիւն, և միւս կողմանէ ևս թէ ինքն իսկ բողանդակ արդարութիւն է: — Մենք որչափ կրնանք մեր փրկութեանը համար աշխատինք, և ուրիշներուն համար հոգ չընենք, չխռովինք:

Յ. Յ. Ռուսոյ առջինն եղաւ որ ինքզինքը կրօնական ազատութեան առաքեալ անուանեց. և այս խընդիրս, ինչպէս նաև ուրիշ շատերն՝ որոնց վրայ խօսեցաւ՝ իրեն իմաստակական ու պոռոտախօս սկըզբունքներովն այլայլեց, այնպիսի խնդիրներ որ պարզ յուզիլ մտաց հաստատեալ էին: — Եթէ փոխանակ ինքզինքը Արտ Եղիսիակ սափույցի՝ ըսած անուամբը պարտըկեղու որպէս

1 Ռուսոյի ամբարկշտ գրուածքի մը անունն է, որուն մէջ կեղծաւորեալ պարզութեամբ,

զի եկեղեցւոյ դէմ համարձակ կարենայ խօսիլ, իրեն ժողովրդապետական տեսակցիւն, դացած ըլլար խորհուրդ հարցնելու և կաթողիկէ վարդապետութեան դէմ կռուելէն առաջ անոր վրայօք տեղեկութիւն առաջ ըլլար, կը տեսնէր անշուշտ որ ինքը չարաչար կերպով խարդախեր է այդ վար-

քաղցրութեամբ և բարեպաշտութեամբ մը կրօնքը կը նախատէ. — Ռուսոյ քան Վոլթէնութերև աւելի վտանգաւոր է, որովհետեւ քան ըզվերջինը քիչ կատաղի ու կրօնքի արհամարհող կերևնայ, ու աւելի քիչ չար ու անհաւատ կը թուի. իր ոճն ալ աւելի ծխի ու ծանր ըլլալուն քան զՎոլթէն՝ իւր կեղծաւորութիւնն ու իմաստակութիւնն աւելի լաւ կը պարտըկէ: — Ռուսոյ գլուխ կը համարուի այն սուտ աղաւտսիրութեան՝ որ նախապաշարմունքներէ առաջ կուգայ, և քաղցր և լուրջ իմաստասիրութեան պարզութեան պատրուակաւ՝ անցեալդարէն ի վեր կը քննայ միտքերը խաբելու, ընկերութիւնն ապականելու ու կործանելու, ամենայն տեսակ ապականութեանց ապագանէն անուամբ համարձակութիւն տալու, և խոյստանալէն անուամբ ամէն տեսակ հալածմունք օրինաւոր սեպելու: — Ժողովրդեան արդարութիւնը սկսաւ իմանալ թէ ինչ յարգութեան արժանի են եղեր Ռուսոյ և Վոլթէն. իրենց ըրած չարեաց և աշխարհակործան ազդեցութեան հետքը դեռ բոլորովին մոռցուած չէ Փրանկիոյ մէջ: Կայսրն Նաբոլէոն բոլորովին անտէրով այս երկուքն ալ կըսէր. « Իրենց ժամանակակիցները շատ տղայամիտ մարդիկ են եղեր՝ որ զասոնք մեծ մարդու տեղ են դրեր »:

դապետութիւնը, կամ խիստ տղայական թեթեամտութեամբ դատաստան ըրեր է անոր վրայ: Բայց այս հպարտ իմաստակիրն վախճանն այն չէր, այլ իր մեծ ամբարհաւաճութիւնն այս էր՝ որ ինքզինքը անուանի ընէ և զմարդիկ որսայ իր վրայ խօսելու: — Ինքը երկու էականապէս շատ տարբեր բաները մէկմէկու հետ խառնակեց, որ են, ակրոյրտուրիւն փարիսայականութիւն, և ակրոյրտուրիւն անցնական. և այսպէս ամէն բան խառնակելէն ետեւ, նստաւ նոր վարդապետութիւն յօրինեց, ու ինքզինքը այս անթոյլտուութեան վրայ զայրացած ցրդնելով կը գոչէր. Ո՛վ անգթութիւն, ո՛վ բարբարոսութիւն:

Եթէ եկեղեցին անոր կարծածին պէս սորվեցնէր, յիրաւի դառն ու անգութ կըլլար. և շատ դժուարին կըլլար, անոր հաւատալ: — Բայց ամենեւին այնպէս չէ. վասն զի եկեղեցւոյ անթոյլտուութիւնը արդար, ճշմարիտ ու հարկաւոր սահման մը ունի. որովհետեւ գրոշրեալը շնորհ առ անձինս, ակրոյրտուրեալը միայն առ փարիսայականութիւն: Աստուծոյ նման է նա յայտնոր մեղքը կատէ, այլ մեղքը կը սիրէ: Վարդապետութեան անթոյլտուութիւնը էական կնիք մի է ճշմարտութեան կրօնից. և յիրաւի այն ճշմարտութիւնը որ եկեղեցւոյ պարտքն է սորվեցնելը, բացարձակապէս ճշմարտութիւն է, և մէկու մը չխռնարհիր, ով որ ունի դայն՝ չմոլորիր ու

վտանգի չհանդիպիր. և ասիկայ կամ բողո-
րովին պիտի ըլլայ ճշմարտութիւն, և կամ
ոչինչ. առանց անոր ամենայն ինչ մոլորու-
թիւն է:

Միայն կաթողիկէ եկեղեցին ոչ երբէք
թոյլ եղած է իր վարդապետութեան մէջ.
և այս բանագողցես իրեն ճշմարտութեանը,
իրեն աստուածային առաքելութեանը, և
իր հովուաց Սատուձմէ զրկուած ըլլալուն
ամէնէն մեծ ապացոյցն է:

Ինքը մարդկային տկարութեանց միշտ
ներող եղեր է, բայց մոլորութեանց՝ ոչ եղեր
է, ոչ կուղէ և ոչ պիտի ըլլայ երբէք. և իր
ժողովոց մեջ հաստատուած կանոններուն
համար կըսէ. « Եթէ որ ոչ կամեցի հա-
ւատալ՝ զոր ես ուսուցանեմ, նղովեալ եղի-
ցի »: այսինքն անջատեալ 'ի քրիստոնէ-
ական միաբանութենէ: — Ճշմարտութիւնը
միայն կրնայ խօսիլ այսօրինակ իշխանու-
թեամբ:

Եւ անոնք որ իբրեւ զիտուսոյ անգութ
կը գոչեն զեկեղեցին սակս անթոյլտու-
թեան, թող կարդան իրենց հեղ ու ազա-
տութիւն սիրող վարդապետին այն սրտա-
շարժ խօսքերն որ կը գրէ ընկերական դա-
շանց վրայ. « Թագաւորը, կըսէ, կարենայ
քել իր տէրութենէն զանոնք որ իրենց
հայրենեաց կրօնքին վերաբերալ յօգու-
ածներուն չեն հաւատար: Իսկ ո՞վ որ հրա-
պարակաւ այս յօդուածներն ընդունելէն
ետեւ՝ այնպէս կապրի, որպէս թէ չհաւատար,

այնպիսին թող 'ի մահ դատաւարուն »:

— Ինչ զարմանալի ապատութիւն:

Պէտք է ուրեմն խոստովանինք որ այս
նիւթիս մէջ եկեղեցին ալ աւելի իմաստա-
գոյն է քան թէ անոնք որ իրեն հետ կուգն
հակառակիլ:

ԻԸ

Հապա սուրբ Բարթողոմէոսի ջարդին համար
ինչ կը զուրցէք:

Ինչ, միթէ սուրբ Բարթողոմէոսի ջարդն
է արգելք որ դուն բարի կեանք չանցընեալ:
— Եւ ինչ, կը վախնաս որ եթէ լաւ քրիս-
տոնեայ ըլլա՞ս՝ պիտի պարտաւորին ընկեր-
ներդ փողոտելալ, եթէ անոնք Սատուձոյ
չմատայնել: Սուրբ Բարթողոմէոսի ջարդը
այն ողբալի դիպուածներէն մէկն է՝ որոնց
պատճառ կըլլան քաղաքական պատերազ-
մաց գրգռութիւնք, քաղաքադատաց խո-
րամանկութիւնք, բանի մը նախանձամե-
լերու կատաղութիւնք, և այն ատեններու
բարբարոսական սովորութիւնները:

Կրօնքը ամենեւին իր անուամբը գոր-
ծուած կամ իր սուրբ վերաբերուածը պար-
տելիւ չարագործութեանց չհաւանիր: Այ-
ս պէտք է աւելցնել՝ որ կրօնքի թշնամի-
ներն այս մեծ եղեռնագործութեանս բողո-
րովին տարբեր կերպարանք մը տուին, զու-
նիկայ կրօնական գործ մը ցցընելով, որ տար-

դեամբ ուրիշ բան չէր բայց եթէ գարշելի կրօնամոլութեան արդիւնք զորն որ կրօնքը կը դատապարտէ Կարձնալ այնպէս երեւցուցին իբրեւ թէ քահանայք գլուխ կեցած էին այս բանիս, ուր ընդհակառակն և ոչ մէկ քահանայ մը այս բանիս մէջ խառնուեցաւ. այլ մանաւանդ եղան շատ եկեղեցականներ՝ որոնց մէջ եպիսկոպոսն Լեւիէօի, որ կրցածնուն չափ Հիւկընոտներն ազատեցին, և անոնց համար Կարօղոս Թին բարեխօսութիւն ըրին, և այլն. — Եւ ստոյգ ու անհակառակելի անցը մը որ կայ պատմութեան մէջ այս է՝ որ սուրբ Բարթողոմէոսի ջարդը էր ստուգիւ բաղարական հարուած մը պէտք թեան. և կրօնքն աւելի պատրուակեղաւ անոր քան թէ պատճառ. և Կարօղոս Թին մօրը՝ նենգաւորն Ապտարինէ տէ Մէտիչի աւելի այս բանովս կուղէր ազատիլ ծածուկ դաւանաճանութենէ մը որ քան զօր աւելի զօրանալով իր տէրութիւնը կը տկարացներ. ու կը ջնջէր, քան թէ Աստուծոյ ծառայութիւն մը ընել կարծելով:

Վոյթէոի գպրոցէն ելած բանաստեղծ մը այնպէս կը ձևացընէ իբրեւ թէ Լոյսենայի ծիրանաւորը կաթողիկոսներուն սուրը կօրչնէր. բայց ստուծիւնն յայտնի է որ ան անքան այս ծիրանաւորն Հռովմ կը գտուէր Գրիգոր ԺԳ ընտրութեան համար, որ յաջորդեց Պիոս Եին, որ ան ասեմները մեռեր էր: Բայց այս պարոնայք այս ստուծիւնն ներս բանի տեղ չեն դնէր. ինչպէս Վոյթէո

անամօթաբար իր բարեկամներուն կը գրէր. «Պոտմութեան մէջ խառնէ սուտերը՝ խառնէ, մէկը չէ նէ՝ մէկ բանին բանի կուգան»¹ և:

Երեք հարիւր տարի ռիսակալ բողոքականները և անոնցմէ ետքն ալ Վոյթէոի գպրոցէն ելած սուտ իմաստասէրները եկեղեցւոյ թշնամիք՝ այնչափ այլալեցին պատմութիւնն որ հիսմա շատ դժուար է ճշմարիտը ստէն որոշելը: — Վասն զի իրենց ուզածին պէս կը պատմեն, կաւելցընեն, կը պակսեցընեն, և բոլորովին քաղերեն ևս կը հնարեն. եկեղեցւոյ այնպիսի ոճիւրներ կ'ընծայեն, զորս ինքն կը հերքէ. և կրօնքի գլուխը անկուր չարախօսութիւններով կը զրպարտեն: Ընդհանրապէս այն պատմական անցքերն՝ որուն մէջ կրօնքը ծաղրական կամ բարբարոսական մասնակցութիւն մը ունեցած կերեւի, պէտք չէ դիւրաւ հաւատանք. իսկ եթէ յիշաւի ըլլան ալ այնպիսի անցքեր, մեղադրութիւնը տկար և կամ ախտաւոր և չար մարդկանց միայ կիցնայ, թէ քահանայ եղեր են, թէ եպիսկոպոս և թէ նաեւ պապ. որ մոռնալով իրենց արժանապատուութիւնը փոխանակ բարի գործելու ինչպէս որ պարտքերնին էր, չար գործեր են. բայց գիտնալու է որ շատ անգամ այսպիսի անցքերը բոլորովին չինծուալ չըլլան բայց այն աստիճան այլափոխած. ու փոթողացուցած են՝ որ իրաւամբ կրնան

1 Թուղթ առ Մարգիլն ա' Սրբան:

առաջին կարգ սեպուխը — Այս կերպով և կեղեցիկ կծկող զիւրիկն է . բայց զիս նախքան այն է որ արդեօք արդար, պատու աւոր ու անկեղծ բան է :

ԻԹ

Գծոխք լսած բռնդ չկայ . անկէց մարդ
դարձած չէ որ գիտնանք :

Իրաւ է որ անկէց դարցող եղած չէ , և թէ որդունաւ երթալու ըլլաւ՝ ուրիշներուն պէս պիտի չկարենաս դառնալ . անոր համար է որ ես կը պոռամ՝ զգուշացիր որ չըլլայ թէ հոն յնաս . և որպէս զի չկնաս , մի բըռնեք ճամբան որ հոն կը հանէ : — Եթէ առնեն ատեն հոն կէց ետ դառնալը կարելի ըլլար , կըսէիք եղի : — Գնա ու տնձաւոր փորձէ : Բայց որովհետեւ չենք կրնար այս բանս փորձել , անոր համար անմոռութիւն է ինքզինքը . անանկ չարեաց մատենէ՛ որուն ճար ու ճարակ չկայ , և անչափ ու անվարձան է :

Դուն կըսես թէ գծոխք չկայ . բայց վստահ ես ըսածիդ վրայ . քեզ տեսնեմ , հաստատէ ըսածդ եթէ կըրնաս . կամ կրնաս այնպէս համոզուիլ այս ըսածիդ որուն քեզմէ առաջ ոչ ոք կըցաւ համոզուիլ , նաև սաստիկ ամբարիշտ մարդիկ : — Բռնսոյ այս հարցմանս՝ թէ գծոխք ըսած բռնդ կայ արդեօք , այսպէս կը պատասխանէ . Աստի՛ վրայ քան իմ գիտեմ » : Վոյթէ՛ ու ալ իր բարեկամն .

րէն մէկուն՝ որ կը համարէր գծոխք չըլլալուն աւարացոյցը գըտած ըլլայ , այսպէս կը գէրէր « Դուն շատ երջանիկ ես . ես դեռ այդ հանգրաւութեան չեմ հաւատ » :

Բայց ես այդ քու տարակուսական կարծեացդ հակառակ հաստատական ու անխտելի պատճառ ունիմ . Յիսուս Քրիստոս որդին Աստուծոյ մարդացեալ կըսէ թէ գծոխք կայ , և այնպէս ահաւոր « Որ հոգն ոչ շիջանի » . և այս խօսքերս երեք անգամ հետզհետէ կը կրկնէ ¹ :

Արդ հիմա որդն հաւատամ . մարդո՛ւ որ կրօնք ինչ ըսել է չգիտեմ , և չգիտցած կը

1 Յիսուս Քրիստոս տէրն մեր իւրաւեւ տարան ինն մէջ առանըհինգ . աւել կը խօսի գծոխք կրաւին վրայ , առ բանիս վերայօք տես մասնաւորապէս Մարկոս Թ. գլ. 43 և 45 համարները : Ինքը կըսէ թէ այլ լաւագոյն է ամենայն ինչ կորուսանել , և ամենայն նեղութիւն քաշել քան երթալ 'ի գծոխս 'ի հուրն անշիջանէլի , ուր որդն կամ խայթ խղճի ոչ երբէք մեռանի , և հուրն ոչ չիջանի . և կուէցնէ թէ ամենայն ոք որ հոն երթայ՝ հրով պիտի յաղի , որ ըսել է կրակը ներսն ու դուրսը պիտի պառէ . և միանգամայն անծախ պիտի մնայ . ինչպէս սղը որ մնին ներսերը Թափանցելով՝ զայն 'ի փոռութենէ կը պահէ : — Տեսնաւ 'ի Մատթ. ԻԵ գլ. 41 : « Երթայք յինէն անիծեալք 'ի հուրն յաւիտենական՝ որ պատրաստեալն է սատանայի և հրելտակաց նորա » « Եւ երթիցեն նոցա 'ի տանջանս յաւիտենա . կանս և արդարեն 'ի կեանս յաւիտենականս » : — Տես ևս 'ի Յովհ. գլ. ԺԵ :

մերժէ, և գիտցածն ալ միշտ տարակուսական է, և ոչ երբէք ստուգութեամբ, թէ անոր որ ըստ « Ես եմ ճշմարտօրէն » . « Երկինք և երկիր անցեն և բոնք իմ ոչ անցանիցեն » :

Աղէկ նայէ որ Յիսուս Քրիստոս է քեզի յայտնողը թէ յաւիտենական Հրոյ գոփոք մը կայ, և տասնըհինգ անգամ իւր աւետարանին մէջ այս բանն կը կրկնէ : Յիսուս Քրիստոս որ այնպէս բարեգութ հեղու ողորմած է, որ զգլացեալ մեղաւորին ամէն յանցանացը թողութիւն կուտայ : Յիսուս Քրիստոս որ մարդասիրութեամբ առանց մէկ յանդիմանութեան մը կընդունի զմեղաւոր Մագդաղենացին, զնացող կնիկն, զմաքսաւորն Զաքէոս, և զաջակուրմեան աւագիւր : — Միթէ գթութեան ու բարութեան վրայօք Յիսուսէ Քրիստոսէ աւելի բան գիտնալ կը համարիս :

Զէս տեսներ որ ուրիշ նիւթերէն աւելի այս նիւթս մէջ չարագործ մարդուն սիրտն է խօսողը քան թէ միտքը . և յանցաւոր կիրքը Սատուծոյ արդարութենէն սարսափած կը պոռայ կը կանչուր առէ, բսելով « Զկայ արդարութիւն Սատուծոյ, չկայ գոփոք » . որպէս զի խղճին ձայնը խափանէ :

Բայց միթէ այս կիրքերն ու կանչուր տեսներն՝ ստուգութիւնը կաղարտեն մի : միթէ կոյր մարդու լոյս չկայ բսելով ուրանալը՝ լուսոյ ծագումը կը խափանէ՝ մի : Ամբարիշտ մարդը ուղէ ուրանայ ուղէ

հաւանի՝ ախտից պատժական գոփոք մը միշտ կայ, և այն յաւիտենական :

Եւ այս է բոլոր մարդկութեան ձայնը . գոփոքոց ստուգութիւնը այնպէս անջնջելի կերպով տալաւորած է մարդուս խղճին վրայ, որ գրեթէ ամենայն ազգաց թէ Հնոց և թէ արդեաց հաւատքին մէկ յօգուածը դարձած է, թէ կռապաշտից, թէ վայրենաց և թէ քաղաքականացեալ քրիստոնէից : Այս մանաւանդ քրիստոնէական կրօնից մէջ, այնպէս խոր արմատացած է այս ճշմարտութիւնս, որ կրօնից ճշմարտութիւններն ուրացող հերետիկոսաց մէջէն մէկն եղած չէ՝ որ այս բանս ուրանայ . և այսչափ աւերածոց մէջ՝ գոփոքոց գոյութեան հաւատքը միայն անշարժ մնացած է . և բողոքականները շատ աւելի ծարսափելի կը նկարագրեն զասիկայ քան թէ Եկեղեցին :

Մեծամեծ իմաստասէրներ, զօրաւոր հանճարներ գոփոքին գոյութեանն հաւտացին, չէ թէ միայն բոլոր քրիստոնէայք որ անտարակոյս է, այլ նաև հեթանոսաց մէջէն Վիրգիլիոս, Ուիլգիոս, Արատիոս, Պլատոն, Սոկրատ, և նոյն իսկ ամբարիշտն Կելսոս՝ որ երրորդ դարուն Վոլթէն կը համարուի : Արդ ո՞վ ինքզինքը աւելի գծուարահաւատ կրնայ համարիլ քան զայս մարդիկը :

Բայց ուրիշ կողմանէ ալ եկեղեցւոյ սորվեցուցածին համեմատ՝ յաւիտենական պատժոց վարդապետութիւնը՝ յաւիտենա-

կան երջանկութեան վարդապետութեամբը կը զուգակշռուի. անոնցմէ մէկը կը ցցընէ մեզի Սատուծոյ տիրական ու անսահման արդարաբանը, և միւսն իւր տիրական և անսահման քարոտիանը: Միթէ արգարութիւնն ալ Սատուծոյ ուրիշ ստորագրեալը հաւատարմ երկրպագելի չէ՞ մի: — Բայց նորէն կը կրկնեմ. այն մարդիկ միայն կուրանան զարդարութիւնն Սատուծոյ՝ որոնք որ անկէջ վախ ունին:

Կրնայի շատ խորհրդածութիւններ ալ տեսլընել զժողբի պատժոց յաւիտենական ըլլալու վարդապետութեանը օգտակարութեանցը և նաև հարկաւորութեանը՝ քրայ: Կրնայի ցցընել եթէ իւր յաւիտենականութիւնն է՝ որ զայն այնպէս օգտակար ու հարկաւոր կընէ. վասն զի այս և այս միայն է որ մեղաւորներ կը վախցընէ, և ինքը միայն է որ անոնց մեղաց ճամբան կը կտրէ: Մարդս ինքն իւր յաւիտենական ըլլալը գիտէ. անոր համար երբ այս աշխարհքիս ամէն բաներն իր առջեւն հեռանան, յաւիտենական յուսոյ և երկիւղի կարօտութիւն ունի իր բնութեանն համեմատ:

Եթէ կարենայինք գիտնալ թէ յաւիտենականութեան վախը՝ որչափ ոճրագործութեանց առջեւ առեր արգիլել է, պիտի զարմանայինք այս վարդապետութեան հարկաւորութեանը քրայ. և որովհետեւ Սատուած ինչ որ հարկաւոր է՝ տըներ է մարդոս, յաւիտենական պատժոց հարկաւոր

րութիւնը տեսնելով՝ անոր ստոյգ ըլլալուն համար ալ զոհ պիտի ըլլայինք:

Կրնայի նաև ցցընել ձեզի թէ զժողբի մէջ ապաշխարութիւն անկարելի է. և թէ զժողբը մեզի անըմբռնելի կերևայ՝ միայն այս բանիս համար որ չենք կրնար ոչ մեղաց մեծութիւնն ըմբռնել՝ որուն արդար պատիժն է զժողբը, և ոչ այն գիւրութիւնը՝ որով կրնանք անկէջ խուսափել: Բայց ձեր ամէն տարակոյսներն ուզ պատասխան՝ առջենից կը գնեմ՝ ան երկու մեծ վկայութիւններն, այսինքն վկայութիւն Յիսուսի Քրիստոսի և վկայութիւն՝ մարդկութեան առհասարակ:

Ուրեմն հաւատանք բոլորով արտի խորհրդոց քրիստոնէական կրօնից, և ապրինք մեր հաւատոցը համեմատ. սիրենք զՍատուած, ծառայենք նմա, նմանող բոլանք Յիսուսի Քրիստոսի. ըլլանք բարի քրիստոնեայք, և այն առեւն ալ պատճառ չենք ունենար զժողբէն վախնալու:

1.

Սատուծոյ բարութեան ձեռք չտաք որ չլիս դատապարտէ:

Իրաւ է որ Սատուած չէ զբեզ դատապարտողը, այլ դու ինքնդ. Սատուած ինչպէս որ մեղաց պատճառ չէ՝ այսպէս ևս զժողոց պատճառ չկրնար ըլլալ: — Ապա ուրեմն

ինչո՞ւ կը թողու որ մեղք գործուին՝ որ զմարդ գծիսը կը տանի:

Վասն զի Աստուած տալով քեզի՛ր պարզեաց ամենէն մեծագոյնը՝ որ է խնայակաւ նոյրիւնը, որով իրեն նման ըրած է զքեզ, և քեզի համար յաւիտենական երջանկու թիւն մը պատրաստած ըլլալով, իրեն առնարձան բան ըրած կըլլար՝ թէ որ քեզի հետ անասնոյ պէս վարուէր, որ իմացականութիւն չունի, և միայն այս աշխարհիս համար ստեղծուած է: — Պատշաճ բան չէր ըլլար դարձեալ եթէ դուն թանապաղութիւն Աստուծոյ պարգևներն ընդունելու: Ուրեմն հարկաւոր էր որ դուն քու իմացականութիւնդ բանեցընէիր՝ քուկին կամօքդ և հաճութեամբդ ընդունելու և քեզի համար վատարկելու զգանձն յաւիտենական երանութեան:

Աստի կը տեսնես թէ ինչու Աստուած իմացականութեան հետ մէկտեղ տուեր է մեզի նաև ազատ կամք, այսինքն զկարողութիւն ընտրելոյ ըստ ինչ հաճոյից մերոյ զբարին կամ զչարս, կամբ լսելու կամ չլսելու զձայն բարեգութիւն հօր մերոյ որ կոչէ զմեզ առ ինքն: — Այս ազատութիւնը մեր Աստուծոյ ընդունել կրցած պատուոյն և սիրոյն մեծագոյն նշանն է: Եթէ զասիկայ գէշ կերպով գործածենք՝ յանցանքը մերն է, չէ թէ Աստուծոյ: — Եթէ ես քեզի գէնք մը տամ՝ կեանքդ պաշտպանելու համար, այս բանս իմ կողմանէս սիրոյ նշան մը չէ՝

մի: Իսկ թէ որ իմ փախաքանացս և տուած խրատներուս և զգուշութիւններուս հաշիւառակ՝ որ լաւ գործածես զայն, դու նոյն գէնքը քեզի գէ՛մ դարձընես, միթէ վիրաւորուելուդ պատճառ ես կըլլամ: Ինչո՞ւ չիք զինքդ միայն պէտք չէ՝ մի մեղագրես:

Այսպէս կընէ նաև ամենակալն Աստուած մեզի: Կը թողու մեզի զընտրութիւն առնելոյ զբարին կամ զչարս, բայց ամենայն ինչ ի գործ կը զնէ յորդորելու զմեզ յընտրութիւն լաւին բարեյորդոր խնայութեամբ, անզարարութեամբ, յորդորմամբ՝ սիրոյ, նաև վշտագին տրտմութեամբ, վերջապէս բան մը զանց չառնելու: Ընուեալ զմեզ շնորհօք, կ'ընկերէ մեզ օգնականութեամբ բայց ոչ բնաւ կը թանապաղէ զմեզ: Եւ իսկ զործն աւրած կըլլար և կը պատուէ ի մեզ շնորհս զոր տուեալ էր մեզ յառաջագոյն:

Ապա ուրեմն անարգեալն անձանք զանձն կը թաւադարտէ կ'եղծանէ՝ ոչ եթէ Աստուած է որ դոյն կը դատէ՝ այլ անձանք զանձն կը յաւատարտէ: Իսկ Աստուած տայ միայն իւրաքանչիւրին՝ ինչ որ իւր ազատ կամօքն ընտրեց, կեանս կամ մահ, արքայութիւն, որ է՝ արտուղ առաքիտութեան կամ՝ դժոխս՝ որ է արգիւնք ախտից:

« Աստուծոյ բարութեան ձեռք չտար զիս դատաւարտել » ըսելը անոր կը նմանի, որ մէկը օր մը Փարիզ ճեպընթացներու կայանն երթայ, և ըսէ թէ ինքը կուղէ Լիլ բաղարն

երթալ՝ (որ փրանկիոյ հիւսիսային կողմը կիյնայ) . և երբոր ցցրենն իրեն լի երթալու կառքը , ինքը անգին անոր նման կառք մը տեսնելով , ու սուելի հանգիստ երևնալով իրեն՝ անոր մէջ մտնէ : Բայց եկո տես որ ատիկոյ թուրուզ երթալու կառք է եղեր (որ լիլի հակառակ ուղղութեամբ հարաւային կողմի քաղաք մի է) : Կայանին պահապանը տեսնելով այն մարդուն սխալմունքը՝ կը մօտենայ զայն իմացնելու : — « Կարծեմ կառքը չիօթեցիր , Պարոն , կըսէ . լիլ երթալու չէ՞ք մի հրամանքնիդ » : — « Հապա , այնպէս է » : — « Լա է , Պարոն , բայց ասիկայ լիլ երթալու կառք չէ , ասի գհրամանք թուրուզ կրտանի » : — « Իբաւ , բայց ասով ալ լիլ չեմ կրտար երթալ » : — « Ի՞նչ պէս լիլ . եթէ թուրուզի ճանքան բռնէք , թուրուզ կը գտնէք ինքզինքնիդ » : — « Թող երթանք , կը պատասխանէ ճամբորդը , ես այսպիսի աններ չեմ հասկընար : Այս կառքը մէկ կալին նման է , և անկէց աւելի հանգիստ է . բայց անկէց կայանքին տէրերը պատուաւոր մարդիկ են , ի հարկէ ուզած տեղս զիս կը տանին . անոր համար ես կուզեմ այս կառքիս մէջ կենալ որ շատ զուարճալի է , ու աղէկ ընկերութիւն ալ ունինք . և գուն կը տեսնես որ վաղը իրիկուն լիլ կը հասնինք » : — Այս ըսելուն ճամբայեցելու դանգալը կը զարնուի , կառքը կը բաժնուի և երբորդ օրն մարդը կը հասնի թուրուզ , ամենեւին մտքէն չանցած տեղը : Եւ սակայն

ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ , ըլլալիքն այն էր :

Նոյն բանը կը սլատահի նաեւ մեր կենաց ճամբորդութեան մէջ . — երկու ճամբայ կան մէկն առաքինութեան միւսն ախտից , վերջինը երբեմն շատ հանգիստ ու սիրտ քաշող է քան զառջինը , մանաւանդ առջի բերան . բայց մէկը դժուար կը տանի , ուր հանգիստ կը փոխարկի ՚ի տանջանս . իսկ միւսն յարքայութիւն , ուր աշխատանքը կը դառնայ ՚ի հանգիստ անպատում : — Եթէ կուղես արքայութիւն երթալ՝ արքայութեան ճամբան պէտք է բռնես : — Իսկ եթէ դժուար ճամբան երթաս , անտարակոյս եղիր որ հոն կը հասնիս . ինչպէս այն խելաւ ճամբորդը՝ որ ինքզինքը թուրուզ գտաւ : — Իսկ կաթողիկէականայն է ան բարեսիրտ պահապանը՝ որ սխալմունքդ քեզի կիմացընէ : Որչափ մարդիկ կան որ անոր մօտիկ չեն ընել , ինչպէս այն ճամբորդը կառաց կայանի պահապանին . և քանինքն չեն կորսուած անոր մօտիկ չընկնուն համար :

ԼԱ.

Ատուուած ՚ի յաւիտենից զիտէ թէ արդեօք պիտի փրկուիմ թէ դատապարտուիմ . պարտաւ բան է աշխատիլ , ճակատիս գիրը չեմ կրնար փոխել :

Թէ որ կնիկդ դար քեզ ըսէր , բարեկամ՝ Ատուուած ՚ի հարկէ ՚ի յաւիտենից զիտէ թէ

արդեօք դուն այսօր կերակուր պիտի ուտես թէ չէ. պարապ տեղը չաշխատիմ, ինչ որ Աստուած սահմաններ է ան պիտի ըլլայ. ուտաի ես պտըտելու պիտի ելլեմ, իսկ կերակուրդ թող ինքնիրեն պատրաստուի» : — Կամ թէ զաւակդ դայ ըսէ. « Հայրիկ, Աստուած 'ի յախտենից սահմաններ է թէ արդեօք ես պիտի աշխատիմ թէ վարպետէն պիտի փախչիմ, պարապ է աշխատիլս, իմ ճակատագիրս չեմ կրնար փոխել, ուտաի կարդալու տեղը երթամ պիտի ասդիս ան. դին պիտի զուարճանամ » . կարծեմ թէ դուն չառ դժուարութիւն մը չէիր քաշեր անոնց պատասխան տալու և իրենց խելքը զուխը բերելու : Արդ ինչ որ դուն կնկանդ կամ զաւակդ կրնայիր ըսել, ես հիմա քեզի ըսեմ :

Աստուծոյ յառաջգիտութիւնը մեր ազատութիւնը չվերցընէր. և թէպէտ մեր տկար խելքը չկրնար այս մեծ խորհրդիս խելք հասցընել, բայց ճշմարիտ ըլլալուն վրայ վստահ ըլլալու չափ բան գիտենք : — Նախ որչափ որ մարդիկ բարակ պատճառներով մեր միտքը համոզել ուզեն՝ մենք ներքին զգածմամբ գիտենք որ մեր խորհրդոցը և ընտրութեանցը մէջ ազատ ենք. աս տողերս գրելուս ատեն կրմանամ որ իմ կամքէս կը կախուի մէկ բառին տեղ ուրիշ մը գնել, իմ աշխատութիւնս առաջ տանիլ կամ դադրեցընել և այլն, դուք ալ որ կը կարգաբ' կրմանամ որ ազատ էք կարդալու կամ

գոցելու այս գիրքս, երգելու կամ լռելու, ոտք ելլելու կամ նստած տեղերնիդ մնալու և այլն, և մէկը չկայ որ զձեզ հակառակին համոզէ. ապա ուրեմն դուք ալ ես ալ աղատ ենք : Երկրորդ արդեօք յիշալի այնչափ դժուար բան է մեր բարոյական ազատութիւնը Աստուծոյ նախագիտութեանը հետ միացընելը ինչպէս որ դրսուանց կերեւոյ. ես չեմ հաւտար, և ինծի կերեւոյ թէ միայն բառերու վրայ է խնդիրը : Մենք հոս զԱստուած մեր կանգունովը կը չափենք, և իր վրայ այնպէս կը խօսինք՝ իբրեւ թէ մեզմէ մէկն ըլլար. մեր պակասութիւնները իրեն կուտանք և անով մեր միտքն ալ կը շփոթենք ու տարակոյտներ կը հանենք :

Ճշմարտապէս խօսելով Աստուած նախատեսութիւն չունի. վասն զի նախատեսութիւն ըսելով կրմանանք յառաջուց տեսնել, ըլլալիքը իմանալ. նախատեսութիւն կըսենք նէ հարկաւ ապագայ դեռ չեղած բան մը կրմանանք. արդ Աստուծոյ համար ապագայ բան կամ ժամանակի յաջորդութիւն չկայ, այլ անփոփոխ և յաւիտեանական ներկայ մը. անցեալն ու ապագան մեզի պէս սահմանաւոր և փոփոխական արարածոց համար է. մեր բնութեան անկատարութեանը համար է որ մենք կը նախատեսենք. իսկ Աստուած որ անթերի և կատարեալ էակ է՝ կը տեսնէ և ոչ թէ կը նախատեսէ : — Կը տեսնէ որ կը գործենք. արդ միտքս չկար որ մէկը զուրցած ըլլայ՝ որ Աստուծո

172

հիմակ մեր ըրածը գիտնալը մեր աղաատութեանը հապ մը ըլլայ. արդ Աստուծոյ ծանօթութիւնն ալ ահա այսպէս է:

Այն բանն ինծի շատ պարզ և դիւրըմբհունի կերեւայ. հիմա ուրիշ բան չմտաբայց եթէ Աստուծոյ յաւիտենականութեան ու անխորիսթեան համ թէ աւելի լաւ ըսենք Աստուծոյ գոյութեան խորհուրդը: Բայց կրնայ մէկը այն աստիճան յիմարիլ որ ըսէ թէ ես Աստուծոյ չեմ հաւատար, վասն զի աւնաւ բան չեմ ըմբռներ: — Այլա ուրեմն նայեցէք որ Աստուծոյ աչքին առջևը ձեր աղաատութիւնը աղէկի գործածէք, որն որ ամէնուն իրենց գործոցը համեմատ պիտի տայ:

ԼԲ

Արտաքուստ 'ի ներքս մտած բանը հոգինիս չարծեր. պատառ մը մօի համար Աստուած զմեզ չգառապարտեր. ինչպէս ուրիշ օրեր՝ այսպէս չորեքշաբթի և ուրբաթ միսը ինքնիրեն դէշ բան մը չէ:

Բոլորովին ճշմարիտ է ըսածդ. ոչ եթէ միսն է զմեզ գառապարտողը, միսն ինքնիրէն չար չէ, ինչպէս այս օրս, նմանապէս ուրիշ օրեր. այլ դքեղ գառապարտողը քու անհնազանդութիւնդ է, որ քեզի արդեաւ օր միս ուտել կուտայ: — Չորեքշաբթի և ուրբաթ օրինաց զանցառութիւնն է չար, այն օրինաց որ ուրիշ օր զմեզ չպար-

տաւորեր. չարը հովուաց օրինաւոր իշխանութեան ղէմ՝ ապստամբիլն է, որոնց հնազանդելու այնպէս պարտաւոր ենք, ինչպէս զանոնք առաքողին. « Գնացէք, ըսաւ, ահա ես առաքեմ զձեզ »: « Ար ձեզ լսէ՞ ինձ լսէ, և որ զձեզ անարգէ՞ զիս անարգէ »: Ուրեմն խնդիրը մօի, օրուան և ստամոքսի վրայ չէ, այլ սրտի, որն որ կը մեղանչէ 'ի հրաժարելն 'ի հնազանդել պարտաւորիչ և զիս րահատար հրամանաց:

Բայց 'ի այս մեծ և ընդհանուր պատճառէ հնազանդելոյ օրինաց եկեղեցւոյ, այս ալ պէտք է աւելցնենք՝ որ այս օրէնքները զիս պուածով համ ըստ հաճոյից գրուած չեն, հապա շատ խոհական և հարկաւոր պատճառներով հաստատուած են: — Այսպէս պահեցողութեան օրէնքը՝ որն որ շատ անգամ կը պատուիրէ եկեղեցին, սահմանուած է միշտ քրիստոնէից յիշատակելու իրենց Փրկչին չարչարանքը, վիշտերն ու մահն, ինչպէս նաև հարկաւոր ապաշխարանաց համար, վասն զի ասիկայ քրիստոնէից մէջ հրապարակական ապաշխարանք մը կը սեպուի:

Միայն թեթեամիտ և աղէտ մարդ մը անօգուտ կրնայ համարիլ այս սահմանադրութիւնս. գործնական կերպով չենք կարող ըմբռնել թէ ինչպէս պարզապէս չորեքշաբթի և ուրբաթ պահք պահելը կրօնական բեգացմունքը վաւ կը պահէ սրտերն ուս մէջը:

Եկեղեցւոյ օրէնքը թէպէտ և ընդ մեզօր
կը պարտաւորէ, բայց ոչ է խիստ և բռնա-
ւորական. վասն զի եկեղեցին մայր զթաժ
է և ոչ եթէ անկին անողոր: Պահէ աղատ
ըլլալու համար բաւական է որ նիւթական
սլաճառ մը ունենաս անկարողութեան.
ինչպէս հիւանդութիւն, տկար կաղմուածք,
յոզնեցուցիչ աշխատանք, աղքատութիւն
կամ մեծ դժուարութիւն պահոց կերակուր
ճարելու. ասոնք այնպիսի սլաճառներ են՝
որ զքեզ պահեցողութեան պարտքն ա-
տղատ կ'ընեն: — Բայց որպէս զի այս բա-
նիս մէջ չմտորիս աղէկ կըլլայ որ քահա-
նայի մը կամ խոստովանաձօրդ խորհուրդ
հարցընես որն որ օրինաց մեկնիչ է:

Այս նշանս՝ որ եկեղեցւոյ ամէն օրինաց
վրայ ալ կերևնայ, կը ցցընէ թէ ի՞նչպէս խո-
հական և մեղմ է եղեր այն իշխանութիւն
որ այս օրէնքներս սահմաներ է: Պատուենք
ուրեմն դանի ի խորոց սրտէ, և թողնենք
որ այս բանիս վրայ ծանօթութիւն չունե-
ցողները թող ծիծաղին. իսկ մենք առանց
տրտնջելու հնազանդինք այսպիսի պարզ,
խմաստուն, վրկարար և բարեբար պատուի-
րանաց:

19.

Աստուած մեր աղօթից կարօտ չէ. առանց մեր
օւղելուն ալ ինքը մեր խնդրեքը գիտէ:

Երտակ է բսածղ, բայց չատ ծուռ կըլ-
լայ եթէ անկէջ հետեանք հանես թէ ուրեմն

պարտեալն չես աղօթելու: Ամենակալն քու
աղօթիցդ կարօտութիւն չունի. իրաւ է որ
քու աղօթքդ և յարգութիւնդ իւր անփո-
փոխելի երանութեան վրայ բան մը չաւել-
ցընիր. բայց ինքը կը պահանջէ քեզմէ այս
յարգութիւնը, այս ջերմեանդութիւնը,
չնորհակալութիւնն և աղօթքը. վասն զի
դուն իւր արարածն և որդին ես. և դուն
իրեն պարտեալն ես:

Ինքը քու խորհրդոց վրայ իրաւունք
ունի, վասն զի անոնց ստեղծիչն է և կու-
ղէ որ զանոնք առ ինքն ուղղես. և այն սիր-
տը որ տուիր է քեզի, նմանապէս իրա-
ւունք ունի անոր սիրոյն վրայ. և կը փա-
սի որ մենք ազատութեամբ դանի իրեն
դարձընենք զինքը սիրելով:

Աստուած քու ամէն կարօտութիւնդ գի-
տէ. այս ալ չատ իրաւ է. բայց ինքն որ կը-
փափաքի որ քու կարօտութիւնդ իւր առ-
ջին գնեա՝ անոր համար չէ որ ինքը կարե-
նայ իմանալ դանոնք, այլ որպէս զի քու
տկարութիւնդ չմոռնաս. և իւր օգնութիւնը
դադրեցընելն ալ՝ քու կին հպատակութեան
վիճակդ միշտ քեզի յիշեցընելու համար է:

Աղօթքը քեզի համար սահմանուած է,
և ոչ թէ իրեն համար. ինքը կուղէ որ աղօ-
թես. նախ վասն զի իրաւացի է որ քու Աս-
տուածդ սաշտես, և իրեն վրայօր մտածես,
ինչպէս որ ինքը միշտ քու վրայ կը մտածէ.
վասն զի ինքն է գերազոյն բարին և քու
մեծագոյն բարեբարդ. և երկրորդ վասն զի

քեզի համար ալ լաւ, օգտակար և նաև հարկաւոր բան է աղօթելը: — Աղօթէն աւելի վսեմագոյն, դուարձալիս պարզ և զիւրադոյն ինչ բան կրնայ ըլլալ: — Այս աշխարհքիս վրայ ամէն մարդու ազնուական զբաղմունքն է, ինքն է որ մեր ամէն ուրիշ զբաղմունքները կազմուեցնէ, կը բարձրացնէ, և զանոնք բանաւոր արարածոյ արժանաւոր կ'ընէ: — Մարդուս մոքին ալ Աստուծմէ զատ ինչ արժանաւոր առարկայ կրնայ ըլլալ խորհելու. սրտին համար ալ ինչ մեծ փառք է միանալ ընդ Աստուծոյ որ անսահման բարութիւն է, անսահման կատարելութիւն, անսահման սէր, և որ միայն կրնայ դանի լցուցանել և յազեցուցանել: — Որդի մի է որ իր սիրելի հօրը հետ կը խօսի. բարեկամ մը որ մտերմաբար իր բարեկամին հետ կը զրուցատրէ. ներումն գտած յանցաւոր մի է՝ որ չնորհալուութեամբ իր Փրկչէն կը զօհանայ. տկար ու հիւանդոտ մեղաւոր մի է՝ որ թողութիւն կը խնդրէ այն Աստուծմէ՝ որ ըստ « Եւ որ քայ առ իս՝ ոչ հանից արտաքս »:

Աղօթքը մեր ամէն վշտաց մխիթարութիւնն է, մեր ներքին երջանկութեան գանձըն է, զոր ոչ որ կրնայ մեղմէ գողանալ. վասն զի աղօթքն 'ի ներքս 'ի մեզ է, և մեր անձին մէկ մասն է. և 'ի մեզ եղած Աստուծոյ մտածմունքն ու սէրն է. ինչ սրտով որ կաղօթենք՝ նոյն սրտով զԱստուծոյ կը սիր-

րենք: — Այնպէս ալ զուարթարար է, որ ամենակալն աղօթքի պարտքը մեր վրայ դնելով՝ գոգցես հրամայեց մեզի երջանիկ ըլլալ:

Նոյն ինքն տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս որ եկն յաշխարհ զմեզ երջանիկ ու բարի ընելու համար՝ ուրիշ բան այնպէս ստիպմամբ չէր ապրտալընր՝ ինչպէս աղօթքը. « Անդադար աղօթս արարէք կրօն, զի մի անկանիցիք ». այսինքն ձեր հոգին վարժեցուցէք միշտ զԱստուծոյ խօսիլ և զինքը սիրել 'ի վեր քան զամենայն ինչ: Աղօթքը քրիստոնէին կենացը հիմն է:

Ապա ուրեմն աղօթեցէք և այն եռանդեամբ, ոչ չրթամբք միայն՝ այլ և 'ի խորոց սրտից: Օրուան սկիզբն և վերջը ձեր որդիական մեծարանքը ճշդիւ մատուցէք Աստուծոյ ¹: Աղօթեցէք արտմութեան ժամանակ, աղօթեցէք վտանգաց և փորձութեանց մէջ, աղօթեցէք ձեր մեղացը համար՝ որ թողութիւն գտնէք, աղօթեցէք ձեր կենացը գլխաւոր զիպտածնեւորուն ժամանակ. աղօթքը միացուցէք ձեր ամէն օրուան գործքերնուդ հետ. ինչ որ անոր հետ միացած է, Աստուծոյ առջև պարապ բան չսեպուիր. անոր հետ ամենայն ինչ արքայութիւն վաստակելու դին է. թէ՛ աղօթից

¹ « Աղէկ բան մը մի յուսար այն մարդէն որ իր առաւօտեան ու երեկոյեան աղօթիցը անհոգ է » կ'ըսէր սուրբն Վիդեմարիս պաւլայեցի:

վարժիք, անարատ և բարի կըլլար, և ձեր սիրտը միշտ խաղաղ կըլլայ: Այս կենաց խեղճութեանց մէջ ներքին ուրախութիւն կիմանար որ անոր դառնութիւնը կը քաղ-ցրացնէ և երբ փորձութեան ժամանակն անցնի՝ ձեր հաւատարմութեան պտուղը կը քաղէք: — «Ծառայ բարի և հաւատա-րիմ, պիտի ըսէ ձեզի Յիսուս Քրիստոս, որովհետեւ իստակաւուգ հաւատարիմ եղեր, ի վերայ բաղմաց կացուցից զքեզ. մուտ յաշտութիւն տեսնէ քոյ» . Մատթ. ԳԼ. ԽԵ:

ԼԳ

Աղօթք կ'ընեմ ուղածս չեմ ընդունիր, պարապ տեղը ժամանակս կը կորսնցնէ:

Միթէ սրբոյն Ագոստինոսի մայրը սէր-բուհին Մոնիկէ ժամանակը կորսնցուցած սեպեց, իբր տասնութեայ տարի աղօթքով արցունքով խնդրեց Աստուծմէ իր զուկին զարձը, և ընդունեցաւ: Սուրբն Փրանկիս-կոս սաղեղացի պարանոյ ատեն կորսնցուց երբ քսանութիւն տարի աշխատեցաւ հե-ղութեան առաքինութիւնը ձեռք բերելու: — Հաւապագործքիւնք աղօթքին զլստա որ յատկութիւններէն մէկն է: Աղօթք ընելէն չձանձրանանք. Աստուած երբեմն սուտ խուլ կըլլայ որպէս զի աւելի բարձր ու ըս-տէպ կանչենք. ինքզինքը ծածկած կերե-ցընէ որպէս զի աւելի կարօտ քաջենք իրեն

և իր ներկայութեան քաղցրութիւնը աւելի յարգենք: — Յիշենք մեր տիրոջը խոստ-մունքը: «Խնդրեցէք և գտջիք» . և ապա հով րլլանք որ պիտի գտնենք. բայց մէկէնի իմէկ գտնելու յոյս չունենանք. սրբուհին Մոնիկէի նման հաւատաւոր ու ջնսմեանք կնիկը տառնէինք տարիէն ետեւ իր ուղա-ծր գտաւ, և իր անխախտ հաստատութիւնն էր որ զինքը սուրբ ըրաւ. աւետարանին մէջի քանանացի կնիկը իրեք անգամ խըն-դրելէն ետեւ իր որդւոյն կեանքը շահեցաւ, և այնչափ ատեն ուշանայն որ իր մայրա-կան սրտին խիստ ծանր եկաւ իր հաւատ-քին ցոյց և յաղթանակ եղաւ: — Ուրեմն չձանձրանանք. թերեւս ան ատեն որ մենք թուլանք, ան ժամանակն ըլլայ Աստուած մեզի համար պատրաստած ժամանակը:

ԼԵ

Ես լինջ ըրեր եմ Աստուծոյ որ ինծի այսչափ նեղութիւն կը խաւեր:

Ո՛վ մարդ սակաւաշատաւ, որ Աստուծոյ խորհուրդները չես հասկընար. հաւատ ինծի չըլլայ որ քեզի նեղութիւն զրկած ա-տենը այս սարսափելի հարցմունքն ընես, լինջ ըրեր եմ ես որ այսչափ նեղութիւն կը քաշեմ: — Վասն զի գրեթէ միշտ կրնայ զձեզ պապանծեցընել աչքիդ առջիւր բանա-լով մէկ երկայն ու սարսափելի շարք մը

յանցանքներու որոնք որ դուն չես տեսներ քու կրօնական նիւթոց մէջ ունեցած անտարբերութեան ու պաղուծեանդ պատճառաւ. և դժոխքի յաւիտենական ցաւերն որոնց որ հաղար անգամ արժանի եղեր ես այս յանցանքներուդ համար: — Միշտ կըրնայ քեզի պատասխանել յիշեցնելով քաւարանին սաստիկ կրակները՝ թէ մարդ չկայ որ իր առջև սուրբ ըլլայ, եթէ այս կեանքիս մէջ եղած թեթեւ տանջանքները հանդերձեալ կենաց մէջ քաշելիքներուդ քովը ոչինչ բաներ են: — Վերջապէս միշտ կրնայ քեզի պատասխանել ցցնելով քեզի իր արքայութիւնը, իր մսուրն ու խաչը, թէ քու կեանքդ աս աշխարհքիս մէջ մէկ անցաւոր փորձ մի է, և թէ ինքը առաջ քեզի տուեր է համբերութեան ու խաչ քաշելու օրինակը. և վերջապէս ցցնելով որ խաչը լաւ կերպով քաշելովդ պիտի մաքրի քու հոգիդ և յաւիտենականութեան համար շատ փառք պիտի վաստակիս: — Եւ այս բաներուս համար պիտի կրկնէր ինչ որ ատեն մը իր աստուածային բերնովն ըսեր էր, « Ամէն ամէն ասեմ, զի լացիք և ողբասցիք դուք և աշխարհ խնդասցէ. դուք տրտմեսցիք, այլ տրտմութիւն ձեր ուրախութիւն եղիցի. կին յորժամ ծնանիցի տրտմութիւն է նմա, զի հասեալ է ժամ նորա. այլ յորժամ ծնանիցի, ոչ ևս յիշէ զտրտմութիւնն վասն խնդութեանն զի ծնաւ մարդ յաշխարհ: Եւ դուք այժմ

տրտմութիւն ունիք. այլ դարձեալ եկից և ուրախ լիցին սիրաք ձեր, և զուրախութիւն ձեր ոչ որ հանիցէ 'ի ձէնջ »:

Այդ ով որ ես՝ արդար կամ մեղաւոր միտք առ ցաւոց ու խաչի երկրպագելի խորհուրդը, ասիկայ Աստուծոյ ամէնէն սիրելի այցելութիւնն է, և իր գթութեանը ամէնէն թանկագին պարգէնն է, և իր սիրոյն վերջին ճիգն է. Աստուած իրեն միածին որդւոյն Յիսուսի, և իրեն հարսին ու մօրը և ամէնէն աւելի սիրելի ստեղծուածին, և սուրբերուն և մարտիրոսներուն և ամէն իր բարեկամացը խաչէն աւելի գերազանց բան մը չգտաւ տալու: Թէ որ Յիսուսի Քրիստոսի հետ խաչ քաշէք, անոր հետ ալ կը պատկուիք. խաչով միայն փառքի կրնանք հասնիլ:

19

Աստուածամօր ու սրբոց աղօթէն ինչ բանի կուգայ. ինչպէս կրնան անոնք մեր աղօթքը լսել:

Հապա գուրնչպէս կը լսեն ըսածս: — Առ ալ ըսելու բան է. 'ի հարկէ ականջովս: — Ղիտեմ, բայց իմ հարցուցածս այդ չէ. հապա թէ ինչպէս կրնաս ականջովդ լսել: Ըսենք թէ ես չըթուներս չարժեքով օղին ցընցում մը կուտամ, այս օդը քու ականջդ կը մտնէ, և մաշկով պատած պղտի ոտկրի մը առջև դալով որ քրտուշի կ'ըսուի, կը կենայ:

և անով ինչ որ ես կ'ըսեմ՝ դուն կը լսես։
Եթէ ամէն օր այս բանն չտեսնէիրք՝ չէինք
հաւատար. բայց սակայն յայտնի է թէ այն-
պէս է։ — Հիմա դուն թէ որ կարենաս բա-
ցատրել թէ ինչպէս դուն երկու քայլ ինծմէ
հեռու կենալով կրնաս ինծի լսել, և քեզի
խօսած ատենս իմ մտացս հաղորդակից
ըլլալ, ան ատեն ես ալ կրնամ ըսել քեզի
թէ ինչպէս երանելի կոյսն և սուրբերը որ
յերկինս են՝ կրնան իմ աղօթիցս լսել, և
անոնց պատասխանել։ — Դոյն Աստուածը
որ քեզի կուտայ կարողութիւն լսելու ինծի,
նոյն Աստուածը զանոնք ալ կր կարողացնէ
ինծի լսելու երբոր ես խնդրելու ըլլամ՝ որ
ինծի համար իրեն բարեխօսեն։

Բայց թէ Աստուած ինչպէս հոգ կը տա-
նի այս բանիս, ատիկայ զխառնել ինծի չիյ-
նար. այսչափ զիտեմ որ այս այսպէս է,
այսինքն թէ Աստուած կը ծանուցանէ երա-
նելոյ կուսին, թագուհւոյն հրեշտակաց և
մարդկան՝ իր մայրական պաշտպանու-
թեանն ասպաինած որդւոց աղօթքն և կա-
րօտութիւնը. երանելոյ կուսին կ'ըսեմ,
զորն որ 'ի միջոյ ամենայն արարածոց բար-
ձրացոյց 'ի հրաշալի արտօն աստուածամայ-
րութեան, երանելոյ կուսին՝ զորն որ իր
խաչին մրայ մեռնելու ատենը մեզի մայր և
ապաւէն և պաշտպան թողուց, և զորն որ
իր գործոց ձեռաց մէջէն քան զամէնն ա-
ւելի սիրելուն՝ միշտ կը լսէ անոր աղաչան-
քին, և որով որ նաեւ այժմ կուգայ մեզի

հետ կը հաղորդուի ինչպէս որ յառաջ ե-
կաւ մարդեղութեան օրն. որովհետեւ Յի-
սուսի Քրիստոսի հասնելու ասպնջով ճամ-
բան է կոյսն Մարիամ՝ որ զմեզ իւր որ-
դւոյն տեառն մերոյ կը մերձեցնէ, իւրով
պաշտպանութեամբը սլարտելելով մեր ա-
նարժանութիւնն ու մեր անկատար պատ-
րաստութիւնը։

Գիտցածս այս է որ աստուածամօր սէ-
րէն, մեր ամէն տրտմութիւնն անոր բա-
նալէն, և մեր սիրտը անոր ընծայելէն ա-
ւելի հաճոյական, քաղցր ու մխիթարական
բան չիրնար ըլլալ։ Իւր մեծարանքն զմեզ
կը լաւացնէ. սուրբ, մաքուր, հեղ ու խո-
նարհ կընէ. աղօթքը սիրելի կընէ մեզի, և
հոգւոյ ցնծութիւն ու խաղաղութիւն կու-
տայ։ — Գիտցածս այս է որ կոյս Մարիամը
սիրելով և ծառայելով նմանող կըլլամ իմ
Փրկչիս, ափսոս որ անկատար կերպով։—
Ինքն 'ի սկզբանէ սիրեց զիւր մայրը առա-
ւել քան զամենայն արարածս, իւր մայրն
որ այնպէս բարի ու սուրբ է։ Ինքը իւր
ձեռօք ծառայեց նմա, և մատոյց նմա զա-
մենայն պատիւ, զպարտս և զհնազանդու-
թիւն. և ինչպէս որ իր մահուան նախընթաց
ղիշերն ասաց թէ « Օրինակ մի ետու ձեզ
զի որպէս ես արարի և դուք առնի՛ք »,
այսպէս և ես կը ջանամ ամենայն զօրու-
թեամբ սիրել զկոյսն Մարիամ, զոր ինքն
այնպէս կատարելապէս սիրեց. և միայն
կը ցաւիմ որ չունիմ զսիրտն Յիսուսի՝ առ

ի սիրել զնա այնպէս՝ որպէս ինքն արժանի է սիրելոյ:

Ինչ որ ասացինք երանեալ կուսին համար համեմատութեամբ իմանալու է նաև միւս սրբոց համար: — Իրաւ սուրբերն աստուածամօր հաւասար չեն, բայց Աստուծոյ հաւատարիմ բարեկամներն են, և իւր ամենասիրելի որդիքն. ինքն ևս սիրէ զնոսա՝ որպէս և արժանի իսկ են սիրոյ յոյժ առաւել քան զմեզ որ անոնց պէս մեծ արդիւնք մը չունինք:

Ուրեմն աս երջանիկ և սուրբ եղբայրներնուս ազօթքը խնդրելնիս շատ բնական բան է. վասն զի ասով կը նմանինք այն անհնազանդ որդւոյն՝ որ կաղաչէ իր բարեկարգ եղբայրը որ իրենց հօրմէն շնորհք կամ ներումն խնդրէ իրեն համար. ասով ինչ որ առջինին պիտի զանան՝ երկրորդին կը շնորհուի:

Իմ միտքս հոս տեղս աստուածամօր և սրբոց յարգութեան վրայ ճառ գրել չէ. բայց տեղը գալուն կ'ըսեմ որ այս յարգութեանս զիմացութիւնս ամէն ատեն հերետիկոսութեանց և կրօնական ապրտամբութեանց կնիք ու նշան եղած է. և թէ մարդիկ չեն կարող մոռանալ զկոյսն Մարիամ առանց թողնելու նաև զՅիսուս Քրիստոս. և լաւագոյն մարդիկ ըլլալու համար՝ պէտք չէ ամենն ին ձեռքէ թողնել այս յարգութիւնը:

Պէտք է դարձեալ խոստովանինք որ խղ-

ճալու է բողոքականաց վրայ՝ որ իրենց մայրը չեն ճանչնար ու չեն սիրեր, ու չեն դորովիր անոր փախաբովը զորն որ Քրիստոս ընտրեց ի մէջ ամենայն արարածոց անբաժանելի ընկեր ըլլալու իր մարդեղութեան, ծննդեան, մանկութեան խորհրդոցը, իւր սուրբ կենացը, և արտաքին վարմունքին, իր չարչարանաց և փրկագործութեան խորհրդոցը, և զորն որ յերկինս միաւորեց իր փառաց և արքայութեան երկրպագելի խորհրդոցը:

Պէտք է որ զարհուրին իրենք՝ երբ անշունչ դարձնեն քրիստոնէութեան բոլոր անցած դարերուն վրայ, որոնց մէջ մէկը չեն տեսներ որ իրենց լուծիւնը չգատապարտէ, և չստուգէ այն նախագուշակութիւնը երանելոյ կուսին որ իր վրայ գրուցեց « Յայսմէնտէ երանեսցեն ինձ ամենայն ազգք »: — Զի այն որպիսի կրօնական բարի նախանձ է պատուելոյ և մեծարելոյ զկոյսն Մարիամ, ի մէջ ամենայն ազգաց որք ճանաչեն ու երկիր պագանեն որդւոյ նորա: Պատմութեան մէջ ոչ ուրեք կը գտնենք որ Քրիստոս ի տեսլեան խօսած ըլլայ Լուտերի, Կալվինի և ուրիշներու: Բայց Քրիստոս ինչպէս որ յայտնեց ինքզինքը մարգարէից, և ինչպէս որ կը ցընէ ինքզինքը յաւետարանի որդի կուսին, յօրինեալ ի մարմնոյ նորա և յարեւել, կրեալ ընդ երկայն ժամանակս յարգանդի նորա և ի բազուկս, կատարելով

զամս երեսուն զամենայն որդիական պոր-
տըս առ մայր իւր ամենայն հաւատարմու-
թեամբ, և մեռանելով առաջի աշացնորա,
և յառաջ քան ՚ի խաչէն գերեզմանը դը-
րուիլը՝ միւսանգամ հանգչելով ՚ի մէջ բազ-
կայ նորա:

Թող քնենն բոլոր քրիստոնէութեան
դարերը՝ այդ որդիքն որ իրենց մայրը կու-
րանան, այդ որդիքն որ իրենց մայրը չեն
սիրեր ու զկոյսն Մարիամ կանարգեն, բո-
լոր քրիստոնէութեան մէջ սրբոյն Պետ-
րոսի առջի յաջորդէն ինչուան Պիոս Թ,
Իգնատիոս, Երանոս, Եպիփան, Կիւրեղ,
Գրիգոր յուսաւորիչ, Սմբատիոս հայրա-
պետներէն ինչուան Պոսիւէ և Ֆենեւոն և
Միսիթար արքայ մէկը չեն գտներ որ առ-
տուածամօրը երգ մը, չարական մը չինած
չըլլան: Նմանապէս գիտութեան, գրական-
նութեան և գեղարուեստից մէջ մեծա-
հանճար մարդ մը չեն գտներ՝ որ իրեն մէկ
քանի հրաշակերտ գործուածքն անոր ըն-
ծայած չըլլայ:

Խեղճ բողոքականներն որ այս սէրը չեն
ճանչնար, և զկոյսն Մարիամ կուրանան,
ինչպէս չեն ուզեր աչքերն ինն բանալ, և ի-
րենք իրենց հարցրեն, թէ արդեօք ճշմա-
րիտ ընտանիք և ճշմարիտ եկեղեցի Քրիս-
տոսի այն չէ ուր որ իւր սուրբ մայրը բո-
լոր սրտանց կը պատուի ու կը մեծարի:

ԼԵ

Ինչո՞ւ հիմա ևս հրաշք մը չըլլար:

Հրաշք կամ Սքանչկիք ըսածդ զգալի իր
մի է որ յայանապէս ՚ի վեր է քան զքնա-
կան կարողութիւնս: — Եւ ասիկայ միայն
Աստուծոյ գործն է՝ որ կարգէ դուրս եղա-
նակաւ մը կը յայտնէ անոր ներկայութիւնն՝
աշխարհքիս վրայ պատահած անցքերուն
մէջ:

Դուռն հիմա կը հարցընես թէ ինչո՞ւ հիմա
ալ չեն ըլլար: — Այս բանիս երկու պա-
տասխան կայ, մէյմը թէ հիմա ևս չառ
հրաշքներ կըլլան. և երկրորդ թէ չառ բնա-
կան է որ հիմա աւելի քիչ ըլլան հրաշա-
գործութիւնք՝ քան թէ յառաջին ժամանա-
կըս քրիստոնէութեան:

Ըսի թէ հիմա ևս հրաշքներ կըլլան. և ես
ալ այս փոքրիկ գրքուկիս մէջ ևս կրնայի
ըսել քեզի թէ չառ հրաշքներ տեսեր եմ,
և չառ անձինք ալ կը ճանչնամ որոնց
վրայ առաջապէս հրաշքներ գործուեր են, զոր
օրինակ անհամար հիւանդաց յանկարծա-
կան բժշկութիւններ: — Բայց մէկ բան մը
մայն կուզեմ պատմել՝ որ շատ համբա-
ւաւոր է:

Բենեդիկտոս Ժ. Դի. ժամանակ Հռովմ
անգղիացի բողոքական մը կը գտնուէր. ա-
սիկայ օր մը ծիրանաւորի մը հետ կաթո-

դիկէ կրօնքի վրայ խօսելու ժամանակ՝ դանիկայ սաստիկ վար կը զարնէր, և մասնաւորապէս կը մերժէր իրբն սուտ այն հրաչքներն որ բարեխօսութեամբ սրբոց եղած կը սեպուէին: — Քիչ ատենէն ետե նոյն ծիրանաւորին տրուեցաւ սրբակաց մարգու մը վարքը՝ զորն որ կուղէին սրբացընել, որպէս զի քննէ: Այս դատա ծիրանաւորը այն բողոքականին տուաւ՝ խնդրելով որ զանի զգուշութեամբ քննէ, և իւր կարծիքը ըսէ թէ ինչ ատիճան հաւատալիութիւն կը գտնէ ան պատմութեան ստուգութեան վրայօք: — Քանի մը օրէն ետե՛ երբոր անգղիացին ետ բերաւ զանոնք, «Տեսնենք պարոն, ըսաւ ծիրանաւորը, ինչ ազդեցութիւն ըրին ձեր վրայ այս թղթերս»: — «Հաւատա, տէր իմ, ըսաւ անգղիացին, կը խոստովանիմ որ ասոր բան մըն ալ ըսելիք չունիմ. և թէ որ ձեր եկեղեցոյն սրբացուցած ամէն սուրբնուն հրաչքներն ասոնց պէս ըլլային՝ պէտք էի խոստովանիլ թէ Աստուած միայն կարող է այս բաներս գործել, և կը ստիպուէինք ձանձաղու թէ Աստուած ընդ ձեզ է»: — «Յիրաւի, պատասխանեց ծիրանաւորը, բայց մենք Հոովմ՝ շատ աւելի գծուաւաւ կը համոզուինք՝ քան թէ դուք, վասն զի կը տեսնենք որ այդ հաստատութիւններդ բաւական համոզողական չեն. ուստի այդ գատն ալ մէկդի ձգուեցաւ»: — Անգղիացին այս անգիրն վրայ այնպէս դարմա-

ցաւ ու կաթողիկէ հաւատքը աւելի խորունկ կերպով քննելով Հոովմէն ելլելէն առաջ բողոքականութիւնը թողուց:

Եւ սակայն այս խստութիւնս կը բանեցուի ինչուան հիմա սրբացուցման ժամանակ, և մեր ատենն ալ ինչպէս ամէն ատեն սուրբեր կերանացուցանեն. ուրիշ կողմանէ ալ բաց 'ի սաստիկ քննութենէ՝ հինգ հատ ստուգեալ հրաչք ալ հարկաւոր է որ գործուած պիտի ըլլան՝ բարեխօսութեամբ սրբոյն, առանց որոյ երանացուցումն առաջ չերթար: Աստի ապա ստուգիւ կը հաստատենք եթէ հրաչք ինչուան հիմա ևս կըլլան:

Երկրորդ պատասխանս այս էր որ հիմա աւելի քիչ են հրաչքները՝ քան թէ 'ի սկզբան անդ քրիստոնէութեան. և այս իրեք պատճառի համար.

Ա. Որ քրիստոնէական կրօնից աստուածային ըլլալուն նշան հարկաւոր էին մեծամեծ հրաչքներ, և առանց սրանչլեւաց կարելի բան չէր այս վախճանիս հասնիլ, բայց հիմա արդէն հասած է:

Բ. Հարկաւոր էր առաքելոց և անոնց յաջորդացը աստուածային առաքելութիւնը հաստատելու համար. բայց հիմա գրեթէ բոլոր աշխարհքիս քրիստոնեայ դառնալը՝ հրաչքներուն ամէնէն դարմանալին և անհասանելին կը սեպուի:

Գ. Այսօրուան օրս մեր հաւատքին տառուածային ըլլալուն վրայ անանկ համոզու-

ղական ապացոյցներ ունինք առջևնիս, ինչպէս հրաչքներն առջի քրիստոնէից ժամանակ, ըսել կուզեմ՝ աւետարանին մարգարէութիւններն և անոնց կատարումը:

Քրիստոնէութեան աստուածային ըլլալը՝ երկու գերբնական անցքերով կը հաստատուի. Խ. Յիսուսի Քրիստոսի և իւր առաքելոց հրաչքներովը. Բ. Աւետարանի մէջ եղած մարգարէութեանց կատարուելովը: Առջի քրիստոնեայք հրաչքները տեսան, բայց իրենց տիրոջը ըրած մարգարէութեանց կատարումը չտեսան. բայց սակայն պարտական էին այս վերջիններուն ալ հաւատալ¹, և հրաչքներուն ականատես ըլլալէն ետե՛ս ասոնց ալ հաւատալը զիւրին էր:

Իսկ մենք մեր հարց տեսած հրաչքները ոչ ևս կը տեսնենք, բայց աւետարանի մարգարէութեանց կատարումը կը տեսնենք². և այս տեսածնիս՝ հաւատալի կ'ընէ մեզի նաև հրաչքները՝ զորոնք չենք տեսած. — Յայտնի տեսած հրաչքներէն՝ առջի

1 Հաւատալ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ ուրիշ մը վկայութեան վրայ բանի մը ճշմարտութեանը համոզուիլ:

2 Օրինակի համար Նորոսադէմի կործանման, հրէից ազգին ցրուելուն բայց միանգամայն ընդամենայն ազգս պահուելուն մարգարէութիւնները, եկեղեցւոյ չալածանքները, Պետրոսի և իրեն յաջորդաց վեհադոյն քահանայապետութեան մշտնջենաւորութիւնը, և այլն:

քրիստոնեայք մարգարէութեանց կատարմանը կամակար կը հաւատային ալ. մենք ալ մարգարէութեանց յայտնի կատարմանէն՝ կը ստիպուինք հաւատալու հրաչից ասուգութեանը:

Հրաչքներն առջի քրիստոնէից ապացոյցներն էին, ընդհակառակն մարգարէութիւններն իրենց յայտնի կատարմամբը՝ մեր ապացոյցներն են: Պէտք է այս ալ ըսենք՝ որ այս 'ի մարգարէութեանց առաջ եկած ապացոյցը՝ թերեւս աւելի համոզողական է, քան թէ 'ի հրաչից առաջ եկածը. որովհետեւ անոր զօրութիւնը օր քան զօր ժամանակաւ աւելի կը զօրանայ: Օրինակի համար սուրբ Պետրոսի աթոռոյն հաստատութիւնը, հրէից ազգին աշխարհքիս երեսը ցրուած միայն և միանգամայն պահուիլը՝ հազար ութ հարիւր տարի անցնելէն ետե՛ս՝ աւելի զօրաւոր ապացոյց մը եղած է՝ քան եթէ իրեք չորս հարիւր տարի միայն անցած ըլլար. և թէ որ աշխարհքս քանի մը հազար տարի ևս դիմանայ՝ մեր կրօնքին աստուածայնութեան այս ապացոյցը չափ աւելի զօրաւոր կ'ըլլայ իրեք չորս հազար տարիէն ետեւ, քան ինչ որ է մեր օրերս:

Այս ուրեմն զարմանալի բան մը չէ՝ թէ որ մեր օրերս հրաչքներն այնչափ ստեղծըւան ինչպէս որ էին քրիստոնէութեան առջի դարերուն մէջ:

ինչո՞ւ լատիներէն (գրաբառ) լեզուով կ'աղօթէք
որ մարդ բան չհասկընար¹ :

Բողոքականներն որնորոգութիւնը ամէն
կրօնականնիւթերու մէջ խօթեցին՝ առջինն
հզան լատին լեզուի դէմ կռուող, մոռնա-
լով որ քարոզն որ միայն պահէր էին իրենք
աստուածային պաշտամանց մէջէն, լատի-
նացիք ևս աշխարհաբառ լեզուով կուտան,
և այսպէս ինչ որ բողոքականներն ունին՝
լատինացիք ալ նոյն բանն ունեցած կ'ըլլան :

Իսկ պատարագի խորհուրդը՝ որ է ճշմա-
րիտ պաշտօն, և զոր բողոքականք կը մեր-
ժեն, ժողովրդեան հասկընալու համար էա-
կան բան մը չէ, ուզեր են ցած ձայնով ըսեր
են, ուզեր են փրանկերէն կամ գերմանե-
րէն, լատիներէն կամ եբրայեցերէն : —
Եւ բայց անկէջ որ շատը լատիներէնը կը
հասկընան, շատն ալ եկեղեցւոյ բոլոր ա-
ղօթքներուն թարգմանութիւնը ձեռուընին
ունին. և այս գրքերս որ անթիւ ու անհա-
մար են՝ ամէն հասակի, ամէն հասկըցողու-

1 Սյա գլուխս թէպէտ և արեւելեան քրիս-
տոնէից չյարմարի որոնք իրենց հին լեզուովը
աղօթէլու սովորութիւն ունին. բայց որովհետեւ
օտար աղգաց հետ ալ խօսելու ու պատասխա-
նելու առիթ կըլլայ՝ անոր համար զանց չառնիք,
ինչպէս նաև ասկէջ առաջ ի՞նչ գլուխը :

թեան ու ամէն բնութեան յարմարացուցած
են : — Եւ թէ որ մէկը լեզուին, տեղեակ
ալ չըլլայ, բայց արարողութիւնները, շարժ-
մունքներն և ծանօթ ձայները պատարագի
մէջ եղածն ու ըսուածը իրեն կ'իմացընեն,
որով կրնայ քահանային հետ մէկտեղ պա-
տարագին խորհրդին հետեիլ թէ որ միա-
քը ցրուած չըլլայ. վասն զի ան տառն իրեն
է յանցանքը :

Իսկ ուրիշ կողմանէ վսեմ Դան չէ՞ մի որ
ընդհանուր եկեղեցին՝ ընդհանրական լե-
զու մը ևս ունենայ. աշխարհքիս մէկ ձայ-
րէն մէկալը լատինածէս ուղղափառ մը ի՞նչ
կրօնքին եկեղեցին մտածին պէս ինքզինքը
իւր հայրենիքը կը կարծէ, և իրեն համար
նոր բան մը չէ. բոլոր կենացը մէջ լսածք
կը լսէ, և իւր եղբարցը կրնայ ձայնակից
ըլլալ : Հասարակաց լեզու է մը առաջ եկած
եղբայրութիւնը խորհրդաւոր ու գորաւոր
կապ մըն է :

Ո՛ր թողունք որ լատին լեզուն ալ ինքն-
իրեն անհամեմատ վսեմութիւն մը, մեծ
վայելչութիւն մը ու գեղեցկութիւն մ'ունի,
և հոռվանցեաց պէս տիկեղբայրաւորապէս
տողաց լեզուն է. ուրիշ կողմանէ ալ քաղա-
քականութեան և ուսումնականութեան
լեզու սեպուած է. և ըլլալով թագուհի
արեւմտեան լեզուաց՝ արժանի է կրօնքի
լեզու սեպուելու պատիւն ունենալու :

Վերջապէս փոփոխական լեզուներն ինչ-
պէս են հիմակուածները, կարծես թէ յար-

մար չեն անփոփոխ կրօնքի մը: — Օրինակի համար հիմակուան փրանկերէնն ու անգղիարէնը բոլորովին տարրեր են երկու հարիւր՝ երկու հարիւր յիսուն տարի առաջ խօսուածներէն, ու ևս առաւել չորս հինգ հարիւր տարի առաջ խօսուածներէն:

Բայց ՚ի այս մեծ այլալուծիւններէս որ հիմակուան լեզուաց բնութիւնը կը փոփոխեն, կան նաև մանր փոփոխութիւններ որ հետեանք ունեցող բան չեն երևնար՝ բայց կարևոր են. օրինակի համար սովորութեամբ ամէն օր բառերու նշանակութիւնները կը փոփոխին, և շատ անգամ ծուռ նշանակութիւն մը կը տրուի անոնց. արդեթէ եկեղեցին ևս նոյն լեզուն բանեցընէր՝ անպատկառ իմաստակները կրնային խորհրդատիտրին շատ սուրբ բառերուն ծաղրական ու անվայել իմաստներ տալ: — Ուստի որ և իցէ կարելի պարագայից համար լաւ է որ կրօնից մարդկային նանրասիրութենէ ու փոփոխականութիւնէն ազատ ըլլայ:

Այս է տհա պատճառն որ լատինածէս կաթողիկէ եկեղեցին ըստին լեզուով կը կատարէ իւր պաշտամունքը:

ԼԹ.

Ինչո՞ւ քահանայք իրենց կատարած պաշտամանց համար վճարք կ'առնեն. սրբազան բաները ծախել կըլլայ մի:

Իրաւ է. և դուն շատ կը խաբուիս թէ որ կարծես թէ քահանայք սուրբ պաշտամունքը, խորհուրդներն ու պատարագը, և այլն կը ծախեն, երբ անոնց քեզի համար կատարած պաշտամանը համարվարձք տալ հարկ ըլլայ: Աս սովորութիւնս որ առջի բերան կարգէ դուրս բան մը կ'երևնայ, շատ իրաւացի պատճառէ առաջ կուգայ. ինչպէս որ հիմա քիչ խօսքով պիտի ցընեմ:

Քահանան իրեն համար քահանայ եղած չէ, այլ Աստուծոյ և իւր եղբարցը համար. ինքն է մարդ Աստուծոյ և մարդ ամենեկուն. իր եղբարցը հոգւոյն յախտենական փրկութիւնը իր վրայ առած է, առաջնորդելով անոնց ՚ի ծանօթութիւն, ՚ի սէր և ՚ի ծառայութիւն Աստուծոյ: — Եւ ինքզինքը բոլորովին այսպիսի զերազոյն վախճանի մը նուիրած ըլլալով՝ ամէն բանէ կը հրաժարի, տնական երջանկութենէ, ամուսնական օգտութենէ և ընտանեաց զուարճութենէ, և ամէն տեսակ կենսապահիկ առուտուրէ, ինչպէս է վաճառականութիւն, ձեռնարուեստ ու որ և իցէ ճարտարու:

Թեան հնարք: — Այսպէսով ինքզինքը բոլորովին իր եղբարցը տուած ըլլալուն՝ շատ պատշաճ է որ այս իրեն բոլորական զոհը մէկ կերպով մը վարձատրուի, և փոխանակ հոգւոյ կենաց զոր ինքնկուտայ անոնց, հաւատացեալք ալ ձեռնտու ըլլան՝ առօրեայ կենաց պիտոյքը մատակարարելով իրեն, վասն զի քահանան ալ մարդ է:

Յիսուսի Քրիստոսի ժամանակէն 'ի վեր ամէն ատեն՝ հաւատացեալք քահանայից հարկաւոր պիտոյքը միշտ կուտային. այս բանիս արտաքին կերպն ալ փոխուած ըլլայ՝ բայց էութիւնը միշտ նոյն մնացած է: — Փրանկիոյ մէջ խռովութեան ժամանակէն 'ի վեր սովորութիւն եղաւ որ տէրութիւնը ժողովրդէն տուած տուրքէն՝ թոշակ մը կուտայ քահանայից. բայց որովհետեւ այս թոշակը բաւական չէր (որովհետեւ օտարկանութեան ստորին պաշտօնէի մը վարձքէն աւելի նուազ էր) կառավարութիւնը համաձայնութեամբ քահանայապետին ուրոշեց՝ որ քահանայք արտաքոյ կարգի թոշակ մըն ալ ընդունին Պատահական ըստած, այն հաւատացեալներէն որ քահանայից պաշտօն մը կատարել կուտան. ասով հաւտաառեցաւ որ կրօնքի պաշտօնեայն որոշեալ հաս մի տանէ պտակի, թաղման, պատարազի և ուրիշ մէկ երկու պաշտամանց կատարմանը համար:

Բայց այս բանէս այնպէս պէտք չէ կարծենք՝ իբրեւ թէ եկեղեցւոյ ամէն հասը քա-

հանայից գործածութեանը համար է. հապա այն փառաւոր հարսնիքներու և մեծահանգէս յուղարկաւորութիւններու համար եկեղեցւոյ վճարած ստակին մեծ մասը՝ որո՞ց համար շատ մեծ ծախք է, նոյն իսկ եկեղեցւոյ դանձատունը կը դրուի, որուն մատակարարութիւնը պատուաւոր ու արդար աշխարհականաց ձեռքն է. և այս ըստակէն կը վճարուի եկեղեցւոյ նորոգութեան, և պաշտամանց հարկաւոր ծախքերը, երաժիշտները, երգիչները, և այլն: — Կան ոմանք որ կարծեն թէ քահանայք քրտակին կը լեցընեն, և լաւ կը չափին. բայց ընդհակառակը անոնց այս ստակէն ունեցած չափերնին՝ այնչափ քիչ է, որչափ իրենց վրայ նախանձողներունը:

Ապա կը տեսնես որ չէ թէ աստուածաշին իրաց համար է վճարած ստակդ, հապա սակս պարտուց արդարութեան և քահանան որ ինքզինքը բոլորովին քեզի համար նուիրած է՝ քու տուածդ երախտագիտութեան պարտք մը կը սեպուի:

Եւ թէ որ երբեմն քահանայ մը իր կոչման սրբութիւնը մոռնալով՝ և որ փառք Սրտուծոյ քիչ անգամ կը պատահի, սորակի սէր սկսի ձգել, և երկնից տեղը երկրի համար վստասակի, պէտք է յիշես որ ինքն ալ մարդ է, և քեզի պէս ինքն ևս 'ի չարն հակամէտ. բայց մարդկային տկարութիւնը՝ անոր ունեցած քահանայութիւնը չապականեր. անհաւատարիմ քահանան մե-

ծապէս կը մեղանջէ, բայց իր քաջանայութիւնը միշտ սուրբ կը մնայ որովհետեւ որ ինչպէս վերն բախր, Յիսուսի Քրիստոսի քաջանայութիւնն է, որ երբեք չկրնար եզմանիլ:

Խ

Խոստովանանքը քաջանայից հնարքն է:

Ըսելը զիւրիկն է՝ բայց բանը ցըցընելն է: — Այ՛, մեղաց խոստովանութիւնը՝ որ անոց համար թողութիւն առնելու միջոց մի է, չէ թէ քաջանայից՝ այլ անոր որ զքաջանայս ստեղծեց, և Յիսուսի Քրիստոսի տեսածն մերոյ սահմանադրութիւնն է: — Աւետարանը բաց, և ահա կը տեսնես որ նոյն ինքն իր յարութեան զատիկի կիրակի օրը՝ երբ առաքեալներն Երուսաղէմի մէջ ընթերցաց վերնատունը ժողովուրդէին, Յիսուսս Քրիստոսն յանկարծ դորձն փակելովը երեւցաւ ի միջի նոցա: Առջի բերան առաջօր ինչ կարծելով զանիկայ՝ վախցան. բայց անիկայ իւր օտից և ձեռաց վերքերը ցուցընելով՝ ըսաւ անոնց. « Խաղաղութիւն ընդ ձեզ: Որպէս առաքեաց զիս հայր իմ և ևս առաքեալ զձեզ. առէք հոգի առըք. երբ ոչ ոք բողոքուք զմեզ՝ բողոք յիցի ևոցա, և երբ զառք ունեցիք՝ կալեալ յիցի »:

Այս խօսքերս մեկնութեան կարօտ չեն: Տէրն մեր այս իւր առաջին քաջանայից՝ ոչոք քաջանայութիւնն և իշխանութիւնը

մինչև ցվերջ աշխարհի պիտի տեսէ, տեսաւ իշխանութիւն թողլոյ զմեզս. և այս իշխանութիւնն այնպէս բացարձակ կերպով, որ յայնմ չեմք մեղքն ուրիշ կերպով չէր թողուիր, ցայց եթէ անոց պաշտամանը ձեռքովը, կամ՝ ներքին փափաքանօք զիմելոյ առ նոսա երբ և կարելի ըլլայ ¹:

Բայց քաջանան չգիտցած մեղքերը չկրնար արձրիկել, որովհետեւ ապաշխարող մը իր առջևնոր դայ՝ ինքն չգիտեր թէ արդեօք մեղք դորձած է թէ չէ. ուստի պէտք է ապաշխարողն իր խիղճն անոր բանայ և իր մեղքը յայտնէ, որպէս զի քաջանան ալ կարենայ դատել թէ արդեօք արժանի է զանիկայ մէկէն արձրիկել թէ արձակումը ու չացընել ինչուան որ մեղաւորը արժանաւոր կացութեան մէջ դանուի, և լաւ ևս պատրաստուի արձակումն ընդունելու:

Այս է խոստովանանք ըսածնիս, զոր և յայտնի կը տեսնէք Յիսուսի Քրիստոսի

¹ Այս խօսքերս գիտմամբ աւելցուցինք. վան զի եթէ կարելի չըլլայ խոստովանալ արդեօք մեղք չեմք, կատարեալ զըմամբ մեր մեղացը թողութիւն կրնանք առնել. բայց այս զըման հետ հաստատ առաջադրութիւն ալ պիտի ունենանք՝ որչափ կարելի է չուսով հնազանդելու Քրիստոսի հրամանին՝ որ կուզէ ամէն ծանր մեղք ապաշխարութեան ատեանն ելլէ: Ապա այս կարգէ դուրս գիպուածոց մէջ Աստուած մեղաց թողութիւն կուտայ ի շնորհս քաջանայաւ կան պաշտաման:

խօսքերուն ուղղամբութեան մեկնութենէն թէ խոստովանաւոր անմահողն ինքն միայն է :

Եւ որոնք որ այս բանն կ'ուրանան, թէ որպատմութեան և թէ աւետարանի շատ քիչ տեղեկութիւն ունին : Քաջանային և զանազան խոստովանութիւնք թէ առանձին եղեր է և թէ հրապարակաւ, և ետեւէն և կրօն խորհրդական արձակումը՝ քրիստոնէութեան ուղի դարերուն մէջ ալ հարկաւոր պայման սեպուած էր մեղաց անբուն ըլլալու : Եւ կը տեսնենք որ այս բանն իբրեւ անստուծային սահմանադրութիւն՝ ամէն ժամանակ և ամէն տեղ գործածուած է :

Բողոքականք որ խոստովանութեան շատ ծանր բան ըլլալուն համար ուրացան զայն, ջանացան զուր տեղը այնպէս երկընկնելու իբրեւ թէ ի մարդկանէ հնարուած բան ըլլար : Եւ ունենք այնչափ տգիտացան կրօնից պատմութիւնք՝ մինչև կը հաստատէին թէ խոստովանանքը երկրապաներորդ զարուն մէջ Լատերանու ժողովքէն հնարուեցաւ : Բայց զժողովարարայն խառնուեալ մարդկանց կործեացը հակառակ Փրանկիոյ պատմութեան մէջ յիշուած կը գտնենք մեծին Կարողոսի և իրեն որդւոյն Լուգոմիկոս բարեմոյնին խոստովանահայրենքը : զորնք Լատերանու ժողովքէն հինգ հարիւր տարի առաջ էին :

Ուրեմն նորէն կը կրկնենք՝ խոստովանանքի հնարողն այն է որ ստեղծ զմարդ :

զաշխարհս և զամենայն ինչ, յաւիտենական Որդին Աստուծոյ՝ եղեալ մարդ ի վերկել զմեզ, — Ինքն իւր բարեգթութեամբը տուաւ մեզի խոստովանութեան խորհուրդը, որպէս զի զմեզ ապահով ընէ մեր մեղացը թողութիւն առնելու համար, որով և մեր հոգին խաղաղացնէ : Եւ երբ մեղքերուս ներումն առնելու համար Աստուծոյ խնայեմք՝ ապահով ենք որ այդ խաղաղութիւնն ալ կընդունինք :

Մէկ կողմանէ քաջանային ըսած խորհրդական խօսքերը լսելով որ կրտսէ « Եւ արձակեմ զքեզ յանուն հօր և որդոյ և հոգւոյն որդոյ » միւս կողմանէ ալ մեզմէ ամէն ջանք ընելով՝ ապահով ենք որ մեր հոգին կը սրբուի, ըստ որում ասաց Քրիստոս « Որոց քաղաքուք զմեզս քողակ յիցի հոցս » :

Եւ ես ի խորհուրդ ապաշխարութեան, ինչպէս նաեւ յալլ ամենայն խորհուրդս՝ յանձինս կընդունինք ի և կատարեալ կերպով մեր Փրկչին արդիւնքը : Եւ Յիսուս Քրիստոս մեր զղջման պակասութիւնն ունակատարութիւնը կը լնցնէ : որ եթէ մենք մեզի մնացած ըլլայինք՝ մեր անձնական պատրաստութեան համարմատ միայն պիտի ընդունէինք Աստուծոյ շնորհքը : Իսկ արդ այս պատրաստութիւնն ամէնքը գիտեն թէ որչափ խեղճ բան է :

Տէրն մեր խոստովանութիւնը հաստատելով չէ թէ միայն կրօնքը դիտեց, այլ նաեւ մեր բնական զգացմունքը և մեր սրբ-

տին բնական պիտոյքը. վասն զի կը տեսնենք որ մէկը եթէ իր ըրած մէկ յանցանքը խոստովանի՝ սիրտը կը հանդարտի և ըրածն ալ կը մոռցուի: Կայ մէկը որ իր տրտմութեան ժամանակը չփախարի իր սիրտը իւր բարեկամին բանալու: — Այսպէս է նաև խոստովանանքը. մեզք ըսածդ արդար և ուղիղ սրտի մը համար յիշուի չար և անտանելի ծանրութիւն մըն է: Իսկ քահանան իրեն խղճին սրտակից և իրեն վշտացը մխիթարիչն է. մանաւանդ թէ մխիթարելէն աւելի, զանիկայ բոլորովին կը նորոգէ, փոխանակ կուտայ իրեն բարի խղճի խաղաղութիւն: — Արդ զեռ չէք ուզեր ճանաչել Աստուծոյ բարութիւնը խոստովանանքի խորհրդեան մէջ:

Արդ պէտք է որ հիմա փոխենք այդ անխմատ խօսքը թէ քահանայք են խոստովանքը հնարողն և տեսնենք թէ բուն իմաստըն ինչ է: — Ընդհանրապէս այսպէս ըսողոց միտքն այս է. «Ես չեմ ուզեր խոստովանիլ, վասն զի նախ հպարտ ու անառակ մարդ մի եմ, և չառ բան ունիմ հոն տեղն ընելու. երկրորդ՝ չեմ ուզեր իմ աստերս ու մնչորութիւններս թողնել »:

Արդ զուր որ խոստովանանքի գէժ կը խօսիր, տեսնեմ կրնաք ըսել թէ ես կը սըխալիմ այս խօսքիս մէջ:

ԽԱ.

Խոստովանանքի օգուտն ինչ է

Նախ խոստովանանքը աստուածային սահմանադրութիւն ըլլալով՝ պէտք է որ օգտակար վախճան մը ունենայ. որովհետեւ Աստուած առանց պատճառի բան չգործիր: — Բայց դուն որ կը հարցնես թէ խոստովանանքը ինչ օգուտ ունի, գնա խառտովանէ և օգուտը կը տեսնես. այն ատեն կը տեսնես որ քեզի կարողութիւն կուտայ՝ ի չարէ՝ ի բարին դառնալ, այնպիսի կերպով մը՝ որ առաջ չէիր ճանչնալ. կը տեսնես իր օգուտը՝ որ քեզի կը մոռցնէ քու ախտերդ, և դքեզ դիւցապնական առարկանութեանց ճամբէն առաջ կը տանի:

Խոստովանանքը ինչ օգուտ ունի. ահա տես սա խանութի մանչը, սա աղքատ տղան՝ որ ամօթալից ախտերով ինքզինքը նուաւստացուցեր էր, և անոնց անարգութիւնը երեսին վրայ նկարուած կերեւտար, ինչպէս հիմա թէ բնապէս և թէ բարպապէս բոլորովին փոխուեր է. և ինչէն է այս փոփոխութիւնը, բայց եթէ խոստովանելու գնաց, և հիմա ալ ստէպ կերթայ, որ առաջ ամենեւին խոստովանած չունէր:

Խոստովանանքն ինչ օգուտ ունի. հարցուր սա գործաւորին, որ քիչ մը առաջ ինքզինքը հեշտութեան ու գինովութեան տուեր էր. իսկ հիմա բարեկարգ, պարկեշտ չա-

վաւոր ու ջանասէր գործաւոր մը եղեր է, և քիչ օրուան մէջ իր ընկերացն ալ բարի օրինակ և խոստովանութեան օգուտն առնէ կիմանան անոր կնիկն ու որդիքը:

Խոստովանակը ինչ օգուտ ունի, հարցուր տա խեղճութեամբ տառապեալ կնկանը, որ որդւոցը հոգիք ուր իր վրան է, և էրիկին ալ շատ անգամ զինքը կը չարչարէ, խեղճը շատ անգամ մօքէն անցուցեր էր որ երթայ ինքզինքը դէտը նետէ, ու իր թշուառութենէն ու տրտմութենէն ազատի. բայց Ստուծոյ վախը և որդւոցը գոթը զինքը ետ դարձունին, ու գնաց խոստովանաւոր օտրն ընկաւ: Ասիկայ չեմ գիտեր ինչ ըսաւ անոր, և ահա սիրտը խաղաղութեամբ ու երեսը խոտուծով յեցուած իր տունը դարձաւ: ու անկէջ ետեւ հեղութեամբ իր վշտացը կը տանէր, և առանց խօսք մը ըսելու իր էրկանը անդթութեանը կը համբերէր: Մարդը առաջ անոր փոխօրնութեանը վրայ զարմացաւ. յետոյ սկսաւ սիրել զանիկայ, և անկէջ բարի օրինակ տանելով իրեն նմանեցաւ: — Համբէ, միթէ մեծ օգուտ չէ այս կերպով անձնաստան մը աղատել, ու իր վեց եօթը որդւոցը շնորհել, և աշխարհքիս մէջ առնէլ տուն մը և բարեկարգ ընտանիք մը տեսելընել:

Այս խեղճ կնկանէն ետեւ ծառայ մը կուգայ որ տալիս թիւն ըրեր էր պղտի միտի շահեր ընել իր տիրոջը վնասով: բայց յետոյ

տոյ խիղճը տանջելով՝ կուգայ քահանային կիցնայ: Հիմա եթէ տէրը աչք մը տայ ելու մուտքին՝ կը տեսնէ որ առանց տանը ճախութիւնը նուազելու իր ծախքը կը պակսի. և օր մըն ալ անձանթ ձեռքէ մը քաւսուն յիսուն լիտայի դրամաթուղթ մը կընդունի: — Համբէ, աշխարհքիս վրայէն գող մը պակսեցաւ. և բարեկարգ ընտանիք մը թերեւ կործանելու և սնանկանալու վտանգէն ազատեցաւ և արգար ու հաւատարիմ՝ ծառայ մը տուցաւ:

Խոստովանակը ինչ օգուտ ունի. հարցուր տա ժողովրդեան մտադրեաններուն, սա հարուստ կալուածատէրը՝ իր անբաւ հարստութիւնը միայն իրեն համար ծախելով զանոնք իրենց խեղճութեան մէջ կը թողնէր: Բայց քիչ առեն է որ խոստովանելու երթալով Հիմա հայր դարձեր է խեղճերու, և անոնց ամէն կարօտութիւնը կը հոգայ. և այս աղքատները կիմանան թէ խոստովանալին օգուտն ինչ է եղեր:

Խոստովանանքը առաքիկաւորանց հնարքն է. ինքը կուտայ և կը պահպանէ այն սրտի խաղաղութիւնը՝ առանց որոյ երջանկութիւն չըլլար. ինքը շատերը մեծամեծ ոճիրներէ և դժբաղդութիւններէ կը պահէ: — Ինքը կը բարձրացնէ խեղճ մեղաւորը՝ որ իր տկարութեամբը Ստուծմէ հեռացեր էր. և ի վեր քան դամկնայն ինքն է հոգեւ վարքի մօտ եղողին, ու Ստուծոյ և իր դատաւորին առջէն ելլելու վրայ եղողին քաջաւերութիւնը:

Որչափ փոփոխութիւն պիտի տեսնենք աշխարհքիս վրայ՝ թէ որ ամէնքը ինչպէս որ պէտք է պարզմանութեամբ ու երկիւղաւ ճութեամբ խոստովանելու սովորութիւն ունենային։ Այն ատեն օրէնքի ու ոստիկանութեան զինուորները չատքիչ բան գործ պիտի ունենային։ Եւ եկեղեցւոյ միայն այն օրէնքը « Խոստովանել միանգամ ի տարւոյ զմեզ » բառական էր զաշխարհքս նորոգելու, և ամէն խռովութիւն դադարեցնելու։

Հիմա ծառը իւր պտղէն դատէ. խոստովանանքի վրայօք ալ նոյն բանը կրնանք ըսել՝ ինչ որ բոլոր կրօնից համար, այսինքն թէ իր թշնամիները միայն ախտերն են։

Խ Բ

Խոստովանանքի կարօտ չեմ. խիղճս բանի մը վրայ չզարնէր, սպանութիւն, գողութիւն ըրած չեմ. մէկու մը փնաս ըրած չունիմ. բան չունիմ՝ զուրցեղք։

Քու խղճիդ քննութեան հետեանքն այդ է. սիրելի բարեկամ, կամ դուն կարգէ դուրս մարդ մի ես, կամ թէ խիղճդ աղէկ չես քններ. այս երկուքին մէկը պէտք է որ ճշմարիտ ըլլայ։ — Բայց կուզես որ քեզի հետ համարձակ լստիմ. — հաստատ գիտեմ որ դուն ալ ուրիշներուն պէս մարդ ես, օրով և միւր երկրորդ եմթագրութիւնը միայն ճշմարիտ կրնայ ըլլալ։

Ինքզինքդ մեղադրելու բան չունիս. համբերէ բիշ մը, և կը տեսնես որ ես քեզ մէ աւելի լաւ կը տեսնեմ եղեր քու խիղճդ։

Նախ առ Աստուած նկատեմք ինչ վիճակի մէջ կը գտնուիս. միթէ կրնաս ըսել թէ իրեն պարտք մը չունիս, և թէ ինքը քու ստեղծողդ, քու աէրդ, քու հայրդ և քու վերջին վախճանդ չէ. արդ կը պաշտեն մի զինքը, կաղօթեն իրեն ամէն օր, իր բարեարարութեանց համար շնորհակալ կըլլան իրեն, իրեն օրինաց ղէմ ըրած մեղքերուդ համար թողութիւն կը խնդրեն իրմէ, կը կատարեն իրեն օրէնքները։ — Այն որ քու կենացդ առջի առարկան պիտի ըլլայ՝ անոր վրայ երբեք կը մտածես։ Վայրենի կռապաշտներն իրենց սուտ աստուածները կը պատուեն, իսկ դուն որ զկենդանին և զճըշմարիտն Աստուած կը ճանչնաս՝ անանկ կեանք մը չես անցըներ իբրեւ թէ Աստուած չըլլար։ — Ուրեմն այս առջի մասին վրայ քու խիղճդ լաւ չէիր քննած՝ երբ քիչ մը առաջ կըսէիր՝ թէ ինքզինքդ ամբաստանելու բան չունիս, և թէ բան չես գտներ քահանային զուրցելու։

Երկրորդ հիմա տեսնենք թէ արդեօք առնկերս ունեցած պարտքերուդ աւելի մտադիր ես թէ չէ. զիր ձեռքդ սրտիդ վրայ և կը տեսնես թէ որչափ պակասութիւններ կը գտնես. միթէ կը կատարես մի եղբայրական սէրը, ուրիշի համար սըրտանց ու ամենայն քանքով աշխատիլ, աղ-

քատներու ողորմիլ, քու եղբարցդ յանցանացը ներել, իրենց անունն ու պատիւը պահել, անիրաւութեանց թողութիւն տալ, միմեանց բռն բաւնալ, բարիօրինակ ըլլալ, քաղաքացւոյ ու ընտանեաց պարտքերդ կատարել, բարի որդւոյ, աղէկ հօր մը և լաւ կողակցի մը պարտքերը, լաւ տիրոջ մը ու հաւատարիմ ծառայի մը, բարի ու հաւատարիմ բարեկամի մը, արդար գործաւորի, և արդար ու զթաժ գործատէրի մը պարտքերը կատարել, որոնց որ ցուցաւ կը շատ երկայն կըլլար հօս գնել, այս ամեւնայն լաւ կը կատարեն միւս — Եւ ահա կը տեսնես որ ասոնց մէջ ալ շատ բան ունիս խոստովանելու:

Երրորդ հասարակ քու անձիդ ունեցած պարտքերդ. կարծեմ համարձակ կրնամ ըսել թէ կրօնքիդ պարտքերն ալ ինչպէս որ պէտք է չես կատարեր, այս նիւթիս վրայ ալ շատ բան կայ: Տեսնենք. գիտես որ հօգի մը ունիս, արդ երբէք հոգ տարած ես անոր վրայ, թէ այնպէս տալեր ես իբրեւ թէ չունենայիր — Բարիք մը ըրած ժաւանակդ ինչ պատճառէ չարժեալ ըրեր ես. գիտես առակն որ կըսէ գործը դիտաւորութենէն կը կախուի, գրտէն լաւ երեւցած գործ մը վատ դիտաւորութեամբ կաւրուի. արդեօք պարտքդ է քեզի դայն ընել տուալը Աստուծոյ կամքը կատարելու և իրեն հաճոյ ըլլալու մտաւարն է, թէ քու շահդ հպարտութիւնդ, վառասիրութիւնդ, յար-

գոյ ըլլալու իղձդ, ու աշխարհքէս լաւ մարդ ճանչցուելու մտաւարդ, — Հասարակութեան կողմանէ ինչպէս ես:

Եթէ քու Աստուծոյ ամենատեսին առջեւն ըրածդ՝ որդիդ քու դիմացդ ընէր, արեւդ գուրս կը վառաւիր զինքը ստահակի մը պէս. եթէ ուրիշ մը քու կնիանդ, քրոջդ ու աղջկանդ հետ այնպէս համարձակ վարուէր՝ ինչպէս որ դուն շատ անգամ կը վարուիս, ինչ կարծիք կունենայիր այն մարդուն վրայ. միթէ զինքը յանցաւորի պէս չէիր դատաւարտեր. միթէ այն բանն որ ուրիշներուն կեղտ կը սեպուի, քեզ ալ չէիր սեպեր:

Այսպէս պէտք է երկայն բարակ մեր խիղճը քննենք. և որչափ քննենք այնչափ բան կը գտնենք: Բայց այսչափ ալ բաւական է զքեզ համոզելու թէ որչափ ալ կատարեալ անմեղ ըլլաս՝ լաւ, երկայն ու հաստատուն խոստովանութեան մը բաւական նիւթ ունիս. մէկ կողմանէ բաւական մեղք ունիս, ինչպէս որ հիմա անոնցմէ բանի մը մեծերը առջևդ դրի. մէկալ կողմանէ ալ չեմ տարակուսիր որ յոժարուիլիս ալ ունիս: Խնդրէ մէկ լաւ քահանայ մը՝ որ շատ ուրախ կըլլայ զքեզ ընդունելուն և յանուն Աստուծոյ քեզի թողութիւն տալուն. զնա ուրեմն առնա միամիտ որտով: — Ամէն բանի մէջ առջի քայլը դժուար է. բայց վիշտը շուտով կանցնի, իսկ ուրախութիւնը կը մնայ:

« Բայց չատոնեյ է սր չեմ խոստովանած » կըսես. ըսել է թէ աւելի կարօտութիւն ունիս :

« Բայց խիստ չատ բան ունիմ խոստովանելու ». ևս առաւել. ձկնորսին ուզածն ալ մեծ ձկներն են. խոստովանահայրը կուզէ աւելի մեծ մեղաւորներն որսալ՝ քան թէ պղտիկները, և աւելի անոնց ապաշխարելը կը ցանկայ :

« Ամէն բան չեմ կրնար միաքս բերել ». — Այդ ալ բան է. ինչ որ կը յիշես այն միայն ըսէ, և ամէն մեղացդ վրայ ալ զղջա. և Ստուռած՝ որ ուղիղ դիտաւորութիւն կը խնդրէ, քեզի թողութիւն կուտայ : — Խոստովանանքի զխաւոր բանը զզջումն է :

Գնա խոստովանէ. և հաւատաւ ինձի որ երբ լինցընես երջանիկ և ուրախ կը դանես ինքզինքդ : — Երկրիս վրայ ճշմարիտ երջանկութիւնը՝ սրտի խաղաղութիւնն է, որ բարի խղճէ առաջ կուգայ :

Խ Գ.

Խոստովանանք ըլլալը ձանձրանալի ծանր բան մի է

Անոր համար մենք ալ չենք ըսեր որ զուարճանալու համար երթաս. ամէն աղէկ և օգտակար բանը զուարճալի չկրնար ըլլալ. հիւանդ կզած ժամանակդ գեղ առնելը զուարճալի բան մը չէ, բայց ուրեմն ալ չու համար պէտք է առնել, առաւօտունէ

ինչուան իրիկուն իր և ընտանեաց ապրուտը գտնելու համար աշխատիլը, և ծերութեան ատենի համար խնայութիւն ընելը զուարճալի բան մը չէ. բայց օգտակար և հարկաւոր բան է, անոր համար աշխատանքը ծանր, հաճոյ և դժնդակ ալ ըլլայ՝ մարդիկ կաշխատին : Այսպէս է նաեւ խոստովանութիւնը, որ գեղ մի է և անհաճոյ գեղ մի, և այնչափ աւելի անհաճոյ որչափ որ կարօտ են անոր մարդիկ. բայց հարկաւոր գեղ է. ես խոստովանիլ որ ուզեմ զուարճանալու համար չեմ խոստովանիր, այլ բժշկուելու և առողջանալու համար :

Այս ուրեմն սիրտ առ, և մեր զարուն մեծ ընդհանուր հիւանդութեամբ մի պըլշտըկիր որ է պարտաւոր պակասքներ. աս գերազանց բաւս պարտք չատ հոգիներու համար աննշան բաւ մի է, որոնք միայն զուարճութիւնը գիտեն. զզուջացիր աս ցաւալի տկարութենէն և յիշէ Ստուռոյ դատաստանը :

Խ Գ.

Խոստովանանքի երթալը ան ատեն լաւ էր երբ որ դպրոց կերթայի, իսկ հիմա . . .

Իսկ հիմա որ տասն անգամէն աւելի հարկաւորութիւն ունիմ չեմ երթար. հիմա որ կիքերս կը մեծնան, աշխարհքիս վտանգները չորս գիւս կառնեն, և ամէն

կողմէն չարեաց ենթակայ եմ, ինչ պէտք է զգուշութիւններ ընել, վայ մարդուն սըրտին ինչպէս կը մոլորի երբ փոխանակ խելքին ցցուցածին հնազանդելու, կուզէ զայն իրեն հնազանդեցնել:

Ամէն հասակի մէջ մարդս խոստովանելու կարօտ է. վասն զի ամէն հասակի մէջ մարդ կաթողիկէ եկեղեցւոյ ձեռքով տալով աւանդած աստուածային օրէնքը պահելու պարտական է. արդ աստուածային օրէնքը կը պատուիրէ որ ամէն մարդ որ մեղք գործելու ենթակայ է՝ տարին գոնէ անգամ մը խոստովանի. և այս օրէնքէս մէկը ազատ չիրնար ըլլալ: — Ամէն հասակի մէջ մարդս խոստովանելու կարօտ է. վասն զի ամէն հասակի մէջ մարդ կրնայ մեղանշել, կրնայ ալ մեռնիլ. և վասն զի խոստովանանքն է մի միայն աստուածային դեղ ու դարման մեղքերը ջնջելու և զհոգին Աստուծոյ առջև ելլելու պատրաստելու: — Որչափ որ կեանքերնիս առաջ արթայ՝ պատերազմներն աւելի կը սաստկանան, յարձակմունքներն աւելի ստեպ և ուժով կըլլան, թշնամիներնուս թիւն աւելի կը չափանան. միթէ վէրերնիս ձգելու ատենն է այն ատենը:

ԽԵ

Ես քանի քնամեռանդներ կը ճանչնամ որ ուրիշներէն լուսմը չեն. անանի որ ստեպ խոստովանանքի դացողը՝ անով աւելի լուսմարդ չըլլար:

Այդ բաժնի կը ցընէ նախ թէ կամայդ մարդը անկեղծութիւն չունի, կամ թէ կրօնքի մէջ լուս հրահանգեալ չէ, և արտաքին ձեւ միայն կատարելով՝ ներքին հոգւոյն փոյթ չընէր, որուն ամէնէն աւելի պէտք էր մտադիր ըլլալ:

Երկրորդ կամ թէ իր բնութիւնը կարգէ դուրս ապստամբ է, որ այսօրիսի դորաւոր սղոյեցութիւն մը չիրնար զանիկայ լուսընել, ինչպէս չատերը:

Երրորդ կամ թէ դուն չատ խիստ կերպով կը դատես զիրքը, և իրեն դէմ կանխաւիս. և այս վերջինս աւելի հաւանական կերեւայ:

Պէտք է գիտնա՞ որ մէկը քրիստոնեայ ըլլալով մարդ ըլլալէն չդադրիր. հապա մեր մեղքը ապականեալ խեղճ բնութեան տկարութիւններն յանձին կը կրէ: Իրեն կեանքը միշտ համեմատ չէ իրեն սկզբանցը, ըզձիցն և առաջագործեանցը: Բայց կրօնքը թէ և բնութեան աւեկն պակասութիւնները չուզէ՝ և ամէն անկատարութիւնները բնաւիս և մեկեկ չջնջէ, բայց սակայն կամաց կամաց վանոնք կը նուազեցնէ ու կեղ-

ծանէ, որովհետեւ անոնց դէմ անդադար պատերազմել կը հրամայէ. և աս բանին համար շատ պարզ և միանգամայն զօրաւոր միջոցներ կուտայ, չէ թէ միայն բարի մարդ ըլլալու, այլ նաեւ որչափ որ մարդկային բնութիւններն կը տանի՝ կատարեալ ըլլալու: Ահաւասիկ սուրբ ըսածներն ալ ուրիշ բան չեն բայց ձգնարիտ քրիստոնեայ՝ ինչպէս են սուրբ Փրանկիսկոս սալեզայի, սուրբ Փրանկիսկոս քաւէրեան, սուրբ Վինկէնտիոս Եղեղեայի եւ այլն: — Եւ յիշաւ անկեղծ ու սրտոտ հոգիները աս միջոցներն բանեցընելով իրենք զիրենք շուտով մը կուզէին, անով նաեւ լաւ մարդիկ կըլլան, յետոյ բարի, և հոսի յետոյ սքանչելի:

Բայց այս բանն ալ ճշմարիտ է որ անոնք որ ջերմեանդներու դէմ կը խօսին՝ մեծաւ մասամբ տառնապատիկ աւելի գէշ են քան զնոսաւ. իրենց ընկերաց աչքին չիւզը կը տեսնեն, և իրենց աչքին գերանը չեն նըշ մարեր:

Կրօնքը զմեզ լաւագոյն ընկէն լիրճար պակսի. և անոնք որ քրիստոնեայ ըլլալով հանդերձ պակասաւոր են, եթէ քրիստոնեայ չըլլային չէ թէ միայն այն պակասութիւններն ըրն հապա շատ ուրիշ պակասութիւններն ալ մէկտեղ կուսնային: — Եւ որոնք որ քեզի պէս ջերմեանդները կարհամարհեն՝ այս մեծ ու գլխաւոր պակասութիւնն ալ աւելի ունին որ առ Աստուած ունեցած եր-

կըրպագութեան, աղօթից և հնազանդութեան պարտքերը չեն կատարեր, զորոնք ամէն մարդէ կը պահանջէ Աստուած:

ԽԶ

Ինչպէս կարելի է որ Քրիստոսի մարմինը ճշմարտապէս ներկայ ըլլայ հաղորդութեան մէջ, այդ անկարելի է:

Այդ բանից մէկ պատասխան մը միայն ունիմ, բայց բաւական է, որ է այս. Այդպէս է, փասն որոյ և կարելի է. Այդպէս է, փասն որոյ դուք ալ պետք է որ հաւատա. Թէպէտեւ չկրնաք գիտնալ թէ ինչպէս կըլլայ:

Այդպէս է ըսի, այսինքն թէ Յիսուս Քրիստոս ճշմարտապէս և գոյացապէս ներկայ է ՚ի սուրբ հաղորդութեան, և թէ ՚ի պատարագի զինի սրբագործութեան ոչ ևս գոյ հաց ՚ի վերայ սեղանոյն ՚ի ձեռք քահանային, այլ կենդանի մարմին և արիւն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ծածկեալ ընդ պարզ տեսակաւ հացի և գինւոյ:

Այս բանին զբեղ համոզելու հարկ չէ որ սոջեզ բերեմ առաքելոց ժամանակէն ըսկըսեալ ինչուն հիմունացած քրիստոնէութեան դարերն՝ որոնք երկրպագելին և բարձրաձայն քարոզելին Քրիստոսի ճշմարիտ ներկայութիւնն ՚ի հաղորդութեան. և ցցնելու թէ ինչպէս մեծամեծ հանճարներ, ու խորին և իմաստուն վարդապետներ՝ ան-

կեղծ հաւատքով երկրպագեցին պատարազի սուրբ խորհրդին. որոնք յիրաւի չառ համոզիչ պատճառներ կրնան ըլլալ: Բայց ասոնք ընդարձակ բան ըլլալուն՝ ես իբրեւ պարզ խնդիր մը միայն կ'ուզեմ այս բանս լուծել: Այս բանիս համար ուրիշ բան չունիմ ընելիք, բայց եթէ առանց մեկնութեան առջև դնել Յիսուսի Քրիստոսի այն խօսքերն ուր կը յայտնէ թէ հաղորդութեան խորհուրդն ինքն իսկ է, իւր մարմինն և իւր արիւնն է:

Ինքն հաղորդութեան խորհուրդն երկու անգամ կը յիշէ աւետարանին մէջ. առջի անգամուն գրեթէ իր չարչարանացմէ տարի մը առաջ զայն կը խոստանայ. երկրորդ անգամ իր չարչարանաց նախնիաց իրիկունք՝ զայն կը սաՀմանէ, և այսպէս իր խոստումները կը կատարէ: — Այս նիւթիս վրայօք առջի խօսքերը Յովհաննու Զ զԸԼ-խոյն մէջն են. որոնք քու ուղիղ մտացդ առջևը կը դնեմ. « Ամեն ամեն անձ ձեզ՝ որ հաւատայ յիս ունի զկեանս յաշիտեակաւ երս ». նախ ասով իր խօսիցը հաւատք կը պահանջէ. վասն զի ասկէց ետեւ ըսելիքը հաւատոյ ամէնէն խորին խորհուրդն էր: — « Եւ եւ հացն որ յերկնից իջեալ, երե որ ուտիցէ՝ ի հացե յայտնանէ՝ կեցցէ ի յաշիտեակն. և հացն զոր ես տաց ¹ մարմին իմ է, զոր ես տաց վասն կեանց աշխարհի »:

1 Ի՞նչէ աս բառերս. Յիսուս Քրիստոս կը

Հրեայք որոնց կը խօսէր այս բաներս, ձեզի պէս մէկմէկու հետ կը մարտնչէին ըսելով. « Զիարդ կարէ սա առա՛մ եղ զմարմին իւր յուտել »: Ինչպէս կարելի է այս բանս: և չէին ուղեր հաւատալ: —

Բայց անս թէ ինչպէս տէրն մեր նորէն կը հաստատէ իր ճշմարիտ ներկայութիւնը հաղորդութեան հացին մէջ ըսելով. « Ամեն ամեն անձ ձեզ երե ոչ կերիցիք զմարմինն որչոյ մարդոյ, և արբիջիք զարիւն երս, ոչ ունիք կեանս յաճիկս: Որ ուտէ զմարմին իմ և ըմպէ զարիւն իմ, ունի զկեանս յաշիտեակաւ. և ես յարուցից զեա յառաջն յետեւ: Զի մարմին իմ ճշմարիտ կերակուր է, և արիւն իմ ճշմարիտ ըմպելի է: Որ ուտէ զմարմին իմ և ըմպէ զարիւն իմ յիս բնակեցէ և ես ի նմա »:

Արդ ասոր ի՞նչ ըսելիք ունիս: Արեւմտ չը հաւատալ Յիսուսի Քրիստոսի խօսքին, այն որ այսպէս յայտնի բառերով կը յայտնէ թէ հաղորդն իւր իսկ մարմինն և արիւնն է. և այնպէս զօրաւոր կերպով որ բոլորեականք

խոստանայ այս խորհրդական հացը. ոչ եթէ այն ատեն կուտայ, այլ յետոյ առ կը խոստանայ. Հայն զու ես քոք. ուրեմն բողբոկաննեքուն ըսածին պէս իր վարդապետութեան համար այլաբանական բան մը չէ ըսածը. վասն զի իր վարդապետութիւնն արդէն տուած էր այն ատեն. և այն բանն որ արդէն արուած է, մահաւանդ թէ նոյն ատեն տրուած է, խոսքով չըլար:

իրեք հարիւր տարուան մէջ զուր տեղը ջանացին փոփոխել, և ամէն տեսակ ճիգն ու ջանք յանձն առին անոր յայտնի ցուցա-
կութենէն փախչելու:

Եթէ Քրիստոսի առջի խօսքերը ճշմար-
տութեան սէս յայտնի են, հետեւեալներն ալ որ հաղորդութեան խորհրդոյն կատա-
րիչ խօսքերն են՝ անոնցմէ պակաս չեն: —
Վասն զի չարչարանաց նախընթաց իրիկու-
նը տէրն մեր յետ ընթրեաց առաւ զհացը
յաստուածային և յարարչագործ ձեռս իւր,
օրհնեաց և տուաւ իւր առաքելոց՝ ըսելով.
«Առէք կերպոյր այս եւ մարմին իմ»: Յայտնի
չեն մի առաքելքս. ձեզի տուածս ինչ է. —
Մարմին իմ»: — Անկէց ետեւ՝ տուաւ իւր
առաքելոցը՝ որ առջի քահանաներն էին,
իշխանութիւն առնելոյ ինչ որ ինքն ըրաւ,
ըսելով աս խօսքերս «Զայս արարցիք առ
իմոյ յիշատակի» այսինքն ինչպէս որ ես հի-
մա ըրի:

Ո՛վ հաւատացեալք լսէք ու դատեցէք —
Այս եւ մարմին իմ:

Շիտակն ըսելով ինծի համար այս խօսքե-
րըս միայն բաւական են. և չէ թէ միայն
յայտնի ապացոյց են ներկայութեան Քրիս-
տոսի 'ի սուրբ հաղորդութեան, այլ նաեւ
նորնպէս անհախառնելի կերպով կը ցցընեն
ինծի իւր աստուածութիւնը. վասն զի մարդ
մը եղած չէ որ այդպիսի բան զուրցած կամ
զուրցել կրցած ըլլայ: — Բայց քանի մը
սլարդ գիտելիքներ ալ աւելցնենք հաղոր-

դութեան խորհուրդը քեզի աւելի զիւրաւ
հաւատալի ընելու համար:

Նախ տեսնու մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի
մարմինն 'ի հաղորդութեան գերբնական
օրինակաւ մը փառաշուքաւ է, յայտնի
տարբեր մարդկային մարմնոյ վիճակէ, ինչ որ
այս կեանքս մէջ կը տեսնենք: Եւ ինչ որ մահ-
կանացու, երկրաւոր և չարչարելի վիճակի
մէջ անհնարին կերեւայ մեզի, անմահ,
երկնաւոր և անչարչարելի վիճակի մէջ
կարելի է: Ուստի ինչ որ առաջինին համար
կրնանք ընդգիմախօսել, վերջինին վրայօր
չենք կրնար: — Զոր օրինակ երկաթը կամ
պղինձը քանի որ իրենց սովորական վիճա-
կին մէջ են՝ չեն կրնար կաղապարի մը ձեւ
առնել. բայց կրակը զիւր ու հալեցուր զա-
նոնք, և ահա զիւրաւ ուղած ձեւ գ. կառնեն:
Այս վիճակի փոփոխութիւնը կարելի կընէ
զայն ինչ որ առաջ կարելի չէր: Այն բանը
կրնանք ըսել նաեւ սակս մարմնոյ տեսնու
մերոյ 'ի խորհուրդ սեղանոյն: — Եւ թէ-
պէտ իւր 'ի խորհուրդ հաղորդութեան ներ-
կայութիւնը՝ այն վիճակով զոր մենք կը ճա-
նաչենք, բացարձակապէս անհնարին ցցու-
ցած ալ ըլլար, բայց սակայն անով չհաս-
տատուիր թէ իր ներկայութիւնը նոր վիճա-
կով մը՝ զոր մենք չենք ճանչնար՝ յիշաւի
անհնարին ըլլայ:

Երկրորդ բնութիւնը մեզի շատ օրինակ-
ներ կուտայ այս օրինակ գոյափոխութեա-
նըս՝ զոր դուն անհնարին կը սեպես: — Ա-

տոնց մէջ ամենէն աւելի համադրականը մեր մարմնոյն անունն է. վստն զի ահա այն հացն որ կուտեմ՝ մարտոգութեան անյայտ կերպովը կը դառնայ 'ի մարմին իմ' և յարիւն և հացին նիւթը կը փոխուի 'ի մարմին մարդոյ: — Արդ այն բանն որ Աստուած ամէն օր կը գործէ ըստ կարգի բնութեան, ինչո՞ւ պիտի չկարենայ ընել Գերբնական օրինակաւ 'ի խորհուրդ հաղորդութեան: — Ապա կը տեսնես որ անկարելի չէ՝ հացին և զինւոյն 'ի մարմին և յարիւն տեսան մերոյ փոխարկուիլը 'ի սեղանի՝ ամենակարող բանին Աստուծոյ, և եկեղեցին յուսուցանել անդ զճշմարտներեկայութիւն նորա 'ի սուրբ հաղորդութեան՝ արտարոց, անհնարին և մտքի հակառակ բան չղներ մեր գիմացը հաւատալու, ինչպէս որ տգէտ և խելատ մարդիկ կը համարին: Բայց թէ ինչպէս կըլլայ այս հրաշալի փոխարկութիւնս. — Այս բանիս վրայօր բան չեմ գիտեր, և իմաստնագոյն վարդապետք ևս ուրիշներէն աւելի բան մը չեն գիտեր, ասիկայ հաւատոյ խորհուրդ մի է, և աստուածային գաղանիք մը: Գիտցածնիս այս է որ իրն այսպէս է, և ասիկայ բաւական է:

Յիսուս Քրիստոս իր երկրպագելի ներկայութեամբ, Թաղաւորն հօգւոյ, կեանքն քրիստոնէից, գլուխն եկեղեցւոյ, ապաւէնն մեզաւորաց, և խրախուսիչն տառապիւնոց, միշտ և յաւիտեան իր որդւոց մէջն

է, միանգամայն աստուածութեամբն և մարդկութեամբ. ինքն է կապ անխզելի որ կը միացընէ զմեզ իւր և մեր հօրը հետ, ինքն երկիրպագանէ ճշմարտութեամբ իր հօրը, և մեր պաշտամանց պակասութիւնն ալ կը լեցընէ, և թողութիւն կը խնդրէ աշխարհքիս վրայ գործուած անդադարելի մեղաց համար: — Բոլոր մարդկան ազգի առջև ներկայ է, զօրոնք հաւասարապէս փրկեց, որպէս զի անոնց ամէնէն ալ ընդունի զպատիւ պաշտաման և ազօթից մինչև ցկատարած աշխարհքի: — Հաղորդութեան խորհուրդը չէ թէ միայն հաւատոյ խորհուրդ է, այլ և սիրոյ առաւելապէս, ապա ուրեմն հաւատանք և երկրպագենք:

ԽԷ

Պատարագի երթալ հարկաւոր չէ. իմ աղօթքներս տանս մէջ ալ կրնամ ընել:

Եւ ինչ. միթէ տանդ մէջ շատ աղօթք ըրած ունին. Թողութիւն կրնես եթէ կը սըխալիմ, բայց վախեմ տանդ մէջ ալ աւելի աղօթք մը չես ըներ, քան ինչ որ եկեղեցին: — Խնդիրն անոր վրայ չէ թէ դուն տանդ մէջ ալ եկեղեցւոյ պէս Աստուծոյ կ'աղթես թէ չէ. այլ թէ Աստուած կուղէ որ դուն կիրակի և տօն օրեր տանդ մէջ աղթես, թէ եկեղեցին պատարագի առջև: — Արդ ես կըսեմ թէ Աստուծոյ ուղածն այս վերջինն է:

Կը յիշեն որ ասկէց առաջ քանի մը խօսակցութիւն ըրինք այս նիւթիս վրայօք, և տեսանք որ կաթողիկէ եկեղեցւոյ կրօնական օրէնքները մեր խիղճը կը պարտաւորեն զանոնք կատարելու, որովհետեւ այս օրէնքներս Յիսուսի Քրիստոսի իշխանութեամբը սահմանուած են յեկեղեցւոյ: «Որ ձեզ յե՛ ինձ յե՛, և որ զձեզ անարգե՛ղիս աւարդե՛»: — Իսկ այդ եկեղեցին կը հրամայէ մեզի կիրակի և մեծ տօն օրեր պատարագ տեսնել. ապա այս բանիս անհոգ ըլլալն՝ անհնազանդիլ է Յիսուսի Քրիստոսի, անհնազանդիլ է Աստուծոյ: — Այս օրէնքիս զմեզ պարտաւորող պատճառը՝ չափ մեծ բան է, ինչպէս ինքն իսկ օրէնքն. և այս է կարեւորութիւնը ծառայելոյ Աստուծոյ՝ ի ձեռն հրապարակական պաշտաման:

Մենք միայն իբրեւ առանձին մարդ և առանձին քրիստոնեայ չենք ապրիր. հապա նաև իբրեւ մասն լրացուցիչ կրօնական շնչակրօնքեան մը, և այս ընկերութիւնս որոն անդամներն ենք մենք, և որ ինքնին յԱստուծոյ հաստատուած է, ունի պարտաւոր իրեն պէտք է հատուցանենք, ինչպէս առանձին պարագքեր ալ զոր ունինք ամէն մէկերինս:

Արդ քրիստոնէական ընկերութեան կամ եկեղեցւոյ կոտորած հրապարակական պաշտօնն է ճիշդ ներկայ դնում իւր պատարագի զոհին, որ կը միաւորէ զմեզ առաջի

Աստուծոյ մերոյ ՚ի տաճարի խրում՝ որոշուած օրեր որ այս բանիս համար սահմանուած են՝ ոմանք ՚ի նոյն ինքն յԱստուծոյ¹, այլք ՚ի Յիսուսէ Քրիստոսէ աւանդէ մերմէ, և այլք դարձեալ յառաքելոց և ՚ի յաջորդաց նոցա: Արդ այս հոգակաւոր տօներուն բոլոր քրիստոնէութեան հետ չհանգչիլը, կերպով մը քրիստոնէական անուանակոչութիւնէն հրաժարիլ է, ինչպէս նաև յորդեգրութենէն Աստուծոյ, յաշակերտութենէ Քրիստոսի, և ՚ի անդամակցութենէ կաթողիկէ եկեղեցւոյ: — Նմանապէս ծանր մեղք է կիրակի և պարտաւորեալ սուրբ օրերը պատարագ չտեսնելը՝ առանց իրական մեծ արգելք մը ունենալու: — Եւ այս անհոգութեան մեծութիւնն այնչափ աւելի կ'ըմբռնենք՝ որչափ որ կատարելապէս ՚ի միտ առնունք պատարագի զոհին մեծութիւնը, սրբութիւնն ու աստուածային գերազանցութիւնը:

Պատարագը բովանդակ կրօնքին կեդրոնն է, և ուրիշ կերպ չկրնար ըլլալ. ինքն է զոհ

¹ Ինքն իսկ Աստուած ՚ի սկզբանէ աշխարհքի սահմանեց չաբաթ օրուան հանգիստը՝ ՚ի յիշատակ արարչագործութեան և յաւիտենականութեան: Կիրակին Աստուծոյ օրն է, որն որ պէտք է որ իրեն համար միայն անցընենք, և զմեզ պատրաստենք յաւիտենականութեան, որ պիտի ըլլայ մեր յաւիտենական հանգիստը և յաւիտենական կերակին:

Յիսուսի Քրիստոսի, որ է կեդրոն հրօնից, և Ստաւած քրիստոնէից, և սկիզբն և վերջ ամենայնի — Ի պատարագի Յիսուս Քրիստոս ներկայ է, կենդանի և փառաւորեալ խրով աստուածութեամբն և մարդկութեամբը. ինքն է անդէն կատարիչ և նորոգիչ իւր բոլոր կենաց վերջին գործոյն որ է իւր զոհադրժանքիւնը: — Յիսուս Քրիստոս է գերագոյն և մեծ ողջակէզն փրկութեան աշխարհքի: Քանզի մարդս մեղօք զատեց ինքզինքը յՍտաւածմէ, և իր աղօթից խունկն այնուհետեւ պիղծ և անարժան էր անոր առջեւ — Իսկ Յիսուս Քրիստոս որդին Ստաւծոյ մարդ ըլլալով չարչարանօք և մահուամբ քաւեց այս անկարգութիւնս ու փրկեց զմեզ, և նորոգեց 'ի հոգիս մեր զսուրբ հոգին, որ է կեանք մեր յաւիտեանական, երբ իրեն հետ միացեալ ենք շնորհօք, այսինքն երբ իւր հոգին կը կենդանացնէ և կը սրբէ մեր հոգին՝ այն ատեն ունիմք յանձնաւ մեր զսկիզբն յաւիտեանական կենաց, և երբ մեր մահուան ժամանակ այս երջանիկ վիճակին մէջ գրանուինք՝ կը մտնենք 'ի կեանս յաւիտեանական երջանկութեան՝ միշտ հօն մնալու համար:

Ապա ուրեմն Յիսուս Քրիստոս մեր Փրկիչն է և մեր փրկոչքեան պատարագը, բոլոր իր կեանքն եղաւ պատրաստութիւն մը այն մեծ զոհին զոր մատոյց վասն մեր 'ի վերայ խաչին յաւուր աւագ ուրբաթու,

այդ պատարագին խորհուրդն ալ նոյն զոհին անարիւն յիշատակութիւնն է, ընդ ամենայն դարս և ազգս նորոգեալ: — Էական տարբերութիւն մը չկայ ընդ մէջ զոհագործութեան խաչին և պատարագին, այլ մի և նոյն զոհն է. այլ և այլ ձևով մատուցեալ: Նոյն է քահանայն որ է Յիսուս Քրիստոս յայտնի 'ի Գողգոթա, իսկ 'ի սեղանի ծածկեալ յանձն քահանային: Նոյն է ողջակէզն Յիսուս Քրիստոս արիւնաթաթաւ 'ի Գողգոթա, իսկ 'ի վրայ սեղանոյն անարիւն ծածկեալ ընդ անսպաւ հաղորդութեան: Ապա արտագին և անսանելի տարբերութիւն միայն կայ, իսկ էական և զոհն նոյն է ամենեկին:

Փրկիչն մեր կուգէ որ ամէն մարդ ներկայ ըլլայ իւր փրկութեան խորհրդոյն, և անձամբ ընդունի յիւրմէ զօրհնութիւնն՝ զոր երեւնա վասն ամենեցուն: Արդ պատարագի մէջ տեղուանքը սրբագործութեան ատենն է որ Յիսուս Քրիստոս այս մեծ զոհիս ողջակէզը կիջնայ 'ի վերայ սեղանոյն, և կը մատուցանէ զանձն հօր Ստաւծոյ, մեր անուամբը կը մեծարէ զայն և շնորհակալ կըլլայ, մեզի համար թողութիւն կը խնդրէ՝ որուն մեր մեղաց համար անարժան էինք, և մեզի համար կը խնդրէ ամենայն անսակ շնորհք և օրհնութիւն որուն կարօտութիւն ունինք:

Այն խորհրդական և աստուածային խօսքերով զոր քահանայն մանուսնդ թէ ինքն

խի Յիսուս Քրիստոս իւր պաշտօնէին բեր-
նովը կըսէ ամէն օր, նոյն սիրոյ հրաշքն կը
նորոգուի 'ի վերայ սեղանոյն ինչ որ կա-
տարուեցաւ 'ի սուրբ ընթրիս աւագ հինգ-
շաբթի օրը, հացն և զինին փոխուեցան 'ի
մարմին և յարիւն Յիսուսի Քրիստոսի՝ ա-
նոնց արտաքին տեսակը միայն պահելով,
այսպէս նաև յետ սրբազործութեան ուրիշ
բան չմնար սեղանին վրայ, բայց թէ
մարմին և արիւն Յիսուսի Քրիստոսի, որ
այս կերպով իր մահկանացուն և փառաւո-
րեալ կենաց ամենայն խորհուրդները կը բռ-
վանդակէ 'ի սուրբ հաղորդութեան:

Ինչպէս որ ըսինք զսրբազործութեան ժա-
մանակը սրբազործութեան ատենն է. և
յիշուի ճիշդ այն ատենն է որ Յիսուս Քրիս-
տոս ինքզինքը նորէն կընծայէ հօր Աստու-
ծոյ, և կը նորոգէ այն նուիրմունքը զոր
բաւ 'ի վերայ խաչին՝ մատուցանելով անոր
իւր չարչարանքն և մահը վասն փրկութեան
մերոյ: — Իսկ սրբազործութենէն առաջ
եղած աղօթքները՝ պատրաստութիւն են
այս երկրպագելի զոհին, իսկ հետեւեալներն
իրբե թէ լրումն և շնորհակալութիւն են:

Փոխէ ուրեմն լեզուդ, ու զնա բոլոր
եղբարցդ հետ մէկտեղ առ Փրկիչն քոյ.
քեզի համար ինքն երկնքէն կիջնէ, քեզի
համար ինքզինքը կը պատարագէ այս մեծ
խորհրդիս մէջ: — Ինքն կը սիրէ ու կ'օրհնէ
դքեզ. իսկ դուն որ իրեն այնչափ կարօտ
ես, և առանց իրեն չես կրնար հոգիդ փրկելը

այնչափ անհոգ ես ու այնչափ զինքը կա-
նարգես. և իրմէ մեծ կը սեպես քու փուճ
զբաղմունքներդ ու սնտոի հոգեւոր: —
Հաւատա ինձի, ժողովրտէ դքեզ ու խեղդ
վրագ բեր. կատարէ այս պարտքդ՝ որ
որչափ զիւրին է՝ այնչափ ևս էական և
հարկաւոր: — Գնա կիրակի օրերը Աս-
տուծոյ ստեղծ ինկիր, քննէ անցած շաբթուան
կեանքդ, ու առաջիկային համար պատրաս-
տուէ. և Աստուած կ'օրհնէ դքեզ, և երջա-
նիկ կըլլաս:

ԽԸ

Ժամանակ չունիմ:

Հապա կերակուր կուտես թէ չէ, —
Ի՞նչ ըսել է: — Ինչո՞ւ համար կուտես: —
Այլ ըսելու բան է. որպէս զի չմեռնիմ.
կերակուրը մարմնոյն կեանքն է: — Հա-
պա ո՞րն աւելի մեծագին է, հոգիդ թէ մար-
մինդ: — Այլ ի՞նչ հարցմունք է, 'ի հարկէ
հոգիս: — Լաւ է, ապա ուրեմն հոգեոյդ
համար ալ զոնէ այնչափ հոգա, որչափ
որ մարմինդ կը հոգաս. մարմինդ կերա-
կրելու ժամանակ կը գտնես, հոգիդ սնու-
ցանելու չես գտներ: — Կուզէի տեսնել
թէ ինչ կընէիր թէ որ վարպետդ քեզի կե-
րակիոյ ատեն չթողնէր. անշուշտ զինքն ալ
խանութն ալ կը ձգէիր՝ ըսելով. Արիկայ կե-
նաց առջի հարկաւոր քանակէ:

էս ալ քեզի նոյն բանը աւելի ստիպմամբ կըսեմ. ամէն բանէն աւելի, քու մարմնէդ ալ աւելի նայէ որ հոգիդ չմեռնի, որ քուկին գլխաւոր մասդ է. վասն զի հոգիդ է զքեզ մարդ ընողը, իսկ մարմնովդ անասունէն աւելի բան մը չես. հոգին է մարդու գլխաւոր բանը և անով է որ անասուններէն կ'որոշուի: — Կրօնքը քու հոգւոյդ կեանք կուտայ՝ զայն Աստուծոյ հետ միացնելով. և դուն կըսես թէ « ժամանակ չունիմ կրօնքիս պարտքերը կատարելու »: — Ապա սա հարկաւոր ժամանակը մի՛ փախցնենք, ամուր բռնէ զայն որ և իցէ տառն, ու ինչ գծուարութեամբ ու վնասով ալ ըլլայ թող ըլլայ: — Աշխարհքիս մէջ մէկը իրաւունք չունի զայն ձեռքէդ յափըշտակելու ոչ տէրերդ, ոչ վարպետներդ ոչ հայրդ, ոչ մայրդ, և ոչ որ և իցէ մարդ: — Արարած մը չկրնար քու հոգւոյդ յալիտենական փրկութեանը արգելք ըլլալ. և թէ որ մէկը յանդգնի քու ամէնէն աւելի սրբազան իրաւունքիդ ձեռք զուլընել՝ առաքելոյն կանոնը գործածելու տեղն է. « Հնազանդակ աղարտ է Աստուծոյ առաւել քան մարդկան »:

« Բայց իմ վիճակս, կ'ըսես, արգելք կ'ըլլայ իմ փրկութեանս համար աշխատելու »:

— Առէկ մտածէ թէ ճշմարիտ է արդեօք ըսածդ. եթէ լաւ մը խորհիլէդ ետեւ ըսածդ հաստատես, այն տառն պէտք է քեզի կըսեմ՝ որ պարտքեան ես այդ վիճակդ թող-

նելու, և ուրիշ վիճակ մը ընտրելու: — Կեանք ըսածդ չուտով կ'անցնի, այլ յաւիտենականութիւնը կը մնայ. ապա ուրեմն քու բոլոր կեանքդ յաւիտենականութեան վրայ պէտք է որ չափես ու կարգաւորես. « Զինչ օգտիցի մարդ եթէ զաշխարհ ամենայն շահեսցի և զանձն իւր կորսուցէ »:

Բայց անկեղծութեամբ խօսելով՝ տեսնենք թէ արդեօք յիրաւի չէն կրնար հոգիդ փրկել, և քու վիճակիդ մէջ քրիստոնէաբար աղորկ. արդեօք քու վիճակդ է արգելադր՝ որ առաւօտ իրիկուն չկարենաս համառօտ աղօթք մը ընել. արդեօք քու վիճակդ է արգելադր որ օրուան մէջ երբէք երբէք չըկարենաս սիրտդ Աստուծոյ ամբառնալ, ու քու աղօթքդ, աշխատանքդ ու վիշտերդ իրեն նուիրել:

Ոչ, բու վիճակդ չէ պատճառը որ կը բերես ու Աստուծոյ անունը կը հայհոյես, վատանուն ժողովքներ, կաթաններ, գինեատոններ ու ցոխութեանց տեղումք կը յաճախես. և այն ժամանակն որ այս կերպով կ'անցընես՝ հազար անգամ բաւական էր զքեզ բարի քրիստոնէայ ընելու, թէ որ քու փրկութեանդ համար ուղէիր գործածել:

Գարձեալ քու վիճակդ չէ որ արդեօք կ'ըլլայ քեզի՝ մեծ աօներու նախնիքաց իրիկունը քու խոստովանահօրդ քովն երթալու քու մեղացի թողութիւն, ու յապագայն աւելի լաւ ըլլալու խորհուրդ ու քաջաւերութիւն

ընդունելու համար: — Խղճմտանքովդ դիտէ ու կը տեսնես որ շաւաղահա ժամանակ ունիք՝ փախաբաժ շաւաղահա գործադրելու: Բայց պէտք է փափաքելու զօրաւոր ու տեսական ըլլայ: — Այդ ուրիշ մէյմըն ալ մի ըսեր թէ բարի քրիստոնէի պէս ապրելու ժամանակ չունիմ: Վասն դի անով ինքզինքդ կը խաբես:

Այլ եթէ կ'ուզես՝ ըսէ « Այնչափ ժամանակի ու այնչափ դիւրութիւն չունիմ » որչափ որ կ'ուզէի ունենալ »: Վասն դի այսպէս կրնայ ըսուիլ: Բայց սակայն ինչ ալ ըլլայ Աստուած սիրտ և յօժարութիւն կը փնտռէ. և շատ ժամանակ հարկաւոր չէ զԱստուած սիրելու, մեղքէ խորշելու, և բրած յանցանացդ վրայ զղջալու համար. երկայն ժամանակ մը պէտք չէ կիրակի օրեր կէս ժամուան թիւ պատարագ մը տեսնելու համար, կամ տարին չորս հինգ անգամ խոստովանելու համար: — Ուրիշներն ասկէջ աւելին ալ կրնեն. ես մէկ քանին կը ճանչնամ որ աւին չեն անցըներ առանց հաղորդուելու, և անով ալ իրենց բանէն գործէն ետ չեն մնար. ուրիշն ինչպէս կ'ընեն՝ ատենք:

Դուն ալ անոնց պէս ըրէ, անոնց պէս փութաջան եղիր, և անոնց պէս լաւ քրիստոնէի պէս ապրելով իրենց պէս արքայութեան արժանի կ'ըլլաս փոխանակ գոթարի: — Ով որ իր ժամանակն Աստուծոյ համար չգործածեր՝ իր յաւիտենական երջանկութենէն կը հրաժարի:

ԽԹ

Չեմ կրնար, շատ դժուար է:

Աւելի ըսէ որ չեա ոչեր. Խղճմտանքի ու փրկութեան նիւթերու մէջ ուղածնիս կրնանք ալ ընել. չէ թէ կարողութիւննիս կը պակսի, հասա քաջութիւննիս, աշխատանքէ կը վախենք ու կը փախչինք. իսկ ճշմարիտ քրիստոնեայն քաջասիրտ զինուորի պէս բանէ մըն ալ չ'վախեր՝ ու թշնամւոյն ջանքը տեսնելով՝ աւելի պատերազմելու կը յորդորի. և Յիսուսի Քրիստոսի ապաւինելով՝ անկէջ կ'ընդունի ամենայն զօրութիւն. և թէ որ իյնայ ալ՝ նորէն ոտք կելլէ, և պատերազմը աւելի զօրութեամբ առաջ կը տանի:

« Չեմ կրնար »: ասիկայ ճոյլ մարդու խօսք է, որ առաւօտը կարթննայ, կը յօրանջէ, կը ճաղկտի, ու միւս կողմը դառնալով՝ անկողնին մէջ նորէն քուն կ'ըլլայ՝ ըսելով Չեմ կրնար: — Բայց օր պիտի գայ՝ որ պիտի իմանաս թէ կրնաս եղեր. բայց ժամանակն անցեր է ու գործելու ատեն չկայ: — Եւ Յիսուսի Քրիստոսի ատենանին առջեւ կեցած՝ պիտի լսես այն սարսափելի խօսքը « Երթայք յինէն անիծեալը 'ի հօրն յաւիտենական՝ որ պատրաստեալն է սատանայի և հրեշտակաց նորա »: Մտթ. ԻԵ: — Այն օրը պիտի տեսնես որ կրնայիր:

Բայց սակայն իրաւ է ըստդ թէ դու չես
կրնար քու կրքերուդ յազթել և բրիստոնէի
մը բարձրագոյն առաքինութիւնները գոր-
ծողրել թէ որ՝ ուր որ կը գտնուի՝ հոն չիւն-
առուես այն հարկաւոր զօրութիւնը այս բա-
ներս գործելու համար։ — Չես կրնար խոր-
շիլ 'ի մեղաց՝ որ քեզի բնական սովորութիւն
մը դարձեր են՝ ինչուան որ քու փրկչիդ Յի-
սուսի Քրիստոսի այս բանիս համար իր և-
կեղեցւոյն աւանդած միջոցները չբանկեցը-
նես։ — Այս միջոցները ծանօթ են քեզի
որովհետեւ զանոնք կը գործածէիր քու եր-
ջանկութեանդ ատենները՝ երբ բարի, մա-
քուր ու արդար մարդ մի էիր՝ քրիստոնեայ
ըլլալով, և փորձով ալ գիտես անոնց քաղ-
ցրութիւնն ու ազդեցութիւնը։ — Այս մի-
ջոցներն որ ըսինք ասոնք են՝ աղօթք, կիրա-
կի օրեր սուրբ պահել, քրիստոնէական խը-
րատ ու հրահանգ լսել, և 'ի վեր բան զամե-
նայն ստէպ խոստովանութիւն և հաղորդու-
թիւն, մեղանշական յօժարութեանց վտան-
գաւոր առիթներէն, չար ընկերներէ ու գէշ
գրքերէ խորշիլ։ — Գիտցած ըլլաս որ ա-
ռանց այս միջոցներուս լաւ մարդ չես կարող
ըլլալ։ Իսկ անոնցմով չէ թէ միայն կրնաս
բարի մարդ ըլլալ, հապա նաեւ կը տեսնես
որ չատ զիւրին ու հեշտ բան է եղեր։
Որչափ մարդիկ կան այլեայլ հասակէ ու
զանազան միճակէ, որ քեզմէ աւելի զօրա-
ւոր կրքեր ունենալով անոնց կը յազթեն
ու անոնց վրայ կը տիրեն։ Շատերը քեզ-

մէ աւելի վտանգի մէջ են, և չատ տեսալ
արգելքներ ունին յազթելու։ Արդ ինչպէս
անոնց ըրածը քեզի անհնարին կրնայ ըլլալ։
Զօրացիր, ժրացիր, այս է միայն հարկաւոր
բանը։ Քրիստոնեայ ըլլալու համար փախար
հարկաւոր է։

Ծ

Ուրիշները վրաս կը ծիծաղեն, պէտք չէ մարդ
ուրիշներէն տարբեր երեւոյ, հապա ինչ որ ու-
րիշները կընեն՝ ինքն ալ նոյնպէս ընէ։

Բարեկամ, դուն այժ ես թէ մարդ, զի
տեմ որ այժերը մէկմէկու կը հետեին, թէ
որ առջինը ինքզինքը ժայռէ մը վար նետէ,
երկրորդը անոր կը հետեի, երրորդը եր-
կրորդին, և չորրորդը երրորդին, և այս-
պէս բոլոր մնացածներն իրենք զիրենք վար
կը նետեն, ինչու որ ընկերներն այնպէս ը-
րին վերջապէս ինչ որ աշխիւնէր կ'ընեն, ի-
րենք ալ նոյնը կ'ընեն։ — Բայց մարդուս կը
վայլէ այսպիսի անմտութիւն։ Մեզր, որչափ
մարդիկ կան որ այս այժերու կը նմանին,
որչափ մարդիկ դժուր կերթան, ինչու
վասն զի ուրիշները դացեր են։

Ուրիշներէն տարբեր պէտք չէ ըլլալ կ'ը-
սեն. հարատւութեան և ուրիշները արհա-
մարհելու համար յիշատի պէտք չէ ուրիշ-
ներէն տարբեր ըլլալ, բայց չար աշխարհ-
քիս մէջ բարի ըլլալու համար՝ արժան է։

— Մոլութիւնները կը վիտան, առաքինութիւններն հազիւ կը տեսնուին. չատ չար մարդիկ կան, իսկ բարիները քիչուոր են. շատերը հեթանոս մասն են ստիպար քրիստոնէայ, մեծագոյն մասն մարդկանց ախտաւոր են, որոնք են նաեւ այս նոր կարծիքներըս կատարողներն. և ով որ աղէկ ճանքան ուղէ բռնել՝ պէտք է որ ուրիշներէն տարբեր երևնայ: — Եւ այս տարբերութիւնս պէտք է որ մենք ունենանք՝ որովհետեւ մեր յաւիտենական փրկութեան նշանն ու հարկաւոր պայմանն է: — Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս զայն յայտնապէս կը զուրցէ. « Մտէք ընդ նեղ դուռն. քանզի ընդարձակ է դուռնն և համարձակ ճանապարհն որ տանի ՚ի կորստս, և քաղաք ևս որ գտանեն զեւ. քանի՜ անձուկ է դուռն և նեղ ճանապարհն որ տանի ՚ի կեանս, և սակաւք ևս որ գտանեն զեւ »: Աւետարանին մէջ ուրիշ տեղ ալ կ'ըսէ « Մի երկնչիցիք յորոց ըսպանան են զմարմին, և յետ այնորիկ աւելինչ ոչ օւնիցին առնել. այլ ցուցից ձեզ յուսմէ երկնչիջիք. երկերօր զոք առաւել յայնմանէ որ կարող է զօգի և զմարմին կորստանել ՚ի գեհէնի. այս ասեմ՝ ձեզ յայնմանէ երկնչիջիք »: « Որ որ ամօր համարեցի զիւ (զհաւատս իմ) առաջի մարդկան, և եւ ամօր համարեցից զեւ առաջի հօր իմոյ (և առաջի աշխարհի) յառաջն յետնում. և ով որ հակառակ ամենայն ընդգիմութեանց, անարդանաց, չար օրինակաց և

հակառակ ամենայն ճգանց ցոխութեան « համբերեցէ ՚ի սպառ, եւս կեցցէ »:

Մութ բան մը կայ այս խօսքերուն մէջ. ահա ինքն յաւիտենական դատաւորն է որ կը խօսի զայսոսիկ. ան որ բնաւ ՚ի զօր չխօսիր. այլ ինքն իսկ իւր բերնովը կը ծանուցանէ թէ « Երկինք և երկիր անցցեն, և բանք իմ՝ մի՛ անցցեն »: Ուրեմն պէտք է որ աշխարհքէս տարբեր ըլլայ մեր կեանքը՝ եթէ չենք ուզեր յաւիտեան դատաւորատուիլ. — Ոչ միայն պիտի չվախենք ու պիտի չամչնանք՝ այլ նաեւ պիտի պարծինք այս մեր ունեցած տարբերութեանը վրայ:

Բայց ուրիշները պիտի ծաղրեն եղեր, թող որ ծաղրեն. միթէ անով պիտի մեռցընեն զքեզ. — Դուռն ալ ընդհակառակը զանոնք ծաղր ըրէ, իրենք յիմար են, դուռն իմաստուն. ասոնցմէ ո՞րը աւելի իրատունք ունի միւսը ծաղրելու, յիմարը զիմաստունն, թէ իմաստունը զյիմարը. — Թէ որ զքեզ կերտկուր ուտելուդ համար կամ զլիւխվար քալելու տեղ ոտքի վրայ քալելուդ համար ծաղր ընէին, միթէ անոր համար կերտկուր ուտելը կը թողնէիր, կամ զլիւխվար կըսկսէիր քալել. Ոչ երբէք. և ինչո՞ւ. վասն զի քու բրածոք ուղիղ ու բանաւոր բան է, իսկ իրենց ուղածը արտառոց. — Որչափ աւելի արատաւոց բան է քու հոգիդ կորսնցնելը՝ քանի՜ մը անմիտներու հաճոյ ըլլալու համար, որոնք իրենց ցոխութեանը պատճառաւ զքեզ սրը

տանց կ'արհամարհեն. այսպիսիներուն գովեստը յիրաւի մեծ դժբաղդութիւն է, և իրենց նախատինք փառք սեպելու է. վասն զի ասիկայ ստոյգ նշան է որ դուն ալ անոնցմէ չես:

«Ձիս ծագր պիտի ընեն, անոր համար չեմ ծառայեր Աստուծոյ» ըսելը անոր կը նմանի՝ որ անգղիացի մը չուզէ իր հայրենեաց ծառայել՝ վախնալով որ Փրանկին Անգղիոյ թշնամւոյն անհաճոյ կրլայ:

Բայց մարդիկ որչափ որ չար են՝ անկէց աւելի չարագոյն մի կարծեր զանոնք. մի համարիր թէ քեզի կողմնակից բարի վարք անցնող գուն միայն պիտի ըլլաս. վասն զի թէպէտ չարերուն թիւը շատ աւելի է քան թէ բարիներուն, բայց սակայն այս վերջիններէս ալ շատերը կան, մանաւանդ մեր օրերը՝ որ կրօնքի օրհնեալ ազդեցութիւնը երթալով կը տարածուի: — Եւ հիմա ընկերութեան լուսաւորեալ մասին մէջ քրիստոնեայ ըլլալը պատուաւոր ու յարգոյ բան կը սեպուի:

Ամէնուն հետ բարի, անուշ ու քաղաքավար եղիր, և ինչ բանի վրայ որ ծիծաղիլ կը վայէ ուրիշի հետ ծիծաղէ, առանց զԱստուած անարգելու. և կըտեսնես՝ որ եթէ կրօնքիդ համար էր իրենց տհաճութիւնն, դքեզ ալ չեն նեղեր: — Եւ խօսքէ մը, նայուածքէ մը ու ժպիտէ մը մի վախեր: —

Թող որոնք որ ասանկ ծիծաղելու սո-

վորութիւն ունին՝ ինչ որ կուզեն ըլլան, իսկ դուն որ լաւ կը ճանչնաս՝ նայէ որ հոգիդ վրկես. թող որ ուղղուի ծիծաղի:

ՏՍ.

Խղճահար ըլլալ պէտք չէ:

Սյնպէս է. քեզի խղճահար եղիր ըսող կայ: — Խղճահարութիւնը կրօնք չէ, այլ կրօնից խանգարումն է. ժողովրդեան պակասութիւնը՝ որ տգիտութեամբ կրօնից մէջ զեղծմունքներ կը մտցնեն՝ կրօնքին վրայ նեղեալ է: — Ժողովուրդը ըսածդ ամէն աղէկ բանով ալ կը զեղծանի. մենք պէտք է զեղծմունքը մերժենք, իսկ գործածածութիւնքը պահենք:

Քու պարտքդ լաւ մարդ ըլլալն է, բայց ոչ խղճահար. Աստուած գառջինը միայն կը սիրէ և ոչ երկրորդը: Ինքը մեր սրտի եռանդը կուզէ, որ է ըսել եռանդ իրեն ծառայութեանը, եռանդ իր հրամայած պարտքերուն մէջ, և սէր իր օրինացը. բայց տեսնել չուզեր խղճահարութիւնը, որ է ըսել կրօնքի այն սնապաշտական ցած սովորութիւններն, որոնք շատ անգամ երկրորդական բաները նախնականներու տեղ դնել կուտան, և միջոցը վախճանին հետ կը չփոթեն:

Բայց սակայն աս ալ ըսելու է որ կրօնքի զեղծմունքն այնչափ մեծ ու այնչափ ա-

տելի չէ որչափ որ ոմանք կուզեն ցցնել: — Այս զեղծմունքներն սովորաբար առնոց միայն կը վնասեն որոնք որդանոնք կը բանեցնեն. որ սովորաբար քիչ լուսավորած մարդիկ կըլլան, (ինչպէս են հասարակօրէն կանայք, զի էրիկ մարդիկ խղճահարութեան ենթակայ չեն) և արտաքին արարողութիւններով իրենք զիրենք կը նեղեն, որ թէպէտ բարի են՝ բայց չատ չափազանց ու սովորականէ դուրս. որոնք մեզք չգործելու վախով խղճներնին կը տանջին. և երբեմն խորէական նախանձաւորութեամբ կրակ կը դառնան, երբ լռելն ալ աւելի լաւ էր, և այլն:

Այս է ահա խղճահարութիւնը, որ յիշաւ պակասութիւն է, բայց Աստուած տար որ երկրիս վրայ ասկէց մեծ զեղծմունքներ չըլլային: Անոնք որ խղճահարութեան դէմը կը պոռան, և անոր յիմարութեանցը վրայ կը զայրանան կը նմանին այն մարդուն որ անասնական մարդաստանէն մը համար յաւիտենական բանդ գատապարտուած ըլլալով իրեն նախատինք սեպէ որ Գող մը իրեն բանտակից ըրեր են: — Միթէ իրենց անառակութիւնը, գէշ վարքը, սըրբազան պարտքերու անհոգութիւնը, կրօնքի տգիտութիւնը, պիղծ լեզունին, չար օրինակներն, և այլն, և այլն, զեղծմունքներ չեն, մանաւանդ թէ չատ անգամ յանցանք չեն: — Իրենց բոլոր կեանքը զեղծմունք է. և կարծեմ միայն բարեպաշտութեան

զեղծմունքը չունին: Արդ կը հարցնեմ ձեզի՝ լաւ չէր ըլլար թէ որ կարենային այս վերջինս առջիններուն հետ փոխել: — Ապա ուրեմն եղիր բարի քրիստոնեայ, բայց ոչ խղճահար. սիրէ դԱստուած, ծառայէ անոր հաւատարմութեամբ, հնազանդէ իր պատուիրանացը, կատարէ քու ամէն պարտքերդ Աստուծոյ հաճոյ ըլլալու համար, և մտադիր եղիր խրատուց պաշտօնէից Յիսուսի Քրիստոսի:

ԾԲ

Քրիստոնէին կեանքը չատ նեղացուցիչ է. մարդ պէտք է որ բոլորովին ապուշ ըլլայ ամէն բանի հնազանդելու և ամէն բանէ վախնալու համար. առ ալ կեանք է:

Կամաց, կամաց, սիրելի բարեկամ, այդպէս մէկէն տակնուվրայ մի ըլլար. քրիստոնէական կրօնքը դքեղ չպարտաւորեր ամէն բանէ վախնալու, և ամէն բան թողնելու. եղածէն աւելի զէշ կը տեսնես ամէն բան. և թէպէտ աւետարանի օրէնքը լուծ մի է, բայց տէրն մեր Քրիստոս որ դրաւ զայն մեր վերայ՝ ինքըն ալ կը խոստովանի թէ « Լուծն նորա քաղցր է և բռն իւր վորորոգի »: — Անշուշտ կը ճանչնաս քանի մը լաւ քրիստոնեաներ. միթէ ատոնք տըրտում, տխուր ու թշուառ են. իմ ճանչնածներս ամէնն ալ խաղաղ, արդար ու գոհ

մարդիկ կերեւան. և անոնց երեւոյթը միայն զմարդ բարի կընէ:

Չեմ ուրանար որ ճշմարիտ քրիստոնէ ըլլալու համար՝ մարդ իր անձին վրայ պիտի հսկէ, և շատ տեսակ արգելալ ու վրտանգաւոր զուարճութիւններէ հեռանայ. չեմ ուրանար գործեալ թէ կամքին ախտից դէմ կրած պատերազմը՝ երբեմն շատ ծանր ու խիստ է: — Բայց զախտ ինծի մէկ կէտեր մը որ իր գոռարութիւններն ու զոհերը չունենայ: Առուտորի մէջ հմուտ ըլլալու և քու հացդ ճարելու համար շատ և խիստ շատ աշխատութիւն հարկաւոր է՝ մի: — Կոյն իսկ քու զուարճութեանց համար ալ պէտք է որ զոհեր ընես. հասցա ինչպէս կուզես առանց աշխատութեան ունենալ մեծագոյն, կարեւոր և միակ հարկաւոր բանը որ է յաւիտենական վրդիւթիւնդ. այդ անկարելի բան է:

Աշխարհքս կը տեսնէ քրիստոնէից բրած աղօթքներն, ապաշխարութիւնը, մահացուցմունքը, մալութիւններէ փախչելու ըզգուշութիւնները, իրենց ունեցածը աղքատաց տալը, ղդայական հաճոյքներէ խորշիկ և ուրիշ շատ տեսակ առաքինութիւններն՝ որոնք աշխարհասիրաց ծանր ու զբոռար բան մը կ'երեցնեն մարդուս կեանքը: — Բայց ուսոնք արտաքին կեղեանքն են միայն. այլ մէյմը ներս նայէ և կը տեսնես թէ ինչպէս սրտերին ուրախ և մեծանձն է, այնպէս որ այս գոռար երեւցած

զոհերը չէ թէ միայն զուարթութեամբ կը կատարեն, այլ և հաճութեամբ: — Բարի սրդի մը՝ որ իր մօրն օգնելու համար ինքզինքը շատ բանէ կը զրկէ, միթէ ըրած զհերոսն համար երջանիկ չի սեպեր ինքզինքը: — Քրիստոնէական բարեպաշտութիւնը՝ ի քաղցրութիւն կը փոխարկէ՝ ինչդանութիւններ որ իր պարտուց կատարման մէջ կը հանգիպին. ինչպէս մեղուն որ ծաղկէն հաւաքած դառն հիւթը անուշ մեղրի կը գարձընէ:

Փարձե և կը տեսնես. այս բաներս փորձով կը սորվուի. առանց փորձի խօսքով միայն հասկըցնել չըլլար: — Այս բանիս համար բաւական է միայն մանկութեան օրերդ յիշել. ինչ մարդ կայ որ իր առջի հազարդութեան մեծ ու հանդիսաւոր օրը՝ զԱստուած սիրելու ճշմարիտ երջանկութեան համը առած չըլլայ: Դուն ալ ան առեն երջանիկ էիր, սրտվէտե սուրբ, մաքուր ու ջերմեռանդ էիր Աստուծոյ, մէկ խօսքով վասն զի քրիստոնէաց էիր:

Նորէն եղիր, նորէն երջանիկ կըլլաս. քու մանկութեանդ Աստուածը փոխառած է, ինչպէս որ դուն փոխառած ես, ախտն: Զքեզ միշտ կը սիրէ. և կ'ըստասէ որ անուշահոտ սրդուց պէս դառնաս իրեն. մի վախեր իրմէ, վասն զի ինքն է քու բարերար Փրդկիչդ, և ինքն է ապաւեն ապաշխարող մեղաւորաց, որ ըստ « Եւ որ զայն առ իս ոչ հանից արտաքս »:

Այլա ուրեմն առ ունդ քրիստոնէական
կենաց քաղցր ու թեթե լուծը, և հան կը
զանես հանգիստ, խաղաղութիւն սրտի, և
ճշմարիտ երջանկութիւն աշխարհքի մէջ,
ու մահուանէդ ետքն ալ կ'ընդունիս արքա-
յութեան յաւիտենական ուրախութիւնը:

ԾԳ.

Հաղորդուելու արժանի չեմ. սուրբ խորհուրդ-
ները Հորաշար գործած ելու չէ:

Չարաչար գործածելու չէ, բայց գործա-
ծելու է. հաղորդութեան խորհրդոյն մէջ
սրբապղծութենէն ետե Յիսուսի Քրիստոս
սի եղած էն մեծ նախատինքը Հաղոր-
դուին է: — Երկու տեսակ մարդիկ կան
որ պէտք է հաղորդուին. բարիներն որ
իրենց բարութեան մէջ կ'ուզեն մնալ, և
չարերն որ կ'ուզեն աղէկի դառնալ: — Չը-
հաղորդուելով կեանքէդ կը փախչիս. ջու-
րը տաքցընելու համար միթէ կրակէն կը
հեռացընես. առողջացընելու համար ալ
դեղէն կը քաշուիս: Հաղորդութիւնը դեղ
է. դնա ուրեմն հաղորդուէ՛ չէ թէ արժա-
նաւոր ըլլալուդ համար, մասն զի Աստու-
ծոյ մարդ չկայ որ արժանի ըլլայ, հապա-
րիչ անարժան ըլլալու համար. չէ թէ զօրա-
ւոր ըլլալուդ համար, հապա տկարութիւնդ
բժշկելու համար: — Դնա առ Յիսուս Քրիս-
տոս առանց որոյ չես կրնար փրկուիլ:

Գնա փնտռէ զայն ուր որ է, խոստովա-
նութեան մէջ՝ ուր քու սիրտդ կը մաքրէ
որ է իր տաճարը, և հաղորդութեան մէջ՝
որով կը մանէ քնակելու իրեն համար պա-
տրաստած օթեւանին մէջ: Զեռքէդ եկածն
ըրէ և մի վախեր, միայն բարի կամք և յո-
ժարութիւն ունենաւ և օր օրուան վրայ ա-
ւելի կը լաւանաս:

ԾԳ.

Շատ մեծ մեղքեր գործած եմ, կարելի չէ որ
Աստուած ինձի թողութիւն տայ:

Կարելի չէ կ'ըսես, խի՞զ հոգի, որչափ
անձանօթ է քեզի Յիսուսի Քրիստոսի սիր-
տը. բոէ ինձի մագդաղենացիէն աւելի է
գործած մեղքերդ. մագդաղենացին որ հա-
սարակաց կնիկ մի էր, մագդաղենացին
ունառակ վարք մը ունէր, մագդաղենացին
ուսկից ամէն մարդ կը փախչէ՛ր, որպէս թէ
անոր գաչին ալ զիրենք ապականէր. մոռ-
ցա՛ր անոր պատմութիւնը: — Մարդասէրն
Յիսուս անգամ մը Սիմոն փարիսեցիին
տունը սեղանի կանչուեցաւ. կերակրոյ ա-
տեն կնիկ մը մոտա այն սրահը և Փրկչին
ոտու ընկուի՛ն ընկաւ, և առանց լան մը ըսե-
լու բայց լալով ողբալով անոր սուրբ ոտու-
նէրը սխմելով արցունքներովը կը թրջէր
ու կը պաղնէր: Փարիսեցին ճանչցաւ որ այն
կնիկը մագդաղենացի մեղաւոր կնիկն էր.

« Թէ որ ասիկայ Արամուծոյ որդին էր, բնաւ ինքնիրեն Յիսուսի համար, ապա պէտք էր զիսնալ թէ ինչ մեղաւոր կնիկ է իր ուրբըն ընկողը »: — Յիսուս իմանալով անոր միտքը « Սիմոն, բնաւ, քեզի բան մը սենիմ հարցընելու »: — « Հրամէ վարդապետ » Բնաւ Սիմոն: — « Մարդուն մէկը երկու պարարկան ունէր, անոնցմէ մէկը հինգ հարիւր գահեկան պարարկան էր, իսկ մէկաւը յիսուն. արդ հիմա ասոնց երկուքին ալ որ թողուց իրենց ունեցած պարտքը՝ ո՞րն աւելի զինքը պիտի սիրէ: — « Անուշտ, Բնաւ Սիմոն, որուն որ պարտքն աւելի շատ էր »: — « Իրաւունք ունիս Բնաւ Քրիստոս, և դառնալով դէպ ՚ի մազդադեհնացին «Կը տեսնես, Բնաւ, սա կնիկը, երբ քու տունըդ մտայ՝ դուն համբոյր մը ինծի հատիր, իսկ աս բանի որ տունդ եկաւ՝ Հրազդիւր ոտքս պագնելէն. դուն ձեռքիս ջուր հոսելիլուացուելու, իսկ ինքը արցունքովը զիս թրջելց. ապա յիրաւի կ'ըսեմ՝ քեզի որ շատ պարտքերը իրեն պիտի թողուին, որովհետեւ շատ սիրեց »: — Ետքը ալ աւելի աւելանջ չկատելով հալարտ փարիսեցիին տըրտունջներուն՝ դարձաւ « Գնա կնիկ, բնաւ սրբացեալ մազդադեհնացեայն, գնա ՚ի խաղաղութիւն և յայտմհեաէ մի մեղանշեր »:

Արդ կրնա՞ք ասկէց հտըը յոստահատիլ Արամուծոյ բարութեան վրայ. ո՞հ, չէ, ձեր Փրկչին սիրտը միշտ նոյն է, ինքը ձեզի զարմանալի քաղցրութեամբ մը կը սպասէ,

զացէք ուրեմն անոր ոտքն ընկէք, և ձեր մեղքերն ողբացէք. իրաւ մեծ են ձեր մեղքերը, բայց իր բարութիւնն աւելի մեծ է. և դոր իր աստուածային շրթունքովը ալ վկայեց. « Եւ որ զայ առ իս ոչ հասից արտաքս »: — Յիշեցուցէք անոր ձեզի համար քաջած չարչարանքները. յիշեցուցէք մըտուրը, իր աղբատութիւնը, իր հոգեվարքը. իր չարչարանքը, իր փշէ պսակը, իր ձեծ տաւկը, իր խաչն ու իր մահը: Յիշեցուցէք անոր իր մայրն իր անուշիկ մայրը՝ սրտաշուց ձեզի տուաւ որ ձեզի փառատարան, ապաւէն և յոյս ըլլայ:

Ետքը զգնացած սրտով զացէք զտէր թողութեան պաշտօնեայն ու զթութեան դատաւորը որ է ձեր խոտաովանահայրը. խնդրեցէք անկէց թողութիւն և օգնութիւն, և ապահով եղիք որ կուտայ. վասն զի Աստուած ալ կ'ուզէ որ տայ և միշտ տայ. և ան ատեն ձեր արցունքներուն մէջէն արժանի կըլլաք լսելու զմազդադեհացին յարուցանող յաւիտենական կենաց խօսքերը, որոնցմով որ մեղաւոր մազդադեհնային եղաւ զարմանալի աւարբն Մարիամ մազդադեհնացի. « Թողեալ յիցին քեզ մեղք քո, երբ յայտնեաւ մի մեղանշեր »:

ԾԵ

Պէտք է թողնել որ երկտասարդութեան ժա-
մանակը մէյմը անցնի:

Ինչ բանով կ'ուզեա որ անցնի. յիմարու-
թեամբ, անառակութեամբ. իր հոգին,
պատիւը, առողջութիւնը և ստակը ան-
կարգ ընկերներու հետ կորսնցընելով.
Աստուծոյ պատուիրանքները խորտակե-
լով: Յիրաւի շատ կարգէ դուրս բարոյա-
կան մի է սորվեցուցածդ. կ'ուզէի գիտ-
նալ թէ աւետարանին որ էջէն կամ ուղիղ
մտաց որ անկիւնէն հանեցիր ատիկայ:

Իրաւ պէտք է թողնել որ երկտասար-
դութիւնն անցնի, բայց ան կերպով ինչ-
պէս որ պիտի ըլլայ բոլոր կեանքերնիս.
բարեգործութեան ետեւէ ըլլալով, չարէն
զգուշանալով, ու մեր պարտուց կատար-
մանը փութաջան ըլլալով: — Մանկու-
թեան և ծերութեան մէջ այս տարբերու-
թիւնը պիտի ըլլայ որ երկտասարդը աւելի
ուժեղ ըլլալով՝ աւելի նախառնձաւորու-
թեամբ, աւելի եռանդեամբ ու աւելի յո-
ժարութեամբ բարեգործութեան պիտի հե-
տևի:

Եւ իրաւընէ այս կերպով պիտի անցնի
մանկութիւնը՝ որպէս զի Աստուծոյ և մարդ-
կանց գիմացը պատիւ ունենայ, և պատու ա-
ւոր ու կրջանիկ ծերութեան մը առհաստա-
շէպ ըլլայ. առաջուց հունձքը պատրաստէ՝

որ հոգին աս աշխարհքէս ելլելու տունն
զայն քաղէ՝ ի շտեմարանս արքայութեան:

Աշխարհքիս մէջ անարատ ու սուրբ և
րիտասարդէ մը աւելի սխրալի բան չկըր-
նար ըլլալ, և ողջախոհ, պարեշտ, աշխա-
տասէր ու իր պարտուցը հաւատարիմ պա-
տանիէ մը աւելի սրտաշարժ ու սիրելի բան
երբէք տեսնուած չէ: — Ո՛հ, թէ որ քրիս-
տոնեայ պատանիներ զիտնային իրենց ինչ
ըլլալը, աշխարհքիս մէջ բան մը չէր կըր-
նար զիրենք հրապուրել իրենց պատիւը
կորսնցընելու: — Մէկ անգամ մը որ կո-
րուս, այլ ետ չդառնար. իրաւ ապաշխա-
րութիւնն ալ գեղեցիկ բան է, բայց անմե-
ղութեան շատ հեռու է: — Երանի թէ երի-
տասարդները խոհեմութիւն ունենային,
ծերերն ալ արիւթիւն:

ԾԶ

Վերջին օժուժն հիւանդները կը մեռցնէ. քա-
հանայն այն ատեն կանչելու է երբ հիւանդը
բոլորովին ինքընքը մեռցած է:

Այնպէս է պէտք է խոստովանալայրը
ան տունն կանչել՝ երբ ալ չիրնար խոստո-
վանել, և քահանայն ան ատեն բերել տալ՝
երբ իր ներկայութիւնը ալ անօգուտ է:
— Մանաւանդ թէ ալ աղէկ կըլլայ ամե-
նեին չկանչել և թողուլ որ մարդիկ անաս-
նոց պէս մեռնին: — Եւ ինչ, միթէ Յիսուս

Քրիստոս մեռելներն: Աստուած է, և քահանաները զիսկներն: Համար եղեր են: Չենք կրնար համբանքի բերել այն խեղճ հոգիներն որ այսպիսի մահարեր նախապաշարմամբ մը յաւիտեան կորսուեր են: Թէպէտ և ամէն օրունան փորձերն ալ տա նախապաշարմունքս սուտ հանեն, և շատ հիւանդներ եկեղեցւոյ վերջին խորհուրդներն ընդունելէն ետեւ ուրախութեան արցունքներ թափեն անօգուտ է. և կը տեսնու շատ քրիստոնեայ սեպուած ընտանիքներ որ կարծես թէ քահանայից զէմ խօսքը մէկ ըրեր են որպէս զի արդիւն հօր մը, մօր մը, աղու մը, բարեկամի մը հոգին փրկելէն որ պատրաստ է Աստուծոյ առջև երևնալու:

Եւ ետքը երրորդ քահանայն քիչ մը յանդիմանութիւն տայ այս անխելք ընտանեաց իրենց գանդաղութեանն համար, « Ո՛հ խիստ աղէկ ու բարի մարդ էր կ'ըսեն, շատ լաւ կնիկ էր. ինչպէս ամէն բանը կարգաւորեալ էր, ինչպէս իր զաւկները կը սիրէր, տարակոյտ չկայ որ »: Եւ սակայն տասը քսան տարիէն աւելի է որ այդ խեղճը Յիսուս Քրիստոսը մոռցեր էր, և բրիտանիական կենաց հարկատու պարտքերը անհօգալեր էր:

Բայց զոնէ մէկ անգամ զխցած եղիք, որ խեղճ հոգեվորքները քահանայիցմէ չեն վախնար, և անոնց դալը զանոնք չմեռցնեն. ընդհակառակն զանոնք կը փրկեն,

կը մխիթարեն, կը դօրացնեն, և անոնց նիւթական ցաւերն ալ երբեմն կը մեղմացնեն. նայն իսկ բժիշկները շատ անգամ տեսած են թէ ինչ մեծ գործման կըլլայ հիւանդաց կրօնական պարտքերուն կատարմանէն:

Աստուծոյ գրեւէս քիչ մը առաջ օրինակ մը տեսայ որ ամենեւին պիտի չմոռնամ. 1850ին զէր. երեքշաբթի օրը սղախ տղու մը համար կանչուեցայ՝ զոր բժիշկները ձեռքէ թողուցեր էին. մայրն ալ բոլորովին յուսահատեր էր. այս խեղճ տղուն քրիստոնէի ամէն վերջին խորհուրդները տուի, խոստովանեցուցի ու թոշակի տեղ առջի մանաւանդ թէ վերջի հաղորդն ալ տուի. այս սրտաշարժ աղօթքներուն տանը տղան երկու ձեռքները խաչ բռնած կիցեր էր. և երբ ետքը իրեն հարցուցի թէ արդեօք զո՛հ էր, իր մնացած ուժը ժողովեց և խնդրեց թէ մը պատասխան տուաւ. « Այո հայր, շատ գո՛հ եմ »: — Թողուցի զացի՛ն ուրէն տեսնելու յոյս չունենալով: — Երկրորդ առաւօտը բժիշկը զայն գեռ կենդանի գտնելով շատ զարմացաւ. և աւելի շատցաւ զգործմանը երբ մօտէն սկսաւ քննել. ջերմը բոլորովին կտրեր էր, և մահուան նշաններն անյայտ եղեր էին, ուստի եղածէն բան չէր հասկընար: Իրեք օրէն ետքը տղան սկսաւ իր եղբորը հետ խաղալ. արդ կը հարցնեմ, վերջին օծումը զինքը մեռցուց թէ չէ: — Ապա ուրեմն քահանա-

յէն մի վախճաբ. և երբ ծանր հիւանդ էք՝ առաջ զայն փնտրեալու զրկեցէք, խնդրեցէք անկեց կրօնքի մխիթարութիւնները. ամէն բանի պատրաստ զանուեցէք և Աստուծոյ հետ հաշտուեցէք: Անցազիրը պատրաստ ունենալով մարդ ստիպուած չէ ճամբայ ելլելու:

ԾԷ

Երբ զբաղմունքներս քիչ մը պակսին՝ ան ատեն կուգէմ համայն համայն կրօնքին պարագէրը կատարել: Երբ մեռնելու մօտ ըլլամ, կը խոստովանիմ: Անշուշտ առանց խորհրդոց չեմ մեռնիր:

Կամաց կամաց: — Հապա, փութալ ինչ պէտք է: — Աղէկ է ըսածդ թէ որ այդ բանդ քու ձեռքդ ըլլայ, և մահուդ ժամանակը քու կարողութեանդ տակ ըլլայ՝ որ յիրաւի ակնարկդ է:

Քանիներ երբ քեզի պէս կ'ըսէին վաղը, կամաց կամաց՝ դատաստանն ու յաւիտենականութիւնը յանկարծ հասաւ վրանին. քանիներ որ անհոգ եղան խոստովանելու՝ երբ զիրաւ կրնային, ուղած ժամանակնին չկրցան: — Դուն կուզես մեռնելուդ մօտ երթալ խոստովանիլ. բայց ենթադրէ թէ Աստուծոյ քու մահուանդ ատենը խոստովանելու ատենէդ առաջ սաղմաներ է:

Ո՛հ կ'ըսես, ինքը գիտած է: — Իրաւ է, և անոր համար ալ է որ քեզի այսօր թողու-

թիւն կուտայ՝ որուն արժանի չես. բայց ան որ տալախարոզ մեղաւորին թողութիւն խոստացաւ տալ, վաղուան օրը անոնց չը խոստացաւ: — Այլ ընդհակառակն խրատեց զայն որ միշտ զգոյշ կենայ, վասն զի մահը յանկարծ պիտի հասնի վրան. լսէ ինչ որ կ'ըսէ քու տէրդ ու դատաւորդ. Ամենեցուն առեւտրաբեր և պատրաստք և ղերուք. զի յորում ժամու ոչ ակն ունիցիր զայ որդի մարդոյ:

Այո տէրն մեր պիտի գայ այնպիսի օր մը՝ որ չենք կարծեր, և անհատապիմ դուած ծառայն պիտի մերժէ, և հոն պիտի ըլլայ « Լաւ և կրօն ատամանց »: Ապա որպիսի՝ անմտութիւն է երկրայութեան վրայ հաստատել յաւիտենականութիւնը:

Ատեն մը երկատարդ մը կար որ անհագութեամբ իւր կրօնական պարտքերը թողուցեր էր. բայց հատարք ձեռքէ թողած չըլլալով քեզի պէս կ'ըսէր « Կամաց կամաց խոստովանանքս ալ կըլլամ. ինչ ալ ըլլայ առանց խորհրդոց չեմ ուզեր մեռնիլ »: — Ասիկայ անգամ մը ծանրկեկ հիւանդացաւ. մայրը սկսաւ իրեն հոգ տնայ, խոստովանանքի և քահանայի վրայ խօսք բանալ. բայց անիկայ տարակուսած՝ մէկդի ձգեց մօրը խօսքը. բայց հիւանդութիւնը ծանրանալով խեղք գլուխն եկաւ և ուզեց խոստովանիլ: Գիշեր ատեն ամէնքը քահանան կանչելու գնացին. բայց անիկայ ուրիշ հիւանդի մը գացած ըլլալով զինքը փնտրե-

լու համար քիչ մը ժամանակ անցաւ . վերջապէս գտան զանիկայ, որ հեալով չունչը կտրած հասաւ հիւանդին տունը . ախոսս որ շատ ուշ էր . վասն զի յանկարծական արկած մը հասեր էր երիտասարդին վրայ, և ճիշդ նոյն ատեն յուսահատութեամբ հագին փշեր էր: — Յանկարծական մահուան օրինակներ ամէն օր կը հանդիպին:

Քիչ ատեն է (1849) որ տղոց տէր դորձաւորին մէկը որ սուրբ Փրանկիսկոս քաււերեանի անունով Օժանդակցարիւնը ստանալու ընկերութենէ էր, Փարիզու Վոժիրարտ փողոցը քանի մը ոտք բարձր տեղէ վար իյնալով մէկէն մեռաւ . այնպէս որ և ոչ պրաւուր ժամանակ մը ունեցաւ . բայց բարեբաղդաբար աւետարանին խրատը կը պահէր՝ ու ամէն շաբաթ կը խոստովանէր ու կը հաղորդուէր: — Թէ որ, Աստուած պահէ, քեզի ալ այս իրիկունը նոյն բանը պատահի՝ անոր պէս պատրաստ ես ՚ի յաւիտենականութիւն մտնելու:

Աւելի մօտերս մարդուն մէկը փողոցէ մը անցնելու ժամանակ սահեցաւ ընկաւ . բաղմութիւնը վրան ժողոված վերուցին զինքը մօտ խանութ մը տարին ու բժիշկ մը կանչեցին, որ ըննելով ըսաւ թէ մահը յանկարծ հասեր էր խեղճին վրայ յառաջ քան գետին իյնալը . և ցաւալին այն է որ պատրաստութիւն չունէր:

Արդ կրնա՞նք տակէց ետեւ քու հոգեւոյդ փրկութիւնը վաշտաւ թողուլ . կամ թէ ը-

տեւ կամաց կամաց . կրնա՞նք հանգիստ քուն ըլլալ մարէզ անցքնելով թէ « Անուշտ մահուանս ատենը կը խոստովանիմ »:

Այս զրքոյիս շարագրելէս քանի մը աւիս առաջ պատանի մը իր առջի հաղորդութեան ատեն հաստատ առաջադրութիւն մը դրաւ որ իթէ յանկարծ մահու չափ մեղանչէ՝ մի և նոյն օրը պառկելու երթալէն առաջ խոստովանի . ինչպէս որ զժրագղաբար պատահեցաւ . շաբաթ օր մէն էր, օգը զէշ, և քահանան ալ հետեւեալ կը բնակէր: — Առաջ ինքն իրեն կ'ըսէր թէ քանի մը օրէն կ'երթամ խոստովանելու . բայց ըրած առաջադրութիւնը միտքը ընկաւ որ կը փախար իրեն ականջէն՝ խոստմունքդ պահէ, դնա խոստովանէ . բայց չէր կրնար օրոշել: Այս տաղնապիս մէջ ծունկ չսգեցաւ Ողջոյն մի ըսաւ, աղաչելով Աստուծոյ որ իր կամքը յայտնէ: Ողթթը հոգւոյն փրկութիւնն է: Ելաւ ու շիտակ քահանային ոտքը դնաց . դառնալու ատեն ծանօթ տիկնոջ մը պատահեցաւ՝ որ իրեն հարցուց թէ ուսկից կու դայ: — Ուրախ կերպով մը պատասխան տուաւ . անոր և ըսաւ թէ Աստուծոյ ամենակարողին բարեկամութիւնը նորէն ստացած ըլլալով՝ կ'երթամ ապահով քուն ըլլալու: — Իր մայրը սովորութիւն ունէր որ կիրակի օրերը կը թողնէր զինքը աւելի օրերէն քիչ մը աւելի քուն ըլլալու . անոր համար եօթնէն առաջ չգնաց զինքը արթնցնելու . բայց

երբ ժամանակն եկաւ զնոց դուռը զարկաւ և ձայն տուաւ. բայց քառարդ մը անցաւ դեռ Պօղոսը կը քնանար. ուստի զնոց նորէն ձայն տուաւ. բայց պատասխան չառնելով զուրբացաւ ներս մտաւ. « Ահ քեզի պէս ծոյլ, բսաւ, եօթը գրեթէ կէս անցեր է, չեն ամչնար դեռ քուն կ'ըլլաս »: Բայց ազուն վրայ շարժմունք չկար. մօտեցաւ անկողնին, ձեռքը բռնեց. ինչ կը տեսնես, սառի պէս պաղեր էր. խեղճ մայրը շփթած՝ աշուրնորը մթնցած, խեղճ կերպով մը պտտաց ու ինքզինքը կորսնցնուցած՝ զեական ընկաւ. խեղճ տղան մեռեր էր ու մարմինն ալ պաղեր էր: — Երանի՛ իրեն որ խոստովանանքը չուշացուց. երանի՛ իրեն որ և ոչ վաղուան թողուց:

Երանի՛ թէ դուք ալ որ այս կը կարգաբ, անոր պէս խմաստուն ըլլաք և իրեն հետեիք:

ՎԵՐՋԱՄԱՆ

Սիրելի ընթերցող, թերևս դուն կրօնքի գէմ դեռ չառ ուրիշ առարկութիւններ ալ լսեր ես աշխարհքիս մէջ հասարակաց ժողովարաններու և լրագրերու մէջ. մենք աս տեղս ամենէն սովորականները միայն դրինք:

Բայց ինչ ալ ըլլան՝ ապաշով եղիր որ պարզ խմաստակարիւն են, որ է ըսել այնպիսի առարկութիւններ որ զրտուանց հաստատուն բաներ կ'երևան՝ բայց ներսէն այս կամ այն մասն փտտած է. ճշմարտութեան գէմ առարկութիւն չի գօրեր:

Եթէ այս առարկութիւններէս մէկը քու ճամբուդ քար դայթակղութեան ըլլան՝ այս խրատս պահէ. — Գնա լաւ ու գիտուն քահանայի մը քով. որոնք փառք Աստուծոյ չեն պակտիր մեր մէջը, և ապահով և զիր որ զբեղ ամենայն սիրով կընդունի. համեստութեամբ քու գծուարութիւնդ առջեւ դիր, և ինքը զայն քեզ կը լուծէ:

Ջանա որ կրօնքիդ հարկաւոր բաները սոր-
վիս, վասն զի որչափ աւելի զինքը ճանչ-
նանք՝ այնչափ աւելի կը սիրենք, և որչափ
սիրենք՝ այնչափ աւելի կը գործադրենք։
Շատերը կրօնքի գէժ կը գնեն, վասն զի
զայն չեն ճանչնար, կարծեն թէ կարգէ
դուրս գծուարին բան մի է, անոր համար
ծաղրի կը գործընեն։

Յուսամ որ մեր փոքրիկ ու համառօտ
խօսակցութիւններն օգտակար ըլլայ հոգ-
ւոյդ։ — Այն կտորներն որ աւելի ազդե-
ցութիւն ըրին քեզի՝ նորէն կարգա ու մը-
տածէ անոնց վրայ։ Եւ թէ որ տուած պա-
ճառներս բաւական չերևնան՝ ապահով և
զիր որ ատիկայ իմ պակասութիւնս է, և
ոչ եթէ իրաւանց ճշմարտութեան՝ որ ուղե-
ցի պաշտպանել։ — Պատասխաններուս
հարկաւոր համառօտութիւնը, և կարողու-
թեանս պակասութիւնն է միայն պատճառ,
որ ըրած պաշտպանութիւնս տկար կերե-
նայ։

Ես զիս երջանիկ կը սեպեմ՝ թէ որ ա-
սով ալ կարող եղայ ազդելու քու սիրտդ
կրօնից մեծարանքը, առարկութեան սէրը
և հոգւոյդ փրկութեան փոյթը, վասն զի
այս պղախ գրուածիս մէջ այս միայն կը
դիտէի։ Աստուած տայ որ դիտմունքս յա-
ջողի, ան առեն քու երջանկութեանդ հա-

մար աշխատած կը սեպուիմ, զրբոյկս ալ
ազէկ զրբերու կարգը կանցնի։

Կ'աղաչեմ՝ Աստուծոյ որ օրհնէ զատիկայ,
օրհնէ զքեզ, օրհնէ նաև զիս, և ասանկով
կը հրաժարիմ քեզմէ, սիրելի ընթերցող,
յուսով նորէն տեսաւորելու ընդ միմեանս
յարբայութեան երկնից։

Կ. Ս.

ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՅ

- Ա. Հոգեւեր ընթերցողն 3
- Յառաջաբան գրողին 6
- Ա. Ինծի հետ կրօնքի վրայօք մի խօսիր 9
- Բ. Աստուած չկայ 15
- Գ. Մեռնելէն ետև ամէն բան կը լիննայ 18
- Դ. Ամէն բան գիպուածով կը կառավարուի, ապա թէ ոչ երկրիս վրայ այսչափ խեղճութիւն չէր ըլլար. նմանապէս այնչափ անօգուտ, անկատար ու չար բաներ չէին դատեր. որով յայտնի կերէնայ որ Աստուած մեր վրայ հոգ չընէր 25
- Ե. Կրօնք ըսածդ կանանց արժանի բան է 35
- Զ. Բաւական է պատուաւոր մարդ ըլլալը, որ քան զամէն կրօնք աւելի լաւ է. ուրիշ բան պէտք չէ 37
- Է. Ի՞՞՞՞ կրօնքս մերձաւորիս բարեքնէն է 43
- Ը. Այլլաւ կըլայ որ կրօնքը՝ փոխանակ հանդերձեալ կենաց վրայ այնչափ խօսեւուն, այս կենացս վրայ քիչ մը հոգ տանէր, ու որչափ կարելի է խեղճութիւնները վերջընէր, ու երջանկուծութիւնիս ապահովընէր 47
- Թ. Շատ հանճարաւոր ու խելացի մար-

- դիկ կան՝ որ կրօնք չունին 58
- Ժ. Մարդ իր կեանքը վայելքով ու զուարճութեամբ անցընելու է. վասն զի Աստուած զմեզ երջանիկ ընելու համար ստեղծեց 64
- ԺԱ. Կրօնք ըսածդ քահանայից թող, որովհետև անկէց է իրենց վստակը 72
- ԺԲ. Առաքեալք ու առջի քրիստոնեայք ընկերավար էին, աղքատ էին և ունեցածնին հասարակաց էր, մեծերն ալ զանոնք կը հալածէին ու կը նեղէին հիմակուան ընկերավարներուն պէս 79
- ԺԳ. Քահանայք պարագայդ մարդիկ են. ինչ բանի կուգան 82
- ԺԴ. Այնչափ դէշ քահանաներ կան որ առնոնք խնայէս Աստուծոյ պաշտանկայքը կրնան ըլլալ 83
- ԺԵ. Քահանայք կարգուած պէտք էին ըլլալ. ամուրի կեանքը բնութեան հակառակ է 84
- ԺԶ. Ես ինչ որ կրնամ ըմբռնել անոր միայն կը հաւատամ. Բանաւոր մարդ մը կըրնայ կրօնքի խորհրդոց հաւատալ 87
- ԺԷ. Շատ ուրախ կըլայի եթէ կարենայի հաւատալ. բայց չեմ կրնար 93
- ԺԸ. Ամէն կրօնք ալ լաւ են 95
- ԺԹ. Մեթէ Յիսուս Քրիստոս մարդկան ազգի մեծ բարեբարէ կամ մարդարէ մը աւելի վեր բան մի է. — Արդեօք ճշմարտապէս Աստուած է 105
- Ի. Այլ յարմար է բողոքական քան ուղղա-

- փառ ըլլալը, որովհետեւ ան ալ նոյն պէս քրիստոնէայ է, և վախճանին գրեթէ նոյն է 121
- ԻԱ. Բողոքականներն աւելցան աւետարանն ունին ինչ որ մենք 136
- ԻԲ. Լաւ մարդ մը իր կրօնքը պէտք չէ որ փոխէ. ինչ կրօնքի մէջ ծնած ենք՝ պէտք է որ անոր մէջ մնանք 137
- ԻԳ. Կաթողիկէ եկեղեցւոյ ժամանակն անցած է 139
- ԻԴ. Ես իմ կողմանէս պարզապէս աւետարանի և նախնի քրիստոնէութեան կը հաւատամ 143
- ԻԵ. Ես ալ իմ առանձին կրօնքս ունիմ. ամէն մարդ աղաւթ է իրեն պաշտօնէրէնցած կրօնքը պաշտելու. առ իմ գիտնալու բանս է. ես ալ նոյնպէս իմ խելքիս ցուցածին պէս զԱստուած կը պաշտամ 146
- ԻԶ. Քահանայք ալ ուրիշներուն պէս մարգիկ են, ինչպէս նաեւ պապն ու եպիսկոպոսներն ալ. ուրիշն ինչպէս անսխալ կրնան ըլլալ: Ես Աստուծոյ կը հնազանդիմ, չէ թէ ինծ նման մարդ կանց 148
- ԻԷ. Աս ինչ կրօնական բռնութիւն է ըսելը թէ Արտաքոյ եկեղեցւոյ չիք փրկուած թիւն: Ես այսպիսի անգութ օրէնք չեմ ընդունիր 151
- ԻԸ. Հապա սուրբ Բարթոլոմէոսի Զարդին համար ինչ կը զուրցէք 157

- ԻԹ. Քիտիք ըսած բանդ չկայ. անկէց մարդ գործած չէ որ գիտնալք 160
- Լ. Աստուծոյ բարութեան ձեռք չի սար որ զիս դատապարտէ 165
- ԼԱ. Աստուած 'ի յաւիտենից գիտէ թէ արդեօք պիտի փրկուիմ թէ դատապարտուիմ. պարապ բան է աշխատիլ, ճակատի գիրը չեմ կրնաք փոխել 169
- ԼԲ. Արտաքուստ 'ի ներքս մտած բանը հոգիին չի պղծեր, պատառ մը միջ համար Աստուած զմեզ չի դատապարտեր ինչպէս ուրիշ օրեր՝ այսպէս չորեքշաբթի և ուրբաթ միւս ինքնիրեն գէշ բան մը չէ 172
- ԼԳ. Աստուած մեր աղօթից կարօտ չէ, առանց մեր ուղեւուն ալ ինքը մեր խնդիրքը գիտէ 174
- ԼԴ. Աղօթք կ'ընեմ, ուղածս չեմ ընդունիր, պարապ անոր ժամանակս կը կորսնցընեմ 178
- ԼԵ. Ես ինչ ըրեր եմ Աստուծոյ որ ինծի այսչափ նեղութիւն կը խաւրէ 179
- ԼԶ. Աստուածամեր ու սրբոց աղօթելն ինչ բանի կու գայ. ինչպէս կրնան անոնք մեր աղօթքը լսել 181
- ԼԷ. Ինչո՞ւ հիմա ևս հրաշք մը չըլլար 187
- ԼԸ. Ինչո՞ւ լատիններէն (գրաբար) չեղուով կ'աղօթէք որ մարդ բան չի հասկընար 192
- ԼԹ. Ինչո՞ւ քահանայք իրենց կատարած պաշտամանց համար վճարք կ'առնեն

- սրբազան բաները ծախել կըլլայ մի . 195
- Խ. Խոստովանանքը քահանայից հնարք է . 198
- ԽԱ. Խոստովանանքի օգուտն ինչ է 203
- ԽԲ. Խոստովանանքի կարօտ չեմ. խիղճս բանի մը վրայ չզորներ. սպանուել թիւն, գողուել թիւն ըրած չեմ. մէկու մը փնաս ըրած չունիմ. բան չունիմ զորցելիք 206
- ԽԳ. Խոստովանանք ըլլալը ձանձրանալի ծանր բան մի է 210
- ԽԴ. Խոստովանանքի երթալը անատեն լաւ էր՝ երբոր գպրոց կ'երթայի, իսկ հիմա 211
- ԽԵ. Ես քանի ջերմեռանդներ կը ճանչնամ որ ուրիշներէն լաւ մը չեն. անանկ որ ստէպիտոստովանանքի գալոյդ՝ տնով աւելի լաւ մարդ չըլլար 213
- ԽԶ. Ինչպէս կարելի է որ Քրիստոսի մարմինը ճշմարտապէս ներկայ ըլլայ հաղորդութեան մէջ, այդ անկարելի է . 215
- ԽԷ. Պատարադի երթալ հարկաւոր չէ. իմ աղօթքս առնն մէջ ալ կրնամ ընել . 221
- ԽԸ. Ժամանակ չունիմ 227
- ԽԹ. Չեմ կրնար շատ դժուար է 231
- Կ. Ուրիշները վրաս կը ծիծաղին. պէտք չէ մարդ ուրիշներէն տարբեր երեւոյս հապա ինչ որ ուրիշները կ'ընեն՝ ինքն ալ նոյնպէս ընէ 233
- ԿԱ. Խղճահար ըլլալ պէտք չէ 237
- ԿԲ. Քրիստոսէին կեանքը շատ նեղացուցիչ է, մարդ պէտք է որ բոլորովին ա-

- պուշ ըլլայ ամէն բանի հնազանդելու եւ ամէն բանէ վախճալու համար. աս ալ կեանք է 239
- ԿԳ. Հաղորդուելու արժանի չեմ. սուրբ խորհուրդները չարաչար գործածելու չէ 242
- ԿԴ. Շատ մեծ մեղքեր գործած եմ, կարելի չէ որ Աստուած ինձի թողուելիւն տայ 243
- ԿԵ. Պէտք է թողնել որ երկոստարգու թեան ժամանակը մշտն անցնի . . . 246
- ԿԶ. Վերջին օծումն հիւանդները կը մեռցընէ. քահանայն ան առնն կանչելու է երբ հիւանդը բոլորովին ինքզինքը մոռցած է 247
- ԿԷ. Երբ զբաղմունքներս քիչ մը պակսեն՝ ան առնն կուզեն իմաց իմաց կրօնքիս պարտքերը կատարել: Երբ մեռնելու մօտ ըլլամ, կը խոստովանիմ: Անշուշտ առանց խորհրդոց չեմ մեռնիր . . 250
- Վ. Կըլաբան 255

[illegible]

113.5

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page, appearing as mirrored script.

52

1. *Handwritten text in a cursive script, likely a list or index.*
 2. *Handwritten text in a cursive script, likely a list or index.*

618

Հարգանքներով զուրկ չեմ համարում
ձեր պատիվը և խնայելու եմ իմ

512

1875
 1876
 1877
 1878
 1879
 1880
 1881
 1882
 1883
 1884
 1885
 1886
 1887
 1888
 1889
 1890
 1891
 1892
 1893
 1894
 1895
 1896
 1897
 1898
 1899
 1900
 1901
 1902
 1903
 1904
 1905
 1906
 1907
 1908
 1909
 1910
 1911
 1912
 1913
 1914
 1915
 1916
 1917
 1918
 1919
 1920
 1921
 1922
 1923
 1924
 1925
 1926
 1927
 1928
 1929
 1930
 1931
 1932
 1933
 1934
 1935
 1936
 1937
 1938
 1939
 1940
 1941
 1942
 1943
 1944
 1945
 1946
 1947
 1948
 1949
 1950
 1951
 1952
 1953
 1954
 1955
 1956
 1957
 1958
 1959
 1960
 1961
 1962
 1963
 1964
 1965
 1966
 1967
 1968
 1969
 1970
 1971
 1972
 1973
 1974
 1975
 1976
 1977
 1978
 1979
 1980
 1981
 1982
 1983
 1984
 1985
 1986
 1987
 1988
 1989
 1990
 1991
 1992
 1993
 1994
 1995
 1996
 1997
 1998
 1999
 2000
 2001
 2002
 2003
 2004
 2005
 2006
 2007
 2008
 2009
 2010
 2011
 2012
 2013
 2014
 2015
 2016
 2017
 2018
 2019
 2020
 2021
 2022
 2023
 2024
 2025
 2026
 2027
 2028
 2029
 2030
 2031
 2032
 2033
 2034
 2035
 2036
 2037
 2038
 2039
 2040
 2041
 2042
 2043
 2044
 2045
 2046
 2047
 2048
 2049
 2050
 2051
 2052
 2053
 2054
 2055
 2056
 2057
 2058
 2059
 2060
 2061
 2062
 2063
 2064
 2065
 2066
 2067
 2068
 2069
 2070
 2071
 2072
 2073
 2074
 2075
 2076
 2077
 2078
 2079
 2080
 2081
 2082
 2083
 2084
 2085
 2086
 2087
 2088
 2089
 2090
 2091
 2092
 2093
 2094
 2095
 2096
 2097
 2098
 2099
 2100
 2101
 2102
 2103
 2104
 2105
 2106
 2107
 2108
 2109
 2110
 2111
 2112
 2113
 2114
 2115
 2116
 2117
 2118
 2119
 2120
 2121
 2122
 2123
 2124
 2125
 2126
 2127
 2128
 2129
 2130
 2131
 2132
 2133
 2134
 2135
 2136
 2137
 2138
 2139
 2140
 2141
 2142
 2143
 2144
 2145
 2146
 2147
 2148
 2149
 2150
 2151
 2152
 2153
 2154
 2155
 2156
 2157
 2158
 2159
 2160
 2161
 2162
 2163
 2164
 2165
 2166
 2167
 2168
 2169
 2170
 2171
 2172
 2173
 2174
 2175
 2176
 2177
 2178
 2179
 2180
 2181
 2182
 2183
 2184
 2185
 2186
 2187
 2188
 2189
 2190
 2191
 2192
 2193
 2194
 2195
 2196
 2197
 2198
 2199
 2200
 2201
 2202
 2203
 2204
 2205
 2206
 2207
 2208
 2209
 2210
 2211
 2212
 2213
 2214
 2215
 2216
 2217
 2218
 2219
 2220
 2221
 2222
 2223
 2224
 2225
 2226
 2227
 2228
 2229
 2230
 2231
 2232
 2233
 2234
 2235
 2236
 2237
 2238
 2239
 2240
 2241
 2242
 2243
 2244
 2245
 2246
 2247
 2248
 2249
 2250
 2251
 2252
 2253
 2254
 2255
 2256
 2257
 2258
 2259
 2260
 2261
 2262
 2263
 2264
 2265
 2266
 2267
 2268
 2269
 2270
 2271
 2272
 2273
 2274
 2275
 2276
 2277
 2278
 2279
 2280
 2281
 2282
 2283
 2284
 2285
 2286
 2287
 2288
 2289
 2290
 2291
 2292
 2293
 2294
 2295
 2296
 2297
 2298
 2299
 2300
 2301
 2302
 2303
 2304
 2305
 2306
 2307
 2308
 2309
 2310
 2311
 2312
 2313
 2314
 2315
 2316
 2317
 2318
 2319
 2320
 2321
 2322
 2323
 2324
 2325
 2326
 2327
 2328
 2329

10

Հայրապետ Գեորգի Կոնստանդինովիչ Կոնստանդինովիչ

ՀԱՅԿԱՊԵՏԱԿԱՆ ՍԵՐԻԱ

[illegible]

505

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0127295

